

Приручник за прилагођавање приступа
образовању ученика из осетљивих група
са примерима добре праксе

(Буквар инклузивног образовања)

писале и приредиле
Милена Јеротијевић и Сњежана Мрше

НЕРЕДИГОВАНА ВЕРЗИЈА

Београд, новембар 2015.

САДРЖАЈ

Уводна реч	4
ПРВИ ДЕО: Прилагођавање приступа образовању ученика из осетљивих група	5
1.1 Сметње из спектра аутизма	8
Пример добре праксе 1: Дечак који је фасциниран бројевима	
Пример добре праксе 2: Дечак који зна речи три страна језика	
Пример добре праксе 3: Младић који је срушио све предрасуде	
1.2 Хиперактивност и дефицит пажње (ADHD)	16
Пример добре праксе 4: Дечак који је од дежурног кривца постао миљеник	
Пример добре праксе 5: Дечак који је обожавао «Бакугане»	
1.3 Сметње у интелектуалном функционисању	22
Пример добре праксе 6: Дечак који има жути појас у цуду	
Пример добре праксе 7: Девојчица која се одважила да побегне са часа	
1.4 Физички инвалидитет	30
Пример добре праксе 8: Дечак који плени огромним осмехом и храброшћу	
Пример добре праксе 9: Дечак који је коначно упознао школу са свих страна	
1.5 Оштећење слуха	40
Пример добре праксе 10: Девојчица која зајапурена и насмејана трчи са вршњацима	
Пример добре праксе 11: Дечак који пева у школском хору и свира у музичком бенду	
1.6 Оштећење вида	47
Пример добре праксе 12: Девојчица која је научила да једе кашиком	
Пример добре праксе 13: Дечак који воли историју и свира клавир	
1.7 Специфичне тешкоће у учењу	54
Пример добре праксе 14: Дечак који размишља у три димензије	
Пример добре праксе 15: Ученик који је први пут добио позитивну оцену на писменом	
1.8 Тешкоће узроковане животом у социјално нестимулативној средини	61
Пример добре праксе 16: Дечак из Шведске који се преко ноћи обрео у Мачви	
Пример добре праксе 17: Девојчица са кикама која воли да рецитије	
Пример добре праксе 18: Дечак који пркоси судбини	
1.9 Остале сметње и тешкоће	70
Прилог: Донедавно немогуће постаје могуће	72
Пример добре праксе 19: Упис у школу детета које је прерасло узраст	
Пример добре праксе 20: Прелазак из специјалног у редовно образовање	
Пример добре праксе 21: Подршка школе у домену здравствене и социјалне заштите	
Пример добре праксе 22: Учење на даљину које зближава	
Пример добре праксе 23: Школа која лечи жељом да се буде као други	
ДРУГИ ДЕО: Видови и мере прилагођавања	81
2.1 Прилагођавање простора (са илустрацијама добре праксе)	83
2.2 Прилагођавање услова и организације рада (са илустрацијама добре праксе)	85
2.3 Прилагођавање материјала и учила (са илустрацијама добре праксе)	89
2.4 Прилагођавање метода, техника и облика рада (са илустрацијама добре праксе)	92
2.5 Прилагођавање садржаја (са илустрацијама добре праксе)	96
2.6 Прилагођавање испитивања и оцењивања (са илустрацијама добре праксе)	99
2.7 Прилагођавање исхода образовних постигнућа (са илустрацијама добре праксе)	104
2.8 Остале мере прилагођавања	107
Прилог: Прилагођавање завршног испита	109
Пример добре праксе 23: Дечак који жели да буде пекар	
ТРЕЋИ ДЕО: Планирање часа у одељењу у коме се спроводи инклузија	112
3.1 Планирање часа	114
3.2 Примери планова часа	116
Примери планова часа из математике	116
Примери планова часа из српског језика	127
Примери планова часа из страних језика	131
Примери планова часа из природних наука	136
Примери планова часа из друштвених наука	148
Примери планова часа из вештина	155
Прилог: Прилагођене технике	157
ДОДАТАК	
Мрежа подршке ИО	162
Литература	164

Захвалница

Годишњи састанак Мреже подршке инклузивном образовању одржан октобра 2011. у Београду, уз подршку KulturKontakt - Аустрија

На првом месту желимо да се захвалимо нашим ученицама и ученицима из осетљивих група и њиховим родитељима или старатељима, као и њиховим другарима, васпитачима, наставницима, педагошким асистентима, стручним сарадницима и директорима из предшколских и школских установа које они похађају, што су прихватили да заједничким снагама развијемо инклузивну образовну праксу у Србији и што су та своја искуства размењивали са осталима и путем овог приручника учинили доступним свима.

Велику захвалност дугујемо, сада већ многобројним, чланицама и члановима Мреже подршке инклузивном образовању што су своје слободно време посветили да описмене јавност у Србији за инклузију и да своје искуство опишу кроз примере добре праксе, без којих би овај приручник био као без душе.

Захваљујемо се и свим појединцима, институцијама и организацијама које су имале слуха да подрже досадашњи развој Мреже и ширење добре праксе инклузивног образовања у Србији. Желимо да верујемо да њихова подршка неће изостати све док и последње дете које је неправдом искључено из образовања не буде враћено у његов редован ток!

*Милена Јеротијевић и Сњежана Мрше,
чланице Савета Мреже подршке ИО*

Уводна реч

Образовање је као двосекли мач. Може се преобратити у опасну ствар, ако се њиме не барата на прави начин.

Бу Тинг-Фанг

Приручник који је пред вама нуди основне смернице и мноштво практичних идеја и поступака који могу бити од велике користи приликом планирања и спровођења инклузије у васпитању и образовању. Он не нуди готова решења за прилагођавање приступа образовању и васпитању ученика из осетљивих група, већ вас, кроз кратке приказе и анализе примера добре праксе, позива да се критички осврнете на постојећу праксу и учините бар још корак, два како би она постала квалитетнија и инклузивнија.

Приручник је намењен првенствено наставницима, али и свим другим актерима који су заинтересовани за унапређивање васпитно-образовне праксе и који из својих различитих улога и углова гледања, желе да дају допринос укључивању деце из осетљивих група у редован образовни систем у Србији.

Приручник је заснован на искуствима наших стручњака и иновативних васпитача и наставника из предшколских и школских установа. Све што ћете у њему наћи опробано је у нашој васпитно-образовној пракси и изведено је из ње. У његовом писању, уз ауторке и приређивачице, учествовало је више од 60 васпитача, наставника, стручних сарадника и директора из различитих установа из 20 градова и места широм Србије.

Како је организован приручник

Садржај у приручнику је организован у три целине. **Први део** даје основне смернице за прилагођавање приступа образовању ученика из осетљивих група и изложен је **у девет поглавља** према врстама сметњи и тешкоћа у учењу. Свако поглавље садржи основне смернице за рад и примере добре праксе из наших образовних установа.

Други део даје преглед основних видова и мера прилагођавања приступа у образовању и изложен је **у осам поглавља** према врстама прилагођавања. Свако поглавље садржи основне смернице за рад и илустрације добре праксе из наших образовних установа.

Трећи део је изложен **у два поглавља** у којима су дате основне смернице за планирање часа у одељењу у коме се спроводи инклузија и примери планова часа за различите предмете и узрасне групе ученика.

На крају приручника, **у додацима**, представљена је Мрежа подршке инклузивном образовању у Србији, која нуди подршку појединцима и установама које желе да унапреде инклузивну образовну праксу.

1

Прилагођавање приступа образовању ученика из осетљивих група

Основни принципи инклузивног образовања

Инклузија деце из осетљивих група у редован образовни систем је дугорочан и постепен процес, који је у Србији званично отпочео 2010. год. усвајањем Закона о основама система образовања и васпитања. Овај процес захтева да све васпитно-образовне установе (редовне и специјалне) прилагоде приступ образовним потребама деце из осетљивих група кроз

- индивидуализацију наставе и коришћење достигнућа савремене педагогије
- уклањање архитектонских и комуникацијских баријера
- израду и примену индивидуалног образовног плана (ИОП).

Сва кључна међународна и домаћа документа о инклузивном образовању полазе од неколико основних начела:

- **Сва деца могу да уче** и имају право на образовање и васпитање.
- **Деца најбоље уче у природној вршњачкој групи.** Зато им треба омогућити образовање у редовним предшколским, основним и средњошколским установама.
- **Наставници и школе треба да прилагоде начин рада** тако да излазе у сусрет образовним потребама све деце.
- **Некој деци,** због сметњи у развоју и инвалидитета, специфичних тешкоћа у учењу или живота у социјално нестимулативној средини **потребна је додатна подршка у образовању.**

Које је потребна додатна подршка у образовању

Недостизање очекиваних исхода и стандарда васпитања и образовања може да буде узроковано различитим околностима: некада сметњама у развоју и инвалидитетом, некада недовољним познавањем језика, сиромаштвом, занемаривањем и злостављањем, некада емоционалним проблемима или дуготрајним болестима или теже уочљивим специфичним тешкоћама у учењу.

ОЕЦД класификација препознаје три категорије разлога због којих је деци потребно пружити додатну подршку у образовању:

- **Категорија А: деца са сметњама у развоју и инвалидитетом** (деца са физичким/моторичким, сензорним, чулним сметњама, деца са тежим или тешким интелектуалним сметњама, деца са вишеструким сметњама у развоју)
- **Категорија Б: деца са специфичним тешкоћама у учењу** (у читању, писању, рачунању), емоционалним сметњама или проблемима у понашању
- **Категорија Ц: деца из социјално нестимулативних средина**, која услед социо-економских, културних и/или језичких разлога имају потребу за додатном образовном подршком (нпр. деца ромске националности, расељена и избегла деца, деца из процеса реадмисије и сл.)

За свако дете/ученика који не постиже прописане исходе и стандарде, или не постиже успех у складу са својим капацитетима и могућностима, васпитач/наставник планира подршку у васпитању и образовању тј. прилагођавање приступа и/или индивидуализацију наставе.

Индивидуализација или прилагођавање може да обухвати:

- Прилагођавање **простора и услова** тј. организације рада
- Прилагођавање **материјала и учила**
- Прилагођавање **метода, техника и облика рада**
- Прилагођавање **испитивања и оцењивања**
- Прилагођавање **садржаја и исхода и стандарда постигнућа.**

Иако се индивидуализација наставе планира и уводи као подршка у образовању појединим ученицима, она доприноси квалитетнијем учењу и бољем напредовању свих ученика у том одељењу. Наиме, коришћење различитих приступа, метода и техника рада, као и прилагођавање садржаја интересовањима ученика (диференцирана настава), појачава мотивацију за учење и омогућава ученицима са различитим стиливима учења да на себи својствен начин конструишу знање и самим тим више напредују током образовања.

Када се васпитач/наставник током рада у групи/одељењу сретне са ситуацијом да дете/ученик спорије напредује и не постиже очекиване исходе, дужан је да у сарадњи са СТИО сагледа разлоге због којих се то дешава и потом планира и предузме мере прилагођавања које ће ублажити или отклонити препреке које ометају учење. **Уколико се почетним прилагођавањима постигне очекивани напредак, васпитач/наставник ће те поступке интегрисати у редован рад и сматра се да су тиме уочене препреке отклоњене.**

Ако почетна прилагођавања не доведу до напретка, васпитач/наставник и СТИО покрећу поступак анализе образовне ситуације детета/ученика и **израде педагошког профила и плана прилагођавања**, који се раде уз сагласност и пуно учешће родитеља/старатеља. Уколико се планом прилагођавања постигне очекивани напредак, васпитач/наставник ће поступке из плана интегрисати у редован рад и сматра се да су тиме уочене препреке отклоњене.

Када је за остваривање плана прилагођавања потребно обезбедити додатна финансијска средства (пр. набавка дидактичког материјала, специјалних помагала, плаћање исхране или продуженог боравка и сл.) установа и родитељи могу поднети захтев интерресорној комисији (ИРК).

Ако се применом плана прилагођавања не постигне очекивани напредак, СТИО је обавезан да размотри ваљаност предложеног плана и предузме мере неопходне за

- ревизију плана прилагођавања (по потреби у сарадњи са стручњацима по препоруци родитеља/старатеља или из Мреже подршке ИО и сл.)
- доношење одлуке о изради ИОП-а са прилагођеним програмом.

Одлука о изради ИОП-а са прилагођеним програмом за дете/ученика може се донети само уколико

- претходно примењиван план прилагођавања није дао резултате
- добијемо сагласност родитеља/старатеља за израду ИОП-а
- школа покрене и успешно оконча интерни поступак за утврђивање права на ИОП.

Ако ИОП са прилагођеним програмом не доведе до очекиваног напретка, СТИО ће постојећим мерама прилагођавања (које нису биле довољно

**Стратегије
пружања
додатне
подршке**

делотворне) додати и прилагођавање (измену) прописаних исхода, односно стандарда постигнућа за оне области/предмете у којима ученик није постигао очекивани напредак. Такав **ИОП са измењеним програмом може се донети** само ако: претходно примењиван ИОП са прилагођеним програмом није дао резултате; постоји сагласност родитеља/старатеља; постоји сагласно мишљење ИРК о потреби за измењеним програмом.

О законском оквиру који регулише пружање додатне подршке у образовању, као и о планирању и писању ИОП-а, можете сазнати више из **Приручника за планирање и писање ИОП-а (МПН РС, Београд, 2012.)**.

Свако дете, па и дете из осетљиве групе, развија се и учи на себи својствен начин и различито реагује на поступке одраслих да их у томе подрже. Зато је важно да добро упознамо дете и одаберемо праву стратегију пружања подршке, ону која ће истовремено уважити његове јаке стране и интересовања и ублажити или отклонити препреке у учењу тј. довести до жељеног напретка.

Када неко дете (због сметњи у развоју и инвалидитета, специфичних тешкоћа у учењу, живота у социјално нестимулативној средини или из било ког другог разлога) спорије напредује и не постиже очекиване резултате, потребно је да васпитач/наставник осмисли и предузме додатне мере подршке у образовању, које ће онда довести до жељеног напретка.

Наредна поглавља садрже различите стратегије пружања додатне подршке тј. основне смернице за прилагођавање приступа образовању ученика из осетљивих група, које су приказане према различитим врстама сметњи и тешкоћа у учењу:

- 1.1 Сметње из спектра аутизма
- 1.2 Хиперактивност и дефицит пажње (ADHD)
- 1.3 Сметње у интелектуалном функционисању
- 1.4 Физички инвалидитет
- 1.5 Оштећење слуха
- 1.6 Оштећење вида
- 1.7 Специфичне тешкоће у учењу (дислексија и дискалкулија)
- 1.8 Тешкоће узроковане животом у социјално нестимулативној средини
- 1.9 Остале сметње и тешкоће

Уз свако поглавље дати су и адекватни примери добре праксе из наших образовних установа, а у последњем поглављу овог дела приручника - **Прилог: Донедавно немогуће постане могуће** – приказани су и примери добре праксе у отклањању неких системских препрека за укључивање деце из осетљивих група у редован образовни ток.

Опис образовне ситуације

Сметње из спектра аутизма утичу првенствено и у највећој мери на комуникацију и социјалну интеракцију. Њихово испољавање може бити различито у погледу интензитета и обима сметњи, па спектар подразумева појаву од благих до изражених форми.

Ученик са сметњама из спектра аутизма може се препознати по томе што често:

- Има тешкоћу да се спонтано укључи у социјалну ситуацију и да разуме правила и смисао ситуације. Избегава интеракцију и сам се не укључује у групне активности. Лакше остварује контакт са одраслима него са вршњацима.
- Има слабије развијен говор који користи повремено и у скраћеним формама. Не реагује на дугачке и сложене вербалне исказе као ни на мимичке и гестовне знаке. Буквално схвата оно што се каже, дуго не разуме преносна значења и иронију и углавном не развије ту способност у потпуности. Не препознаје оно што није дословце изречено, не ради оно што није казано, а што се иначе подразумева.
- Чврсто се држи упутства и тешко може да се „одлепи“ од започетог, да промени усмерење, приступ, када примети да је погрешно, драматично реагује. Не прихвата да пређе на нову активност док претходну не заврши.
- Јако се узнемири ако се промени устаљен редослед радњи, тј. Рутина.
- Плаше га јаки и непријатни звуци.
- Посебно га привлаче игра светла и таме, сенке и светлуцави предмети
- Воли да се врти, клати, љуља, лепрша рукама, поскакује.

Истовремено, ученик са сметњама из спектра аутизма често

- Раније од својих вршњака научи бројеве и слова и научи да чита (чак и када не говори)
- Вешто рукује рачунаром и спонтано и самостално га користи за откривање и сазнавање садржаја из домена његовог интересовања
- Показује изузетну истрајност и прецизност када се бави доменом свог интересовања
- Веома рано самостално и течно научи страни језик гледајући омиљене ТВ емисије (од цртаних филмова, преко забавних емисија и серија, до научно документарних програма)
- Има натпросечну способност уочавања детаља (као и најмањих промена или одступања), како на сликама или мапама, тако и у простору
- Има изузетно развијену оријентацију у простору и непогрешиво памти пут којим једном прође
- Има склоност (а многи и таленат) према музици или сликарству.

Акције које наставници могу да предузму

Ученици са сметњама из спектра аутизма могу да прате редован наставни план и програм, уз неопходна прилагођавања организације и услова рада, наставних метода и материјала, а по потреби и начина испитивања и оцењивања.

Када је у одељењу ученик са сметњама из спектра аутизма потребно је:

- Омогућити ученику да у потпуности упозна нови простор (пре него што почне активност у њему)
- Омогућити ученику, који има појачану потребу за кретањем, да устане и да се прошета, изведе неку од својих ритуалних радњи и да се након тога врати активности која је у току. Временом ће бити могуће да се унапред договарате о правилима када може да се прекине активност.

- Успоставити правила понашања, распоред и редослед активности и доследно их се придржавати (распоред треба да буде и визуелан и изложен на познатом месту у сваком тренутку)
- Најавити унапред сваку промену или одступање од уобичајеног тока и припремити ученика за то
- Користити једноставне, кратке реченице (налоге) и давати налог по налог (а не цело упутство одједном), а према потреби, уз вербални налог, користити и визуелне ознаке или графичке симболе
- Омогућити да се активност коју је ученик започео не прекида, а ако је то баш неопходно, уз прикладно објашњење, наводити га да је убрзано заврши.

Шта треба имати на уму

Ученик са сметњама из спектра аутизма може успешно да функционише у школи уколико је у његовом окружењу обезбеђена устаљеност и рутина, које му обезбеђују предвидивост и осећање сигурности. Зато, шта год наставник да ради са тим учеником треба то да ради на познат, устаљен начин и према унапред познатом распореду и редоследу корака.

Пошто се проблеми из спектра аутизма пре свега испољавају кроз проблеме у комуникацији, за оваког ученика је потребно планирати учење вештина социјалне интеракције, на исти начин на који се уче и друге школске вештине. Активности могу бити осмишљене тако да подучавају како да препозна емоције код себе и других, да се припреми за нове, непознате ситуације и како да реагује у тим ситуацијама.

Ови ученици често поседују сложена, натпросечна знања и вештине, а да при том не знају једноставне и уобичајене ствари. Та неочекивана знања и вештине стичу без активног утицаја средине и испољавају их на начин који је неприметан за околину. Зато је важно да наставник има на уму да овакав ученик, на пример може да не говори, али да врло вероватно уме да чита и пише, веома добро зна један или више страних језика, или непогрешиво оперише великим бројевима и слично. Зато наставник треба да ствара различите ситуације и услове како би ученик могао да испољи знања која поседује (користи писано и сликовно изражавање, рачунаре, мапе, шеме и сл.).

Као код свих, реакције ученика са сметњама из спектра аутизма увек су одговор на ситуацију и увек носе важну поруку за нас. С тога, разлог за реакцију или понашање ученика увек треба тражити у ситуацији која јој је претходила, уместо да се реакција приписује природи саме сметње или карактеристикама ученика,

Примери добре праксе

У овом поглављу приказана су три примера укључивања деце са сметњама из спектра аутизма у редовну предшколску установу и школу:

Пример 1: Дечак који је фасциниран бројевима - даје основне смернице за укључивање детета са сметњама из спектра аутизма у редовну предшколску групу.

Пример 2: Дечак који зна речи три страна језика - даје основне смернице за укључивање детета са сметњама из спектра аутизма у редовну разредну наставу.

Пример 3: Младић који је срушио све предрасуде – даје основне смернице за успешно дванаестогодишње редовно школовање ученика са сметњама из спектра аутизма.

Пример 1: Дечак који је фасциниран бројевима

Са стрепњом сам размишљала о скором доласку четворогодишњег дечака који живи у свом затвореном свету, а у који ми треба да продремо. Да ли имамо права да га извучемо из тог ушушканог и нама непознатог круга? Дечак са дијагнозом „елементи аутизма“ је поверен нама. Одговорност је велика, задатак нимало лак и само из теорије познат – пракса нула. Да ли сам спремна за тако нешто? Дефинитивно да, ако теорија закаже ту је љубав, стрпљење и изазов да се надокнади „незнање“.

Одлучно мајчино „Добар дан“ ме је пресекло у размишљању, а два крупна дечакова плава ока су незаинтересовано прешла по мени и отрчао је у двориште. Дан за даном, требало је времена да стекне поверење у мене. Децу није желео ни близу, ако се неко очешао о њега брисао се нервозно. Ипак, временом је прихватио прво мене, па сам ја била спона између њега и спољног света.

Почео је дуг рад са дечаком. Многе ствари из свакодневног живота су за њега биле непознате, а није била видљива радозналост да их упозна. Морао се направити добар баланс између групе и њега да све добро функционише. Деца су му прилазила и желела да комуницирају али су наилазила на зид неприхватања и одбојности. Ипак, били су упорни, иако се резултат показао тек након три године.

Именоване предмета, боја, облачење, употреба тоалета, све је то ишло некако, уз мноштво подршке. Секли смо разне фигурице од папира и убацивали у тоалет, да би правилно користио тоалет. Углавном смо на свим пољима имали успех, а социјализација ништа. Док смо са предшколцима радили логичке задатке у оквиру броја 10, а са напреднијима у оквиру броја 20, он је играјући се у кутку, онако успут, решавао задатке са сабирањем и одузимањем у оквиру броја 100, никад не погрешивши! Фасциниран је бројевима. Једном ми је плачући пришао говорећи: „13, 13“, „Да ли те је неко повредио?“ питала сам га. Одговор је био „13, 13“ Изненађена колегиница узима дневник и гледа ко је уписан под редним бројем 13. Показује на то дете „Да ли те је он ударио?“ А он ће на то, „Да 13“. Скоро уплашена објашњава ми да је претходног дана на молбу деце прочитала ко је под којим бројем уписан у дневник „Али само једном сам прочитала, како је запамтио све?!“

Сећам се првог одласка са групом у позориште, ишли смо кроз 7–8 споредних улица, први пут смо туда прошли. При повратку сам желела да се вратимо другим путем, али ме је дечак тргнуо за руку: „Не тамо“, и повео нас тачно оним улицама којима смо и отишли до позоришта. Три године нас је водио тим путем, а деца су била поносна на другара и задивљена како познаје пут.

Након три године смо постигли можда кап на пољу социјализације, али то је био извор који је потекао у каснијем дечаковом животу у школи, да би се претворио у непресушну реку успеха. Наиме, то лето пред упис у школу, дечак се први пут обратио деци за столом: „Дај ми жуту“ (његова омиљена боја) мислећи на фломастер. То је била круна нашег трогодишњег рада.

Дечак је имао среће: добио је учитељицу која га је разумела. Пуно га је научила уз помоћ његове маме која је посветила целу себе да помогне свом детету.

Данас он иде у седми разред основне школе и са поносом можемо рећи да осваја прве награде на свим нивоима такмичења из историје и да је одличан ученик. За те три године колико је боравио у нашем вртићу, надамо се, да смо допринели макар трунчицу томе да осети и схвати да у овом „великом“ свету има места и љубави за њега и да његов „мали“ затворени свет није једино место где може да се осећа сигурним.

(Аника Фаркаш, васпитачица, ПУ „Наша радост“, Суботица)

Кратка анализа и научене лекције

Овај пример нас учи да је успешно васпитање и образовање детета могуће ако постоји:

► позитиван став према детету, увереност да му се може пружити подршка, отвореност и флексибилност у професионалном развоју („Да ли сам спремна за тако нешто? Дефинитивно да, ако теорија закаже ту је љубав, стрпљење и изазов да се надокнади „незнање“.)

► свест да је у процесу учења од приоритетног значаја изградња поверења код детета и осећања припадности и сигурности у вршњачкој групи („... требало је времена да стекне поверење у мене. Ипак, временом је прихватио прво мене, па сам ја била спона између њега и спољног света; Морао се направити добар баланс између групе и њега да све добро функционише. Деца су му прилазила и желела да комуницирају али су наилазила на зид неприхватања и одбојности. Ипак, били су упорни, иако, се резултат показао тек након три године.“)

► уочавање и подстицање развоја јаким страна детета тако што се следи начин и поштују околности у којима оно то изражава („Док смо ... радили логичке задатке у оквиру броја 10, а са напреднијима у оквиру броја 20, он је играјући се у кутку, онако успут, решавао задатке са сабирањем и одузимањем у оквиру броја 100, никад не погрешивши!; Једном ми је плачући пришао говорећи „13, 13“... Изненађена колегиница узима дневник и гледа ко је уписан под редним бројем 13. Показује на то дете „Да ли те је он ударио?“ А он ће на то, „Да 13“. Скоро уплашена објашњава ми да је претходног дана на молбу деце прочитала ко је под којим бројем уписан у дневник „Али само једном сам прочитала, како је запамтио све?!“; Сећам се првог одласка са групом у позориште, ишли смо кроз 7–8 споредних улица, први пут смо туда прошли. При повратку сам желела да се вратимо другим путем, али ме је дечак тргнуо за руку „Не тамо“, и повео нас тачно оним улицама којима смо и отишли у град. Три године нас је водио тим путем, а деца су била поносна на другара и задивљена како познаје пут.“)

► приступ „корак по корак“ уз доследно поштовање дететовог темпа развоја и модел другој деци да се тако понашају („Деца су му прилазила и желела да комуницирају али су наилазила на зид неприхватања и одбојности. Ипак, били су упорни, иако, се резултат показао тек након три године; ... то лето пред упис у школу, дечак се први пут обратио деци за столом: „Дај ми жуту“ (његова омиљена боја) мислећи на фломастер. То је била круна нашег трогодишњег рада.“)

► свест о непроцењивом значају раних подстицаја за потпуни развој потенцијала („Данас он иде у седми разред основне школе и са поносом можемо рећи да осваја прве награде на свим нивоима такмичења из историје и да је одличан ученик. За те три године колико је боравио у нашем вртићу, надамо се, да смо допринели макар трунчицу томе...“)

Пример 2: Дечак који зна речи три страна језика

Долазио је пријем првака. Као и увек, било је присутно велико узбуђење и радозналост – каква ће се дружина скупити и хоћемо ли у свему успети? Уз то, осећала сам и велики страх – дечак са сметњама из спектра аутизма поверен је мени. Одговорност је велика, задатак нимало лак и оно непрестано питање: „Да ли сам способна за тако нешто?“. Сада знам да је одговор на то „ДА“, али безусловна љубав, стрпљење, подршка, помоћ родитеља, изазов за успех, све то је било оружје када бих посумњала у своје знање и упитала се „шта даље?“.

Као и већина првака при првом доласку држао је маму за руку, ту је био најсигурнији, није показивао жељу да нам се прикључи и да нас упозна. Док сам са осталим ђацима пратила приредбу намењену њима, он је пришао са мамом и чим је кренула галама са бине узнемирио се и отишао из просторије. Почетак није обећавао много. Међутим, кључна ствар за добар наставак је била сјајна припрема од стране родитеља, њихова безусловна љубав и безгранично стрпљење. Док су сви поседовали неке вештине и нека знања, он се видно разликовао познајући два писма и речи три страна језика. Другари су му се због тога дивили и захваљујући томе га одмах прихватили, без обзира што их је повремено збуњивао својом узнемиреношћу и непоказивањем заинтересованости за њих. Од почетка је био присутан на свим часовима, без присуства пратиоца. Бескрајно му хвала што је од почетка направио у својој глави ситуацију, да његов свет ван школе чине мама и тата, а у школи учитељица. То поверење ми је давало снагу да успем и увек идемо напред. Одмах је прихватио правила у раду и функционисању у школи, био је доследан и тражио доследност у сваком погледу.

С друге стране, на свако одступање од договореног или појаву нечег непредвиђеног, реаговао је

великом узнемироношћу. Биле су ми врло болне ситуације када се он узнемири и креће да грчи тело, лепрша рукама, плаче. Посебно му је била узнемирујућа ситуација када је требало да користи гумицу. Ако би погрешно ред, започео латиницом уместо ћирилицом, записао или нацртао другачије него што је на табли и слично, почео би болно пригушено да плаче и да се грчи. После извесног времена сам схватила да не могу да га смирим ако му са удаљености говорим да то није проблем, и да ако жели може да обрише или настави тако. Тада је постајао све узнемиренији, а заједно са њим и ја и друга деца. Видела сам да у тим ситуацијама треба одмах да му приђем, да га додирнем и изговорим: „Не брини, ја ћу ти помоћи“. У почетку је било најефикасније да ја узмем гумицу и обришем, а сада је довољно само да будем близу њега. Поред тога, плански сам стварала ситуације у којима ја морам да бришем на табли, уз коментар да се грешке дешавају свима и да грешке можемо да исправимо. Тако сам временом успела да му гумица не ствара реакције као пре. Брзо сам схватила да је важно да унапред зна шта следи и да имамо договоре за различите ситуације када не могу одмах да одговорим на његова очекивања. Тако смо се договорили да ако, нпр. током рада на часу затражи моју помоћ за неки задатак у књизи, а ја нисам у могућности да му је у том тренутку пружим, он заокружи ту страну (што иначе чине сви за домаћи) и чим се укаже прилика – прилазим и пружам му помоћ. То њега тако умири да од једног згрченог лица, заокруживањем стране добијам опуштено лице дечака, и то већ три године успешно функционише.

Раније није могао усмено да даје одговоре на питања, понављао је речи саговорника, али је у потпуности могао да даје писане одговоре на написана питања, па су се провере знања радиле искључиво писаним путем. Половином другог и током трећег разреда све чешће смислено одговара на питања. У разговору више не спушта поглед, јер тражим да ме гледа у очи. У првом разреду се није фотографисао, осећао је страх. Зрелошћу, љубављу и сигурношћу у оквиру школе сада у тој активности учествује као и остали ученици. Дечак није одгледао приредбу добродошлице за прваке и још неке представе током првог разреда, али се касније прикључио у публици седећи поред мене, понекад са руком у руци и одгледао прве представе у школи. У току другог разреда је скромним учешћем, али учешћем, био и део једне представе. Почео је да посматра другаре из одељења и да на свој начин тражи помоћ од другарице са којом седи.

Иако је дечак и даље уздржан у комуникацији са окружењем и не воли присуство непознатих особа, све сам више уверена да су поверење које нам указује, вршњачко прихватање и спремност да се свака препрека схвати као изазов добар основ и водиља за сигурно корачање стазама успеха.

(Драгана Тошев, наставник разредне наставе, ОШ „Душко Радовић“, Сремчица)

Кратка анализа и научене лекције

Овај пример нас учи да је успешно васпитање и образовање детета могуће ако постоји:

- ▶ **прихватање сопствене одговорности, без предрасуда о ученику** (... дечак са сметњама из спектра аутизма поверен је мени. Одговорност је велика, задатак нимало лак и оно непрестано питање: „Да ли сам способна за тако нешто?“. Сада знам да је одговор „ДА“ ...)
- ▶ **континуирано ненаметљиво и пажљиво посматрање ученика како би га боље упознали** („... држао је маму за руку, ту је био најсигурнији, није показивао жељу да нам се прикључи и да нас упозна. Док сам са осталим ђацима пратила приредбу намењену њима, он је пришао са мамом и чим је кренула галама са бине узнемирио се и отишао из просторије; био је доследан и тражио доследност у сваком погледу.“)
- ▶ **препознавање и уважавање и најмањих напора и позитивних поступака родитеља и ученика** („Кључна ствар... је била сјајна припрема од стране родитеља, њихова безусловна љубав и безгранично стрпљење; Бескрајно му хвала што је од почетка направио у својој главици ситуацију, да његов свет ван школе чине мама и тата, а у школи учитељица То поверење ми је давало снагу да успем и увек идемо напред.“)
- ▶ **уочавање јаких страна ученика у различитим доменима** („...он се видно разликовао познајући два писма и речи три страна језика; Од почетка је био присутан на свим часовима, без присуства пратиоца; Одмах је прихватио правила у раду и функционисању у школи.“)
- ▶ **идентификовање подручја у којима је потребна додатна подршка** („... на свако одступање од договореног или појаву нечег непредвиђеног, реаговао је великом узнемироношћу... креће да грчи тело, лепрша

рукама, плаче; ... и даље уздржан у комуникацији са окружењем и не воли присуство непознатих особа...”)

► **пружање делотворне подршке за равноправно учешће у раду и животу одељења** („... да је важно да унапред зна шта следи и да имамо договоре за различите ситуације када не могу одмах да одговорим на његова очекивања; ... ако, нпр. током рада на часу затражи моју помоћ за неки задатак у књизи, а ја нисам у могућности да му је у том тренутку пружим, он заокружи ту страну и чим се укаже прилика прилазим и пружам му помоћ... и то већ три године успешно функционише; Раније није могао усмено да даје одговоре на питања, понављао је речи саговорника, али је у потпуности могао да даје писане одговоре на написана питања, па су се провере знања радиле искључиво писаним путем; ... није одгледао приредбу добродошлице и представе током првог разреда, али се касније прикључио у публици седећи поред мене, понекад са руком у руци и одгледао прве представе у школи; У току другог разреда је скромним учешћем био и део једне представе.”)

► **одмерена и постепена подршка за проширивање комуникације** („У разговору више не спушта поглед, јер тражим да ме гледа у очи. У првом разреду се није фотографисао, осећао је страх ... сада у тој активности учествује као и остали ученици; Почео је да посматра другаре из одељења и да на свој начин тражи помоћ од другарице са којом седи.”)

Пример 3: Младић који је срушио све предрасуде

Ученик полази у школу 1. септембра 2000. године. Пре тога је две године похађао предшколску установу. Тестирање пред упис у први разред прошло је успешно, тестиран је истим тестом као и друга деца. Разлика је била у томе што је он устајао после свака два, три задатка и разгледао књиге у канцеларији. Враћала сам га на задатке, плашећи се како ће реаговати. Није био узнемирен, прихватао је сарадњу, одговарао кратко и одсечно и у истом ритму (ред задатака - ред разгледања књига) стигли смо до краја. Одговарао је са лакоћом, због начина који је он наметао требало је више времена и стрпљења. Било ми је драго што ме је дете разуверило у мојим страховањима и што није ни у једном моменту реаговало онако како сам ја предвиђала. Наравно, јављале су се нове сумње - лако је један на један, шта ће бити у учионици где је једна учитељица и још двадесет ученика?

Разговарам са васпитачицом и она ме охрабрује причајући позитивно о њему. Наводи и да су га деца добро прихватила, те при формирању одељења водим рачуна да са дечаком у одељењу буде неколико њих са којима је имао добар однос. Разговор са родитељима доноси нам такође много корисних информација о навикама детета, ономе што воли, не воли, како реагује у различитим ситуацијама. Отац је деловао прилично уверен у добро сналажење детета у школи, а мајка је била прилично уплашена. Обоје су наводили велику жељу детета да буде ученик и пође у школу.

Од две учитељице бирам искуснију и преносим јој све оно што сам сазнала о детету. Ни у једном моменту није рекла „нећу, не могу, зашто ја“. Имала је нешто више од десет година радног искуства, теоретска и практична знања о раду са децом, о аутизму је знала оно што су јој пренели родитељи овог ученика и кренула је у учионицу са својим очекивањима и страховима. Позитиван став учитељице, флексибилна правила, наставничке компетенције, спонтано реаговање, на бази општих педагошких знања и праћења понашања како овог тако и других ученика, довели су до успеха па тако и смањивања страхова свих нас.

Сви у школи су били упознати са посебностима овог детета. Прве две недеље родитељи су били присутни у школи, али не и у учионици. Са сигурношћу учитељице престала је потреба за њиховим присуством. Додатну сигурност у раду учитељици је пружила и психолошкиња која је познавала ученика, која је током једног радног дана присуствовала часовима и позитивно оценила адаптацију овог и сналажење осталих ученика у оквиру наставног рада. Савети које смо од ње добили били су јасни и примењиви. Често је довољно да вам неко кога професионално уважава потврди да је то што радите добро.

Од велике помоћи су свакако били вршњаци и њихови родитељи. Већ на првом родитељском састанку обавештени су о ученику који је у одељењу, позвани су на сарадњу и разумевање. Вршњаци су били ослобођени предрасуда и страхова, тако да смо од њих учили како се помаже

другу у различитим ситуацијама. Они су били вероватно и најважнија карика у ланцу подршке током школовања овог ученика.

Наставно градиво усвајано је са лакоћом, интересовања овог ученика су била и много шира, полако је време седења у односу на кретање по учионици било дуже. Комуникација са децом и одраслима постајала је све учесталија. Постепено прихвата школска правила, што слушајући упутства учитељице, што преузимајући модел својих другара. Учествоје у свим активностима одељења од школских приредби, излета, до наставе у природи. Посећује другове и они њега и ван школских задужења. Повремено се и узнемири због неких ситуација за које није припремљен и које су ван устаљеног распореда. Пошто га све боље познају и учитељица и деца, припремају га за неочекиване ситуације и све лакше смирују.

Родитељи и учитељица су у контакту, заједно доносе одлуке, планирају даље кораке, решавају проблеме уколико се јављају. На радост свих, ученик је задовољан, развија се и расте у својој природној средини, има исте потребе као и сва друга деца. Постепено учи да прихвати и оцену мању од петице и све мање се разликује од својих другова. Самосталан је у бризи о својим стварима, сам долази у школу и враћа се кући.

Како се приближава прелазак у пети разред код сваког од нас се буде стари страхови и чини се да је оно што је прошло било лако, а оно што долази тешко. Школа је мала и наставници имају прилике да срећу децу, да слушају о њима и да их делимично упознају и пре доласка у предметну наставу. Део наставника је своје страхове износио и често се понављало „ми нисмо обучени“. Припрема предметних наставника била је олакшана тиме што су имали прилике да ученика често срећу, да разговарају са учитељицом, стручном службом, и посебно то што је организовано наставничко веће где су информације и смернице о раду са овим учеником пружили родитељи, учитељица и психолошкиња с којом је већ раније успостављена сарадња. Наставници су имали прилике да питају, чују, размене сумње и на крају изађу охрабрени, знајући да нико од њих не очекује немогуће, већ да само раде свој посао као и до сада.

На радост и изненађење свих нас, први кораци у предметној настави теку супротно од наших стрепњи. Наставници уче и од ученика како да реагују у неким ситуацијама, одушевљени су осетљивошћу ученика, другарством и бригом за друге. Јунак наше приче ређа добре оцене, одговара и пише контролне задатке исто као и други, поставља питања, подсећа наставнике да су нешто обећали, а нису испунили, протествује због оцене којом није задовољан. Изложен је и похвалама и критикама. Рад у овом одељењу и са овим учеником отворио је нека нова врата за све нас и обогатио нас једним новим искуством. Препознаје се то у осмеху наставника док хвале овог ученика, препричавају анегдоте са часова везане за њих и њега, или размењују искуства о томе како ко од њих реагује у различитим ситуацијама. Створио се позитиван став и жеља да се учи са колегама и од колега. Проблеми се не гурају под тепих него се решавају. Родитељи су највећи ослонац и нама и детету, чујемо се телефоном, размењујемо информације у индивидуалним контактима и на родитељским састанцима.

Ученик је укључен у све активности као и друга деца у складу са интересовањима и склоностима. Похађа додатну наставу из историје, представља школу на општинском и окружном такмичењу. Посебно воли излете, екскурзије, прославе у школи. Одличан је ученик и квалификациони испит полаже као и други ученици (од могућих 40 имао је 33 бода).

Помисао на средњу школу буди старе страхове појачане и додатним сумњама. До сада се све одвијало у селу и школи, а сада предстоји путовање, сасвим нова средина, непозната деца, наставници, велики град. Пратећи његова интересовања родитељи се одлучују за средњу економску школу у Сомбору. Директор наше школе разговара са директором средње школе и заједно са школском управом налазе решење да ученик редовно похађа наставу, иако је због узраста (две године старији) морао да буде уписан као ванредни. Стручне службе ове две школе међусобно контактирају и размењују искуства како би се ученик успешно адаптирао на нову школу. Директор средње школе организује наставничко веће са циљем да наставнике упуту,

охрабри и ослободи сумњи и страха. Отац ученика, одељенски старешина (уједно и педагог основне школе) и психолошкиња с којом сарађујемо, упознају наставничко веће средње школе са битним подацима о ученику, досадашњим начином рада и позитивним искуством везним за досадашње његово образовање.

Ученик је управо завршио четврти разред средње школе са врло добрим успехом. Планира да студира факултет библиотечког усмерења. Велико је питање где би он сада био и шта би радио да је његова учитељица пре дванаест година рекла: „Нећу, не могу, зашто ја?“

(Љиљана Дејановић, учитељица и Звездана Узелац, педагог, ОШ „Мирослав Антић“, Чонопља)

Кратка анализа и научене лекције

Овај пример нас учи да је успешно васпитање и образовање детета могуће ако постоји:

- **критичност према сопственим стереотипима и страховањима и спремност да се они превазиђу** („Било ми је драго што ме је дете разуверило у мојим страховањима и што није ни у једном моменту реаговало онако како сам ја предвиђала. ... Помисао на средњу школу буди старе страхове појачане и додатним сумњама“)
- **остваривање интензивне сарадње са родитељима, васпитачима и наставницима из претходног нивоа образовања и другим важним особама које познају ученика** („Разговарам са васпитачицом и она ме охрабрује причајући позитивно о њему“; „Разговор са родитељима доноси нам такође много корисних информација о навикама детета, ономе што воли, не воли, како реагује у различитим ситуацијама“; „Додатну сигурност у раду пружила је и психолошкиња која је познавала ученика“; „Често је довољно да вам неко кога професионално уважаваје потврди да је то што радите добро“)
- **подстицање вршњачке подршке и свест о значају вршњачког учења** („при формирању одељења водим рачуна да са дечаком у одељењу буде неколико њих са којима је имао добар однос (у вртићу); Вршњаци су били ослобођени предрасуда и страхова, тако да смо од њих учили како се помаже другу у различитим ситуацијама“; „Они су били вероватно и најважнија карика у ланцу подршке током школовања овог ученика“; „Постепено прихвата школска правила што слушајући упутства учитељице, што преузимајући модел својих другара“)
- **подршка целовитом развоју ученика и социјализацији кроз ваннаставне и ваншколске активности** („На радост свих, ученик је задовољан, развија се и расте у својој природној средини, има исте потребе као и сва друга деца“ „Учествује у свим активностима одељења од школских приредби, излета, до наставе у природи. Посећује другове и они њега и ван школских задужења“; „Самосталан је у бризи о својим стварима, сам долази у школу и враћа се кући“; „Похађа додатни рад из историје, представља школу на општинском и окружном такмичењу.“)
- **идентификовање подручја у којима је потребна додатна подршка** („Повремено се и узнемири због неких ситуација за које није припремљен и које су ван устаљеног распореда; Пошто га све боље познају и учитељица и деца, припремају га за неочекиване ситуације и све лакше смирују“)
- **добро осмишљена и доследно спроведена подршка при преласку на следећи ниво образовања** (при преласку на предметну наставу и у средњу школу „организовано је наставничко веће где су информације и смернице о раду са овим учеником пружили родитељи, учитељица/разредни старешина и психолошкиња с којом је већ раније успостављена сарадња; Наставници су имали прилике да питају, чују, размене сумње и на крају изађу охрабрени, знајући да нико од њих не очекује немогуће, већ да само раде свој посао као и до сада“)
- **успостављена и развијена позитивна и сарадничка атмосфера међу наставницима у школи** („...Рад у овом одељењу и са овим учеником отворио је нека нова врата за све нас и обогатио нас једним новим искуством; Створио се позитиван став и жеља да се учи са колегама и од колега. Проблеми се не гурају под тепих него се решавају.“)

Опис образовне ситуације

Сметње хиперактивности и дефицита пажње настају пре свега због тога што постоји тешкоћа да се разумеју, прихвате и доследно примењују захтеви и правила које поставља социјално окружење. Ове сметње могу бити различитог интензитета, а јављају се већ на најранијем узрасту.

Ученик са хиперактивношћу и дефицитом пажње може се препознати по томе што је:

- Стално у покрету, прелеће из једне активности у другу, са једног садржаја на други, са предмета на предмет. У тој ужурбаности најчешће је неспретан, руши, прави штету, повређује се.
- За одређене активности и садржаје не може да се заинтересује или само краткотрајно на њих усмери пажњу, док за неке друге активности и садржаје показује стално интересовање и истрајну пажњу.
- Тешко одлаже потребе и оно што је наумио да уради. Споро учи правила понашања, нарочито она која регулишу односе у групи. И када научи правила не може увек да их се придржава и због тога што не схвата да она важе за различите сличне ситуације, као да једно правило важи само за једну ситуацију.
- Бурно и импулсивно реагује на ускраћивања, а у ситуацијама на које се друга деца лако прилагоде, он се брзо наљути, негодује, одустаје.
- У кратком временском периоду мења расположења и осећања.
- Није осетљив на физичко повређивање, као да га мање боли него другу децу. Када је душевно повређен реагује тренутно и бурно, али брзо заборави. То му отежава да извучи поуке из сопственог искуства и да научи да разликује социјално прихватљиво од социјално неприхватљивог понашања.
- Тешко препознаје туђа осећања и треба му пуно времена да научи да саосећа са другима. Такође му треба пуно времена да научи да има задршку у односу према непознатим особама.
- На млађем узрасту не схвата уобичајене опасности, па често нема страх од висине, нема страх од мрака, саобраћаја, или ако се изгуби у непознатом простору. На старијем узрасту, да би био прихваћен од вршњака, улази у неприлике због социјално неприхватљивих поступака на које га, уз ласкање и бодрење, вршњаци лако наговоре (лаковерни су и поводљиви).

Истовремено, ученик са хиперактивношћу и дефицитом пажње често:

- У односу на вршњаке показује натпросечне способности за визуелне и конструктивне активности, као што су сналажење у простору, на картама и мапама, склапање лево коцки, пазла и сл.
- Има изузетно фактографско памћење, на пример садржај који га интересује у потпуности запамти након само једног читања.
- Спонтано, отворено и директно изражава своје мишљење и ставове, није склон да обманује, вара или лаже.
- Показује изузетну заинтересованост за неки посебан садржај (на пример бубе, јунаци неког стрипа, историјски догађаји, градови и државе и сл.) и истрајно се бави тиме.

Акције које наставници могу да предузму

Ученици са хиперактивношћу и дефицитом пажње успешно прате редован наставни план и програм, уз неопходна прилагођавања правила и услова рада, наставних метода и материјала. Услови који повећавају ученикову пажњу, планирано вођење активности и разноврсна понуда материјала и учила унапредиће рад са овим ученицима,

Када је у одељењу ученик са хиперактивношћу и дефицитом пажње потребно је:

- Створити услове у којима ученик може да устане, прошета, промени место, а да се тиме не ремети ток часа. Може и да се организује посебан кутак у учионици који ученик користи када је потребно. Наводити га да постепено све више самостално контролише учесталост и дужину тих активности.
- Унапред на видно место ставити дневни план рада, а сваку промену активности најавити и дати ученику времена да заврши претходну и припреми се за нову ситуацију.
- Установити подручја интересовања ученика и користити их као полазни садржај у што више предмета.
- Постављати правила понашања у одељењу уграђујући у њих и она која уважавају посебне склоности овог ученика (на пример унапред се договори учесталост и дужина бављења оним што га интересује), учесталије користити невербалне знаке (картице у боји, звук трубице, фруле, посебан покрет руке, тела и сл.) за предупредивање нежељеног понашања или упозоравање на кршење правила.
- Установити посебне договоре за поступке и понашања која желимо да не чини (нагло истрчавање из учионице, истрчавање из дворишта на улицу, гађање предметима, бацање кроз прозор).
- Помоћи му да разуме које су последице различитих социјално неприхватљивих понашања како би временом научио да се одупре наговорима вршњака или да обузда сопствене импулсе.
- Омогућити му да кроз различите радионице и вежбе научи да препознаје сопствена и туђа осећања.

Шта треба имати на уму

Први и најважнији задатак наставника је да омогући ученику да стекне осећање да је прихваћен од стране вршњака и да је део одељења, групе. Други најважнији задатак наставника је да креира услове у којима ће ученик моћи да исказе своје потенцијале и оствари запажен успех. Ово ће се лакше постићи ако се користе разноврсне методе и технике: презентације, задаци са другаром, кооперативне групе, експерименти, визуелна средства, драма.

Кажњавање и грдња за неприхватљива понашања код ових ученика не дају резултат. Уместо тога, важно је увек истаћи оно што ученик добро уради, и што би требало и убудуће да понови. Овај поступак омогућава ученику да схвати шта се од њега очекује и да постепено неприхватљиво понашање замењује прихватљивим. Важно је да наставник буде стрпљив, да ученику да више времена и јасно покаже да верује да ће ученик направити жељену промену у понашању.

За ове ученике је важно да осете да наставници имају поверење у њих и да им додељују одговорне улоге и задатке (нпр. да наставнику донесе нешто, помогне у излагању, да води рачуна о реду, да помогне другу и сл.). Када им се понуди пожељна активност они лакше одустану од непожељне како би оправдали поверење и осетили да су прихваћени од околине.

Примери добре праксе

У овом поглављу приказана су два примера укључивања деце са хиперактивношћу у редовну основну школу:

Пример 4: Дечак који је од дежурног кривца постао миљеник - даје основне смернице за укључивање детета са хиперактивношћу у редовну разредну наставу.

Пример 5: Дечак који је обожавао „Бакугане“ - даје основне смернице за укључивање детета са хиперактивношћу у редовну разредну наставу.

Пример 4: Дечак који је од дежурног кривца постао миљеник

Сигурно нећу бити прва, а ни последња која ће рећи колика је улога учитеља у формирању личности једног детета. Свако од нас је различит, са различитим особинама, схватањима и размишљањима, али пре свега учитељ треба да представља 'детектор' у откривању и упознавању сваке дечје душе, да осети и испуни њихове потребе. Зар има нечег бољег од тога да знате да сте допринели формирању здраве особе и да нисте повредили његову личност.

1997. године почела сам да радим у другој школи где ме је сачекало 34-воро ученика, мешовито одељење са српском и ромском децом. Посебну пажњу ми је привукао један дечак, веома интелигентан, говорљив, симпатичан, али бахатог понашања. Дечак потиче из породице интелектуалаца и најмлађе је дете у породици са знатно старијом браћом. Пошто живимо у малом месту, познат је по различитим испадима које је приређивао породици и због којих је био кажњаван, нарочито физички, тако да је он на то навикао - добије 'порцију' па настави даље. Породица није имала времена да се позабави њиме и његовим проблемима.

У школи је често је долазио у сукоб са децом из свог и других одељења и то увек са истим исходом - тучом. Нарочито је био осетљив кад су му се обраћали надимком. Објаснила сам му да је надимак као друго име по коме ће бити препознатљив, да ће га више знати по надимку и да не треба да се љути ако он није погрдан. Послушао ме је и одазивао се када су га позивали, није се више љутио. Посматрала сам га и када он није био свестан тога. Приметила сам да он први никад не почиње сукоб, већ само када је био изазван. Често су ми у одељење упадале колеге са жалбом на његово понашање. Указала сам им на то да он никад не изазива први, али да никоме не остаје 'дужан'. Када су схватили да сам у праву, од 'дежурног' кривца дечак је постао миљеник, није био више 'безобразан и неваспитан'.

Желела сам да му се приближим и задобијем његово поверење. На часовима није имао стрпљења да задатке заврши до краја, брзо се умарао чак и када би написао само један ред у свесци, бацао је оловку уз негодовање да не може даље, да није лепо написао, да га боли рука. На мој покушај да га помазим по глави и подстакнем на даљи рад, трзао се као да је очекивао шамар или чвргу. Говорила сам му да је он добар дечак, да је вредан, да он може даље. Уз охрабрење настављао је рад. На моменте ми се чинило да је убеђен да је „рђав и неваљао“ и било је потребно убедити га у супротно. На часовима физичког увек је желео да он води игру. Ако би се десило да неко погреша у игри кажњавао је другове на разне начине. За такво своје понашање био је кажњен тако што је до краја часа остао на клупи искључен из игре. То се показало као веома делотворна мера јер је почео да контролише своје понашање.

Деца су постала свесна његових квалитета, толико да они сами, а ни он, нису били свесни да су му наметнули улогу вође. Показао се као веома добар иницијатор и организатор у спровођењу разних акција, турнира и др. Његов мото је био 'БУДИМО НАЈБОЉЕ ОДЕЉЕЊЕ' и стварно смо то и били. Функционисали смо беспрекорно, као једна породица, радовали смо се сваком нашем успеху, а нечије личне проблеме смо делили сви и учествовали у њиховом решавању. Дечак је постао веома омиљен и прихваћен од стране вршњака и од стране наставника. Постао је одличан математичар и заузимао висока места на такмичењима. Укључивао се у спортске активности, а постао је и члан градског фолклора.

Сада је успешан студент Београдског универзитета, свестрана је личност и јако сам поносна на њега.

(Гордана Златковић, учитељица, ОШ „Бранко Радичевић“, Бујановац)

Кратка анализа и научене лекције

Овај пример нас учи да је успешно васпитање и образовање детета могуће ако постоји:

- **разумевање значаја улоге наставника у развоју детета** („... колика је улога учитеља у формирању личности једног детета; Зар има нечег бољег од тога да знате да сте допринели формирању здраве особе и да нисте повредили његову личност.“)
- **чињенично сагледавање ситуације детета и знање о томе да је понашање детета увек у вези са поступцима других тј. да је одговор на понашање или став других** („Породица није имала времена да се позабави њиме и његовим проблемима; познат је по различитим испадима ... због којих је био кажњаван, нарочито физички, тако да је он на то навикао - добије 'порцију' па настави даље; На моменте ми се чинило да је убеђен да је он рђав и неваљао; Приметила сам да он први никад не почиње сукоб, већ само када је био изазван.“)
- **ненаметљиво и стално праћење шта се ученику дешава и како реагује** („Посматрала сам га и када он није био свестан тога...; На мој покушај да га помазим по глави... трзао се као да је очекивао шамар или чвргу; Уз охрабрење настављао је рад.“)
- **у ситуацији надмоћи недвосмислено се стаје у заштиту слабијег тј. детета** („Често су ми у одељење упадале колеге са жалбом на његово понашање. Указала сам и на то да он никад не изазива први, али да никоме не остаје 'дужан'...“)
- **промишљено и циљано изграђивање поверења и пружање подршке где је потребна** („Желела сам да му се приближим и задобијем његово поверење; Говорила сам му да је он добар дечак, да је вредан, да он може даље. Уз охрабрење настављао је рад.“)
- **препознавање јаких страна и јачање самопоуздања ученика** („Посебну пажњу ми је привукао један дечак, веома интелигентан, говорљив, симпатичан...; Показао се као веома добар иницијатор и организатор у спровођењу разних акција, турнира; Дечак је постао веома омиљен и прихваћен од стране вршњака и од стране наставника; Постао је одличан математичар и заузимао висока места на такмичењима. Укључивао се у спортске активности, а постао је и члан градског фолклора.“)
- **санкционисање неприхватљивог понашања је непосредно и није понижавајуће** („Ако би се десило да неко погрешно у игри кажњавао је другове на разне начине. За такво своје понашање био је кажњен тако што је до краја часа остао на клупи искључен из игре. То се показало као веома делотворна мера јер је почео да контролише своје понашање.“)

Пример 5: Дечак који је обожавао „Бакугане“

Веома сам се обрадовала свом новом одељењу првог разреда са 23 ученика, међу којима је била и девојчица са интелектуалним сметњама и дечак са АДХД (што тада нисам знала). Моји први кораци подразумевали су усмеравање пажње на девојчицу са интелектуалним сметњама и успостављање контакта са ученицима и родитељима. Ништа није указивало на евентуалне будуће тешкоће са мојим првацима или проблеме у комуникацији са њиховим родитељима. Већ првих дана запазила сам симпатичног и веселог дечака који је био у сталном покрету у учионици, није радио задатке и испољавао је агресивност према другим ученицима током одмора, користио покрете јунака из цртаних филмова, говорио непристојне речи. Заинтересовавши се за његов дотадашњи развој, сазнала сам да у предшколској установи није био прихваћен од друге деце и њихових родитеља. Често је био издвајан из активности како би се другој деци омогућило да раде несметано. Поласком у школу донео је одређени «печат». Деца у одељењу, бурно су реаговала на његово понашање, што је њега још више иритирало. Често су родитељи друге деце нападали његове родитеље, јер су се плашили за безбедност своје деце. Његови родитељи, с друге стране, били су љути, реаговали су бурно, кривили другу децу, али и кажњавали дечака код куће. Он је „отежано“ седео на часу, врпољио се, устајао са места, провлачио се испод клупа, узимао ствари осталих ученика и премештао их или бацао по учионици, а нарочито је испољавао агресивност према девојчици са интелектуалним сметњама. Децу која су му се супротстављала или га оптуживала, гушио је рукама, боцкао оловком, шутирао. Он сам, то није схватао озбиљно, јер није препознавао да угрожава друге. Пажња му је била краткотрајна и није желео да ради оно што не воли. Обожавао је «Бакугане» (јунаке цртаног филма) и био опчињен овим ликовима. Фигурице је држао у торби, у џеповима, носио на одмор и због тога још више западао у невоље. Одлично се вербално изражавао на тему ових играчака. Са

другом децом није могао да успостави вербалну комуникацију, комуницирао је искључиво покретима ногу и руку и често их ударао. Након неког времена, пенкалом је другу из одељења повредио око за време малог одмора. Већина родитеља више није желела да он остане у овом одељењу, те су почели притисци и претње уз захтев да се „проблем одмах реши“ премештањем ученика у друго одељење.

Препознавши његову потребу за кретањем, активношћу и успостављањем комуникације са осталом децом, посветила сам му пажњу и придобила га за сарадњу. У мом присуству није правио „несташлуке“ и увек ми је искрено саопштавао шта се десило током одмора, док је пред родитељима то негирао, што су они тешко прихватили. И сама сам се суочавала са дилемама и страховима због претњи родитеља осталих ученика дечаку, претњи родитеља овог дечака другим родитељима, безбедности свих ученика (посебно ученице са интелектуалним сметњама), због неизвесности како ћу организовати наставу и управљати одељењем тако да на часу задовољим и његове и потребе осталих ученика. Ипак, била сам уверена да дечаку треба помоћи и да је једини пут ка решењу његово укључивање у одељенску заједницу и прихватање од стране других ученика.

Консултовала сам и укључила Тим за безбедност и СТИО школе у саветодавни рад са родитељима и предузела мере појачаног дежурства, надзора, укључивања родитеља, како би се спречила повређивања. Уследило је моје детаљно упознавање природе потешкоћа детета, консултовање литературе, размене искустава са другим учитељицама које су се сусретале са АДХД сметњом. Почела сам интензивно да радим на усаглашавању правила понашања у породици и школи, подстицању интеракције са вршњацима, укључивању у све активности, поверавању одговорних задатака, организовању групног и тимског рада, кооперативног учења, тематске наставе, промовисања радова и успеха овог ученика на нивоу одељења. Увела сам доследну примену одељенских правила понашања за све ученике, уз обавезну транспарентну евиденцију (плакати - табеле са "смајлићима"), при чему се водило рачуна да он не добије три негативне ознаке узастопно, како би позитивни подстицаји довели до пожељног понашања.

Овде су наведене неке конкретне стратегије и поступци који су примењивани у раду:

- омогућено му је да ради задатке које он жели и у вези са садржајима који су њему привлачни (нпр. јунаци из цртаних филмова);
- омогућено му је да устане и прошета у току часа са одређеним задатком (да подели материјал, донесе нешто учитељици, друговима...);
- док други дискутују, он слуша и црта на задњој страни свеске шта жели, укључује се у дискусију кад изрази жељу;
- ако не жели да рецитије или чита пред другима, омогућено му је да то уради кад је расположен;
- ако не може да пише по диктату, добије одштампан листић који треба да допуни;
- када дође ред на њега да прочита или одговори на питање, обележим му део текста или поновим питање, омогућавам му да црта у свесци градиво које обрађујемо;
- настојим да предупредим непожељна понашања (нпр. када приметим да је спреман да исмева поједине ученике, тим ученицима постављам питања на која сам сигурна да ће одговорити, тако да он нема материјал за исмевање);
- често добија улогу помоћника, носи касетофон до сале за физичко, дели материјал за рад, има одговорну улогу у групном раду (на екскурзији је био вођа, имао је задужење да стоји на челу колоне и води рачуна да ли су сви ту, што је успешно обавио);
- чини се све да се онемогуће други да провоцирају његово непожељно понашање (оцењује се понашање свих ученика на крају дана);
- организују се заједничке одељенске рођенданске журке ученика и родитеља у циљу сензибилисања и прихватања ученика од стране осталих ученика и родитеља.

Ученик је сада завршио други разред са врло добрим успехом. Укључен у све активности одељења, равноправно учествује у групном и фронталном раду на часовима, прихваћен је од стране осталих ученика у одељењу. И даље не воли да пише, али добија готов материјал за рад.

Поштује правила понашања и не повређује другу децу. Углавном испуњава обавезе и родитељи су задовољни његовим понашањем код куће и бољим односом према школским задацима. Сви ученици сарађују, друже се и посеђују.

(Весна Глишић, учитељица, ОШ „Бата Булић“, Петровац на Млави)

Кратка анализа и научене лекције

Овај пример нас учи да је успешно васпитање и образовање детета могуће ако постоји:

- **позитиван став према редовном образовању деце са сметњама у развоју** („Веома сам се обрадовала свом новом одељењу првог разреда са 23 ученика, међу којима је била и девојчица са интелектуалним сметњама и дечак са АДХД...“)
- **објективан приказ ученика са ставом прихватања и уважавања** („запазила сам симпатичног и веселог дечака који је био у сталном покрету у учионици, није радио задатке и испољавао је агресивност према другим ученицима током одмора, користио покрете јунака из цртаних филмова, говорио непристојне речи; ... посветила сам му пажњу и придобила га за сарадњу. У мом присуству није правио „несташлуке...“)
- **сагледавање ситуације из више углова и разумевање понашања различитих учесника** („сазнала сам да у предшколској установи није био прихваћен од друге деце и њихових родитеља; Деца у одељењу, бурно су реаговала на његово понашање, што је њега још више иритирало. Често су родитељи друге деце нападали његове родитеље, јер су се плашили за безбедност своје деце. Његови родитељи, с друге стране, били су љути, реаговали су бурно, кривили другу децу, али и кажњавали дечака код куће; Препознала сам његову потребу за кретањем, активношћу и успостављањем комуникације са осталом децом...“)
- **у ситуацији осуде са могућношћу искључивања, недвосмислено се стаје у заштиту детета** („... Већина родитеља више није желела да он остане у овом одељењу, те су почели притисци и претње уз захтев да се „проблем одмах реши“ премештањем ученика у друго одељење... И сама сам се суочавала са дилемама и страховима... Ипак, била сам уверена да дечаку треба помоћи и да је једини пут ка решењу његово укључивање у одељенску заједницу...“)
- **консултовање различитих извора сазнања, примена свеобухватног приступа и принципа савремене педагогије** („Консултовала сам и укључила Тим за безбедност и СТИО школе у саветодавни рад са родитељима и предузела мере појачаног дежурства, надзора, укључивања родитеља, како би се спречила повређивања. Уследило је моје детаљно упознавање природе потешкоћа детета, консултовање литературе, размене искустава са другим учитељицама које су се сусретале са АДХД сметњом; ... усаглашавање правила понашања у породици и школи, подстицање интеракције са вршњацима, укључивање у све активности, поверавање одговорних задатака, групни и тимски рад, кооперативно учење, тематска настава, промовисање радова и успеха овог ученика на нивоу одељења.“)
- **препознавање јаких страна и јачање самопоуздања ученика** („... увек ми је искрено саопштавао шта се десило током одмора; Обожавао је «Бакугане» (цртани филм) и био опчињен овим ликовима; ...омогућено му је да ради задатке које он жели и у вези са садржајима који су њему привлачни (нпр. јунаци из цртаних филмова); ... на екскурзији је био вођа, имао је задужење да стоји на челу колоне и води рачуна да ли су сви ту, што је успешно обавио.“)
- **начин награђивања и кажњавања који води успостављању самоконтроле** („Увела сам доследну примену одељенских правила понашања за све ученике, уз обавезну транспарентну евиденцију (плакати - табеле са "смајлићима"), при чему се водило рачуна да он не добије три негативне ознаке узастопно, како би позитивни подстицаји довели до пожељног понашања; ... омогућено му је да устане и прошета у току часа са одређеним задатком; ...често добија улогу помоћника... има одговорну улогу у групном раду...“)

Опис образовне ситуације

Сметње у интелектуалном функционисању доводе до тешкоћа у учењу, најчешће у већини сазнајних домена. Оне настају због неуролошких и других органских проблема који успоравају и у мањој или већој мери ограничавају уобичајени сазнајни, социјални и емоционални развој.

Ученик са сметњама у интелектуалном функционисању може се препознати по томе што:

- Спорије овладава градивом и постиже нижа образовна постигнућа у односу на вршњаке.
- Показује мању самосталност у свакодневним животним ситуацијама (нпр. касније од других научи да се сам обуче/свуче, да сам припрема торбу и иде у школу, припрема и узима храну, брине о хигијени и сл.).
- Спорије овладава вештинама у социјалној интеракцији и комуникацији (нпр. спорије усваја правила групе, теже разуме и примењује правила сложене игре, теже схвата очекивања одраслих и вршњака у различитим социјалним ситуацијама, поједностављено и оскудно се обраћа другима и сл.).
- Тешко генерализује (преноси научено на друге сличне ситуације), усваја апстрактне појмове и предвиђа последице садашњег догађаја као и будуће догађаје.
- Спорије учи да одложи сопствену потребу као и да разуме и уважи потребе других.

Истовремено, ученик са сметњама у интелектуалном функционисању је:

- Непосредан искрен и наиван у комуникацији са вршњацима и одраслима
- Истрајан и марљив у испуњавању договорених задатака и обавеза
- Свестан своје позиције у вршњачкој групи, веома је поносан на сваки, па и најмањи, напредак у учењу и показује велику радост ако му и други за то одају признање (аплауз вршњака, добра оцена или похвала наставника и сл.).
- Дружељубив, жељан искреног односа и уважавања од стране вршњака.
- Сарадљив, радо учествује у заједничким пословима, са задовољством и тачно обавља задужења која је добио и радује се похвали за оно што је добро учинио.

Акције које наставници могу да предузму

Ученици са сметњама у интелектуалном функционисању тешко прате редован наставни план и програм, па је неопходно сачинити план прилагођавања који обухвата различите мере које се примењују у већини предмета (ИОП са прилагођеним програмом). Ако примењени план не да резултат, неопходно је да се ради и прилагођавање (измена) прописаних исхода, односно стандарда постигнућа само за оне области/предмете у којима ученик није постигао очекивани напредак (ИОП са измењеним програмом).

Када је у одељењу ученик са сметњама у интелектуалном функционисању потребно је:

- Проценити јаке стране и интересовања ученика и у складу са тим поставити циљеве учења у оквиру сваког предмета (а по потреби прилагодити и стандарде постигнућа).
- Поставити циљеве и за учење социјалних и комуникацијских вештина, самосталности и бриге о себи.
- Приликом дефинисања циљева учења (знања и вештине) водити

рачуна о њиховој примењивости и значају за свакодневни живот и укључивање у живот заједнице.

- Систематично прилагођавати приступ (услове, организацију, наставу, ваннаставне активности и др.), пратити резултате и ревидирати поступке.
- Користити искуствено активно учење и учење корак по корак.
- Учестало користити рад на очигледним, конкретним материјалима и ситуацијама. На пример у математици испробати различите материјале (бомбоне, новчанице, фигуре животиња, јунака и сл.) и радити са оним који доводи до напретка. Или при учењу правила понашања користити реалне ситуације кроз приче, драматизацију, скетчеве и сл.
- Континуирано пружати подршку за сваки напредак у учењу и стварати услове за добијање такве подршке и од вршњака.

Шта треба имати на уму

Важно је увек уочавати и откривати оно што ученик може (јаче стране и интересовања), и то што може користити за увођење и оних садржаја за које ученик наизглед „нема капацитета“. Јер, ако наставник унапред постави границу/ограничење, то јест, створи уверење да ученик не може нешто да научи, онда ће се, нажалост, управо то и догодити.

Сваком наставнику, у раду са овим ученицима, принцип од кога полази и кога се до краја држи треба да буде **да знања и вештине које ученик стекне имају смисла, да су примењива у свакодневном животу и да доприносе његовом успешном укључивању у живот заједнице.**

Прави и најснажнији подстицај за пун развој ових ученика јесте одрастање у природној вршњачкој групи, у којој је прихваћен од одраслих и вршњака, Укључивање у природну вршњачку групу је предуслов успешног укључивања у живот заједнице.

Као и свако друго прилагођавање, ИОП са измењеним програмом може да се изради за део предмета, један предмет, више или све предмете. Све мере прилагођавања и измене стандарда планирају се у складу са образовним потребама појединачног, конкретног ученика.

Посебно је важно да се приликом доношења одлуке о изради ИОП-а са измењеним програмом на млађим узрастима буде изузетно обазрив. Уколико образовна ситуација ученика захтева увођење таквог ИОП-а, препорука је да се то уради тек при крају млађег основношколског циклуса.

Примери добре праксе

У овом поглављу приказана су два примера укључивања деце са сметњама у интелектуалном функционисању у редовну основну школу:

Пример 6: Дечак који има жути појас у цуду - даје основне смернице за укључивање детета са Дауновим синдромом у редовну разредну наставу.

Пример 7: Девојчица која се одважила да побегне са часа - даје основне смернице за укључивање детета са сметњама у интелектуалном функционисању у редовну предметну наставу.

Пример 6: Дечак који има жути појас у цуду

Пре четири године када је садашња генерација четвртака пошла у први разред сусрела сам несигурни осмех и плаве очи једног дечака који је обележио мој рад и овај период живота. То је дечак са Дауновим синдромом који сада има 11 година и иде у четврти разред. Пре почетка

школске године знала сам да ће бити у мом одељењу па сам се помало припремила путем Интернета и читањем литературе. То је био велики изазов вредан труда.

КАКО СМО ПОЧЕЛИ

Од првог дана нисмо имали никаквих проблема око долазака у школу. Емотивно и снажно доживљава приредбу на пријему првака (гласна музика, озвучење, глумци). Држим га за руку и осетим снажан стисак, примећујем малу флеку на панталонама и питам га да ли жели да га одведем код маме и тате. Даје ми одговор (за мене тада још увек неразумљив у потпуности, због отежаног говора), али процењујем да хоће да остане. Остаје ми у крилу до краја приредбе. Враћамо се у учионицу код родитеља, а он ми говори: "Ја сам пошао у школу, јел' да учитељице? Ја се не бојим."

На самом почетку школске године слави рођендан на који је дошло скоро читаво одељење. У недељи пре тога смо урадили радионицу „Позив у госте“.

Први одлазак у биоскоп. Плаши се мрака и жели да изађе, вуче ме за руку напоље. Седамо близу излаза. После неколико покушаја остаје да ми седи у крилу, док се држимо за руке и храбримо узајамно. Ја њему кажем да се плашим мрака и молим га да ме чува и теши. Он то и чини зачуђено. Пресвлачим га у тоалету јер се помокрио, али он излази задовољан, убеђујући сам себе речима: "Ја се не бојим, доћи ћу опет". Редовно одлази на све биоскопске и позоришне представе.

Чак и у првом разреду одлазак на рекреативну наставу био је изузетно успешан и без пратиоца. Смештен је са децацима у собу. Тамо су му биле ствари и проводи време са децом уз мој надзор, али ноћу спава са мном у соби, јер је код куће навикао да га успављују. Једе самостално у друштву деце уз моју мању помоћ. Учествоје у свим активностима и дугим шетњама. Истрајава у свему (понекад га рекреатор носи на раменима ако напорно ходамо). Превазилази страх од мрака у дискотеци. Игра уз музику кореографију са групом. Не жели да иде кући.

Велику подршку су дале колегинице спремне за сваку сарадњу и деца која су га прихватила у потпуности и заштитнички. Ни у једном тренутку није био запостављен од стране другова, чак су му давали и предност у такмичењима и помоћ при играма. Ишао је на све рекреативне наставе.

ПОНАШАЊЕ

У касном јесењем периоду наступа фаза попуштања пажње, благе узнемирености, нервозе и појава учесталих стереотипија (шкргутање зубима, лупкање оловком по столу...). Упада другарима и учитељици у реч, стално даје коментаре и креће у „своју причу“, неvezано за тему, понавља речи које чује. Устаје са столице и шета. Понекад деци руши ствари, узима оловке. За време одмора их удара и гура. Нервозан је. Ово се обично дешавало после другог часа. Био је уморан за било какав рад. У договору са ПП службом и родитељима, смањујемо број редовних и приватних часова у трајању од две недеље. После другог часа проведеног у одељењу, трећи одлази код стручног сарадника у школи, а четврти смо укинули. Пошто је седео у првој клупи испред мене, направили смо такав распоред да он не може у сваком тренутку да шета. Шетња му је дозвољена као «надгледање» рада остале деце и само у моментима када је то изгледало као награда. Поред њега увек седе ученици који му помажу, подсећају га и пријатељски опомињу. Нас двоје смо направили јасан и конкретан "споразум" да исприча све оно што има, а да онда и осталој деци дозволи то исто. Са децом сам се договорила да га сваки пут када крене у акцију гурања и ударања благо ухвате за руке и његовим длановима помазе себе по образима уз нежне речи. За сваки извршени задатак бива похваљен, добија спонтани аплауз. Често му мењам активност, дајем му да ради оно што зна (тада се осећа сигурним), а награђујем га тиме што добија дозволу да ради оно што воли. Сређује дечје ствари - не баца их, сређује орман, јакне на чивилуцима, брише таблу, слаже слагалице, а на крају добија лопту и одлази са стручним сарадником. Смањење броја часова утиче позитивно и убрзо се приметило побољшање у понашању. Постепено му уводимо и четврти час. Од тада наставу прати редовно по распореду. Критичне фазе се јављају понекад, али их све брже превазилазимо.

ПОДРШКА У ПРЕВАЗИЛАЖЕЊУ СТЕРЕОТИПИЈА

За време часа је јако шкргутао зубима и лупкао оловком по столу што је ометало рад осталој деци. На физичком је био у немогућности да прати неке тимске игре, чучао би на терену и непрестано испуштао глас, једноличан звук.

Да не би шкргутао зубима, добијао је жваку и слатко је жвакао. Током времена је научио да из фиоке сам узме жваку када му је потребна и да је касније сажвакану баци. Да се оловка при лупкању не би чула на сто смо подметали нешто мекано, или смо је скраћивали на дужину којом је то немогуће радити. Касније бих само неприметно дотакла оловку, а сада већ при самом мом покрету према оловци, он сам престаје и одлаже је. На физичком учествује у скоро свим активностима. Ако играмо између две ватре, што он моторички не може да испрати у потпуности, сам одлучује када ће изаћи из игре, добија лопту и са неким ко је испао, игра нешто друго. Стереотипије су се скоро потпуно изгубиле, или их замењујемо другим активностима.

УЧЕЊЕ

Препознатљив је по реченицама: „Је л' то раде и друга деца?“ и „Могу ја то сам“. **У почетку сам припремала посебне наставне листиће и вежбе за њега. Није хтео да их ради. Чак и када су се визуелно подударали, он је препознавао да код њега није исто као код осталих.** Од тада добија све задатке, али пошто су на више нивоа, сам бира и ради оно што може и зна. Увек има избор и, што је најважније, прави га сам. У пару или групи одлично функционише и договара се. Ради оно што зна, а за садржаје који му нису познати - сам тражи помоћ. За време посете гостију изван школе једном мом часу, испланирала сам да имамо групни рад. Случајним груписањем уз помоћ картончића у боји, у групу са овим дечаком доспевају још три ученика којима је потребна подршка. Искрено, била сам се следила! Морам свим групама да се бавим, не само њима, а како ће се они снаћи?! Међутим, дешава се нешто веома добро и занимљиво, што нисам могла да предвидим. Он их организује и говори ученицима шта да раде. Они завршавају задатке без икакве моје помоћи, не зову ме. Урадили су неке од задатака са листића, а он им је задао нове задатке са налозима. Успешно завршавају групни рад. То је за мене био нови увид.

При обради дужег текста дешава се да му попусти пажња и да одлута у другу активност. Тада га додирнем или остварим директан контакт очима или му пажњу привлачим одређеном интонацијом у гласу, то јест нагласим неку реч или део текста. Усмерено вођен разговор, кратка импровизирана драматизација или занимљив пример из живота су увек делотворни. Наводим га да прича о својим искуствима и да их користи у датим ситуацијама.

Довољно је било да оде на две утакмице репрезентације и за кратко време савладао је садржаје из природе и друштва везане за нашу државу. Реквизите које је користио за навијање је донео у школу. Махао је заставом Србије и носио капу тробојку. Схватио је да су застава, грб и химна обележја наше државе и поносно је ту исту химну у ставу мирно певао на утакмици и са децом на школском турниру.

У математици смо пробали разне системе. Појам броја се спорије развијао, али смо дошли до тога да сабира писмено вишеструке бројеве без прелаза преко десетице. У првом разреду је користио рачуналку, али то није волео. Никада није желео да рачуна прстима. Ево шта се њему допало: једноставан систем добројавања тачкица на другом сабирку. Сада то већ ради аутоматски.

$$5 + 3 \begin{array}{l} \nearrow \text{шест} \\ \rightarrow \text{седам} \\ \searrow \text{осам} \end{array} = 8$$

Изговара пет и добројава пребројавањем тачкица на другом сабирку: шест, седам, осам.

$$\begin{array}{r} 2\ 405 \\ + 4\ 132 \\ \hline 6\ 537 \end{array}$$

Резултате у сабирању дала је комбинација визуелног и звучног приказивања сабирака. Први сабирак је било моје лупкање дланом о длан у једну страну, а други сабирак лупкање дланом о длан у другу страну. У средини смо замишљали знак плус.

Када не би могао да израчуна неки збир, тражио је да му лупкам. У истом тренутку би чуо звук и видео покрете мојих руку и непогрешиво говорио резултат. При сабирању вишецифрених бројева у низу, углавном пребројава цифре оног сабирка који је већи, обележава места тачкицама у збиру и потом сабира.

$$1\ 562 + 303 = . . .$$

Вишецифрене бројеве са прелазом рачуна уз помоћ дигитрона и веома је заузет на часу. Не одлази на одмор јер жели да заврши задатак.

Омиљена му је „игра продавнице“. Често урадимо неки задатак на овај начин. Он и још неки ученици (зависи од задатка) добију копиране новчанице и драматизују задатак. Некада има улогу купца, а некада продавца, што му је теже јер враћа кусур. Проблем му је у држању већег броја новчаница у руци јер му испадају. Онда обично добије свог пара или помоћ даје учитељица нудећи му алтернативне одговоре (које новчанице треба да врати). Лакше му је да их распореди на сто, да би имао јасан преглед. Тада му не треба помоћ. Веома је слободан и воли да се игра глумећи, па је овај начин делотворан.

ИСХОДИ

ПОНАШАЊЕ, КОМУНИКАЦИЈА, САМОСТАЛНОСТ

Послушан је и сарађује. Поштује оно што учитељица каже. Остварује комуникацију са свим ученицима и радницима школе (има најбољег друга, симпатију и омиљен је у одељењу). Учествоје у свим друштвеним и јавним активностима. Самостално пакује и слаже своје ствари и школски прибор. Купује ужину у школској продавници и слободно се креће по школи. Тренира ЏУДО у џудо клубу, има жути појас и пресрећан је.

Држећи се за руке превазишли смо страх од мрака, висине и високих мушкараца са брадом.

УЧЕЊЕ

Самостално чита и пише штампаним словима ћирилице и латинице. Пише по диктату, поштујући велико слово на почетку реченице у писању имена и презимена као и називе географских појмова. Одређује субјекат и предикат и прилошке одредбе за време, место и начин. Пише реченице у садашњем, прошлом и будућем времену и писане саставе уз мању помоћ. Одређује ликове у тексту и у стању је да краће текстове анализира уз питања и потпитања. Рецитије краће песмице, учествује у драматизацији. Веома напредује у језичкој и говорној култури.

Сабира самостално бројеве до 10 усмено, вишецифрене без прелаза преко десетице писмено, а са прелазом дигитроном. Остале операције рачуна дигитроном. Основне садржаје из природе и друштва усваја и користи у разним животним ситуацијама.

Плеше уз музику, црта и моделује, а на часовима физичког је веома активан. Учествоје у свим активностима и такмичењима. Сви навијају за њега.

Циљеви постављени ИОП-ом су остварени, а предвиђене активности реализоване.

(Весна Дмитрашиновић, наставник разредне наставе, ОШ „Душко Радовић“, Сремчица)

Кратка анализа и научене лекције

Овај пример нас учи да је успешно васпитање и образовање детета могуће ако постоји:

- ▶ **прихватање различитости као професионалног изазова** („Пре четири године ... сусрела сам несигурни осмех и плаве очи једног дечака који је обележио мој рад и овај период живота. То је дечак са Дауновим синдромом који сада има 11 година и иде у четврти разред. Пре почетка првог разреда знала сам да ће бити у мом одељењу па сам се помало припремила путем Интернета и читањем литературе. То је био велики изазов вредан труда.“)
- ▶ **препознавање јаких страна и интересовања и јачање самопоуздања ученика** („Емотивно и снажно доживљава приредбу на пријему првака - гласна музика, озвучење, глумци... Превазилази страх од мрака у дискотеци. Игра уз музику кореографију са групом. Чак и у првом разреду одлазак на рекреативну наставу где је био изузетно успешан и без пратиоца; Омиљена му је игра продавнице, па често урадимо неки задатак на овај начин.“)
- ▶ **планирано смањивање броја часова и постепено враћање у редован ток** („Ово се обично дешавало после другог часа. Био је уморан за било какав рад. У договору са ПП службом и родитељима, смањујемо број редовних и приватних часова у трајању од две недеље. После другог часаведеног у одељењу, трећи одлази код школског логопеда, а четврти смо укинули... Смањење броја часова утиче позитивно и убрзо се приметило побољшање у понашању. Постепено му уводимо и четврти час. Од тада наставу прати редовно по распореду.“)
- ▶ **уместо забране, нуди се замена за непожељно понашање које се временом моделује до потпуно прихватљивог социјалног понашања** („За време часа шетња му је дозвољена као «надгледање» рада остале деце и само у моментима када је то изгледало као награда; Нас двоје смо направили јасан и конкретан “споразум” да исприча све оно што има, а да онда и осталој деци дозволи то исто; Са децом сам се договорила да га сваки пут када крене у акцију гурања и ударања благо ухвате за руке и његовим длановима помаже себе по образима уз нежне речи; Често му мењам активност, дајем му да ради оно што зна (тада се осећа сигурним), а награђујем га тиме што добија дозволу да ради оно што воли; Да не би шкргукао зубима, добијао је жваку и слатко је жвакао. С временом је научио да из фиоке сам узме жваку када му је потребна и да је касније сажвакану баци.“)
- ▶ **испробовање различитих и осмишљавање оригиналних метода учења** („У математици смо пробали разне системе... рачунаљку није волео... није желео да рачуна прстима... Резултате у сабирању дала је комбинација визуелног и звучног приказивања сабирака. Први сабирак је било моје лупкање дланом о длан у једну страну, а други сабирак лупкање дланом о длан у другу страну. У средини смо замишљали знак плус; Довољно је било да оде на две утакмице репрезентације... и да користећи навијачке реквизите савлада... да су застава, грб и химна обележја наше државе.“)
- ▶ **смањивање захтева и прилагођавање задатака на начин који не издваја ученика** („У почетку сам припремала посебне наставне листиће и вежбе за њега. Није хтео да их ради, чак и када су се визуелно подударали, он је препознавао да код њега није исто као код осталих. Од тада добија исте задатке као и сви, а пошто су на више нивоа, сам бира и ради оно што може и зна. Увек има избор и, што је најважније, прави га сам.“)
- ▶ **индивидуализовање приступа у свим доменима** (у овом примеру видљиво у областима учење и како се учи, социјализација, комуникација, осамостаљивање, брига о себи и превазилажење страхова)

Пример 7: Девојчица која се одважила да побегне са часа

Септембар је. Нова школска година, нови изазови. Поново сам одељењски старешина петацима. Двадесет четири радознале главице упијају сваку моју реч. Међу њима и девојчица са вишеструким сметњама, лепа, мила, на око иста као све њене другарице. Претходно су ме питали да ли пристајем да преузем то одељење, и наравно, мој одговор је већ познат - плашим се, али пристајем. Није ми први пут да се сусретнем са дететом које има неку потешкоћу у учењу, али овај облик ми је непознат. Дијагноза постоји, али ми ништа не значи. Срећна околност је предмет који предајем, српски језик, јер се виђамо сваког дана. Тако почиње наше упознавање, кроз дружење на одморима и нове лекције на часовима. Моји петаци су од учитељице донели племенитост и вољу да разумеју и прихвате различитост. Своју другарицу у свему подржавају, прихваћена је, али она нема интересовање за њих, тачније, није у стању да их прати. Почиње доста да се везује за мене, као и за друге колеге. Разумљиво, ми смо јој боље друштво од вршњака јер смо стрпљивији, предвидивији и у стању да пратимо њен ритам. Уз потешкоће са социјализацијом, гомилају се и проблеми са учењем. Иако је већина наставника прилагодила захтеве, како је умела, по осећају, сводећи их на „минимум“, по нашем мишљењу, то није било довољно. Пети разред је био тежак, и едукативно и емотивно, због расанка са учитељицом, и деци која немају

потешкоће, а могу да замислим како се она осећала. И тако на пролеће, пред крај школске године, схватам да сав труд и љубав нису били довољни да она буде срећна у свом окружењу. Она која је до тада била прилично равнодушна према свему, ствара неки свој механизам одбране и почиње да „измишља“ разлоге (главобољу, зубобољу, мучнину) због којих би одлазила кући већ после првог – другог часа. Након дуготрајнијих разговора са члановима Тима за инклузију, схватамо да нам је она сама наговестила да не може толико да поднесе и како даље да поступамо. Одлучујемо да знатно скратимо њен боравак у школи. Чини ми се да те дане када сам почела да је испраћам кући после трећег часа, насмејану и веселу, никада нећу заборавити. Та „мрвица“ њене среће дала нам је нова крила, путоказ.

Тако улазимо у VI разред са јасним циљем да треба да прилагодимо план и програм из свих предмета. Уз максималну подршку и сагласност родитеља, пишемо ИОП за њу. Растерећена тешког и обимног градива, које смо ми, у незнању, сматрали минималним, постаје видно расположенија и престаје да тражи разлоге за одлазак кући. То је био још један корак у њеном напредовању. Ученици су ми доста помагали, између осталог и у преношењу порука њеним родитељима у вези са домаћим задацима. Једном сам им рекла да донесу новац за осигурање, и таман кад сам хтела да замолим некога да обавести њене родитеље, јер је редовно заборављала, умала је она и рекла „Разредна, ја ћу рећи мами да ми да паре“. Сутрадан се појавила са новцем и сва срећна стала испред мене, говорећи: „Сама сам се сетила!“. Дуго смо јој аплаудирали. Од тада је тражила да све поруке сама преноси, и углавном је то успешно радила. Веома позитивно је реаговала на сваку похвалу, а поготово на петице.

Док су друга деца од самог почетка своје задатке читала испред табле, она је своје увек „шапутала“ са места. А онда, пред крај VI разреда, желевши да покушам, предложила сам јој, а да други не чују, да их изненади и прочита свој задатак испред табле, пошто је добила петицу. Устала је, и чим је стала испред табле, уследио је громки аплауз без претходног договора, спонтано. Читала је гласније него икада раније. Одушевљење и похвала дали су јој додатну сигурност.

Након тога уследила је једна ситуација којој се и дан - данас смејемо. Тада ме одушевила јер је без ичије помоћи написала неке реченице и ја сам јој дала петицу, али сам јавно обећала да ћу купити и чоколаду. После два – три дана, пред крај часа, када сам питала да ли има нешто нејасно, само једна ручица је била подигнута – њена. Устала је и гласно питала: „Разредна, када ћете ми купити ону чоколаду!“ Можда ће некоме деловати банално, али нама је и најмањи њен напредак у комуникацији, огроман. Такође, када је успевала да савлада неке задатке које су вршњаци решавали знатно раније, ми смо се и тада радовали јер се видело да напредује. Прошле су три целе године од нашег првог сусрета. Ми који смо са њом сваког дана, знамо да је сада „нова девојчица“, срећнија и сигурнија, спремна да се у неким ситуацијама придружи својим вршњацима. То потврђује и једна наша одељењска анегдота. Пред сам крај 7. разреда осмелило се моје одељење да „побегне“ са часа због контролног задатка. Пошто је и она била са њима, питала сам их зашто су је наговорили да „бежи“. На то ми је њен друг из клупе одговорио да је сама кренула и да им је чак рекла: „Идем и ја са вама, нисам ништа учила за контролни!“

И за крај – највеће одушевљење је уследило једног поподнева када ми је стигла порука са непознатог броја. Неко ме је питао како сам и шта радим. Реченица је личила на њену, али сам знала да не уме да користи мобилни. Убрзо ме је позвала њена мама и рекла ми да су јој купили телефон и научили је да шаље поруке, а да сам ја прва којој је желела да се похвали. О мојим емоцијама у том тренутку мислим да је сувишно говорити. Од тада се редовно дописујемо.

На прагу смо VIII разреда и знамо да нас чека пуно препрека, али се радујемо свакој новој наученој ствари из свакодневног живота, јер само градиво чак и одликаши временом забораве.

(Мира Матовић, наставница српског језика ОШ „Душко Радовић“, Сремчица)

Кратка анализа и научене лекције

Овај пример нас учи да је успешно васпитање и образовање детета могуће ако постоји:

► **позитивна клима у одељењу и отвореност и оптимизам наставника** („Двадесет четири радознале главице упијају сваку моју реч. Међу њима и девојчица са вишеструким сметњама, лепа, мила, на око иста као све њене другарице. Претходно су ме питали да ли пристајем да преузем то одељење, и наравно, мој одговор је већ познат - плашим се, али пристајем; Моји петаци су од учитељице донели племенитост и вољу да разумеју и прихвате различитост;“)

► **кориговање и унапређивање приступа наставника на основу повратне информације о ефекту на пошање ученика** („... пред крај школске године, схватам да сав труд и љубав нису били довољни да она буде срећна у свом окружењу. Она ... почиње да „измишља“ разлоге (главобољу, зубобољу, мучнину) због којих би одлазила кући већ после првог – другог часа. ... схватамо да нам је она сама наговестила да не може толико да поднесе; Одлучујемо да знатно скратимо њен боравак у школи; Растерећена градива, које смо ми, у незнању, сматрали минималним, постаје видно расположенија и престаје да тражи разлоге за одлазак кући; Та „мрвица“ њене среће дала нам је нова крила, путоказ“)

► **планирање прилагођавања ради се тимски и усаглашено у свим доменима у којима се примењује** („Тако улазимо у VI разред са јасним циљем да треба да прилагодимо план и програм из свих предмета. Уз максималну подршку и сагласност родитеља, пишемо ИОП за њу“)

► **схватање значаја вршњачке подршке и ослањање на њу** („Своју другарицу у свему подржавају, прихваћена је; Ученици су ми доста помагали, између осталог и у преношењу порука њеним родитељима у вези са домаћим задацима; ... и чим је стала испред табле, уследио је громки аплауз без претходног договора, спонтано“)

► **уважавање сваког напора и вредновање и намањег напретка ученице** („... када је успевала да савлада неке задатке које су вршњаци решавали знатно раније, ми смо се и тада радовали јер се видело да напредује; Веома позитивно је реаговала на сваку похвалу, а поготово на петице; ... једном ме је одушевила јер је без ичије помоћи написала неке реченице и ја сам јој дала петицу али сам јавно обећала да ћу купити и чоколаду ... после неколико дана, када сам питала да ли има нешто нејасно у вези са лекцијом, само једна ручица је била подигнута – њена. Устала је и гласно питала: „Разредна, када ћете ми купити ону чоколаду!“ Можда ће некоме деловати банално, али нама је и најмањи њен напредак у комуникацији, огроман“)

► **планирани циљеви и исходи омогућавају стицање примењивих знања и вештина и доприносе укључивању у живот заједнице** („највеће одушевљење је уследило када ми је стигла порука са непознатог броја. Неко ме је питао како сам и шта радим. ... Убрзо ме је позвала њена мама и рекла ми да су јој купили телефон и научили је да шаље поруке, ... Од тада се редовно дописујемо; ... осмелило се моје одељење да „побегне“ са часа због контролног задатка ... питала сам их зашто су и њу наговорили да бежи... њен друг из клупе одговорио је да је сама кренула и да им је чак рекла: „Идем и ја са вама, нисам ништа учила за контролни!“; Једном сам им рекла да донесу новац за осигурање, и таман кад сам хтела да замолим некога да обавести њене родитеље, јер је редовно заборављала, устала је она и рекла „Разредна, ја ћу рећи мами да ми да паре“. Сутрадан се појавила са новцем и сва срећна стала испред мене, говорећи: „Сама сам се сетила!“ ... Од тада је тражила да све поруке сама преноси, и углавном је то успешно радила. „Прошле су три целе године ... Ми који смо са њом сваког дана, знамо да је сада „нова девојчица“, срећнија и сигурнија, спремна да се у неким ситуацијама придружи својим вршњацима; ... радујемо се свакој новој научној ствари из свакодневног живота, јер само градиво чак и одликаши временом забораве“)

Опис образовне ситуације

Ученици са физичким инвалидитетом најчешће имају

- Недостатак једне или обе руке или тешкоће при коришћењу руку што може да постоји од рођења или да је стечено на раном или каснијем узрасту.
- Недостатак једне или обе ноге, тешкоће при кретању или немогућност кретања без инвалидских колица.
- Комбиноване тешкоће у кретању, коришћењу руку и/или говору које се могу јавити на раном узрасту, најчешће као последица церебралне парализе или на каснијем узрасту као последица болести или повреда.

Ови ученици често:

- Могу бити несамостални у обављању свакодневних активности самопослуживања (лична хигијена, исхрана, облачење-свлачење, паковање и ношење школског прибора, долазак у школу исл.)
- Могу бити тихи, повучени, несигурни, чак и уплашени (посебно ако претходно нису наилазили на прихватање окружења)
- Спорије изводе различите покрете и активности (зависно од врсте инвалидитета), неке активности могу да изведу само уз помагала или асистента.
- Могу да имају различите тешкоће у говору. Говор може да им буде тих, спор, неразговетан, неразумљив или да га уопште нема.
- Могу да буду усамљени због околности које су их стално издвајале од других.

Истовремено, ученици са физичким инвалидитетом често

- Имају просечне или натпросечне интелектуалне способности и успешни су током школовања и током професионалне каријере.
- Уколико су даровити у неком домену, проналазе алтернативне начине да изграде и остваре своју даровитост (нпр. особа која нема руке слика ногама или устима, архитектонски пројектује и технички црта уз помоћ помагала исл.)
- Могу да се описмене иако немају усмени говор и да са околином комуницирају писаним путем.
- Воле друштво вршњака, дружељубиви су и комуникативни, воле да присуствују и учествују у културним или спортским догађајима, уколико им је обезбеђена доступност.

Акције које наставници могу да предузму

Ученици са физичким инвалидитетом успешно прате редован наставни план и програм, уз неопходна прилагођавања простора и услова рада, наставних метода и материјала.

Када је у одељењу ученик са физичким инвалидитетом потребно је:

- прилагодити прилаз школи (нпр. оборени ивичњаци, рампа за степенице, рукохвати за степенице и ходнике и сл.) као и укупан школски простор у коме се ученик креће и обавља активности (нпр. набавити одговарајући сто и столицу, размакнути намештај и користити га за ослањање и придржавање, спустити таблу и сл.). Уколико је потребно, обезбедити личног пратиоца за активности за које је то баш неопходно.
- обезбедити адекватна помагала за кретање (колица, ходалица, столица на точиће) и друге асистивне технологије и наставна учила.
- да наставник створи услове у којима ће се ученик осетити добродошао и прихваћен како од стране вршњака тако и свих запослених у школи.

Шта треба имати на уму

Важно је да ученик стекне добре другове и добије прилику да се дружи са њима и ван наставе.

- да за извођење појединих активности наставник планира потребну подршку (нпр. увођење неке технике скраћеног бележења, диктафона или други ученик води белешке за њега, осмишљавање правила игара за равноправно учешће свих ученика и сл.) као и продужено време извођења (нпр. планирати довољно времена за рад у малим групама или током одмора да ученик може да изађе и да се врати и сл.).
- да наставник прилагођава задатаке и начин испитивања и да планира продужено време за одговарање. За основни вид изражавања ученика треба одабрати онај у коме је ученик најјачи, а друге видове треба подржавати у мери која не кочи већ омогућава развој и тих видова, али само ако то пружа осећање задовољства и успешности.

За ове ученике је важно да осете да њихов физички инвалидитет престаје да буде сметња онда када се уклоне све спољашње препреке. Зато наставник не би смео да пође од претпоставке да нпр. ученик који нема ноге или је непокретан, неће моћи да похађа часове физичког и једног дана да вози ауто, или ученик који тешко изговара речи не може или не жели да одговара усмено и касније глуми главну улогу у школској представи, или да ученик који нема руке неће моћи да похађа часове ликовног и кад одрасте буде успешан у сликању.

За ове ученике је важно да доживе успех у оном домену или доменима за које имају способности и интересовања. Али исто тако, од велике је важности да се укључе у оне активности за које, споља гледано, немају предиспозиције. Већ само учешће у тим активностима за њих представља успех по себи, без обзира на степен успешности у односу на друге.

Како су због инвалидитета често били изоловани од окружења и вршњака, самопоуздање ових ученика, и кад га стекну, буде веома крхко. Зато наставник треба да има на уму да овим ученицима обично не мањкају знање и интелектуални стимулси, већ им мањка редовно дружење, учешће у различитим друштвеним активностима као и јавним наступима, тј. укљученост у вршњачко окружење и живот заједнице.

Улога наставника је да отвара и нуди разноврсне могућности и подстиче развој способности и вештина, али притом мора да има на уму да упорно инсистирање на корективним активностима (нпр. лепо писање, правилан изговор, бесмислене вежбе „фине моторике“) и исцрпљујућим вежбама, најчешће делује супротно од жељеног. Таквим начином се зауставља развој и ученик демотивише за учење.

Примери добре праксе

У овом поглављу приказана су два примера укључивања деце са физичким инвалидитетом у редовну основну школу:

Пример 8: Дечак који плени огромним осмехом и храброшћу - даје основне смернице за укључивање детета са физичким инвалидитетом у редовну разредну наставу, а који је до 11 година живео у институцији социјалне заштите, без укључивања у образовање.

Пример 9: Дечак који је коначно упознао школу са свих страна - даје основне смернице за укључивање детета са физичким инвалидитетом у редовну разредну наставу.

Пример 8: Дечак који плени огромним осмехом и храброшћу

Представљам вам животну причу једног дечака, малог, али веома храброг и могло би се рећи непобедивог. Рођен је 1999. године са тешким оштећењем зглобова руку и ногу и веома лошом прогнозом од стране лекара по питању његовог развоја и дужине живота. По савету надлежних здравствених и социјалних служби дете се одмах из породицишта, уз сагласност родитеља, упућује и смешта у Дом за децу ометену у развоју „Колевка“ у Суботици, где је боравио три године. У току боравка у „Колевци“ бива категорисан као тешко ментално недовољно развијена особа и премешта се у Дом за лица ометена у развоју у Кулини, где живи пуних 6 година. Док је био сметшен у „Колевци“, мама га је посећивала, јер је становала близу, међутим када је премештен у Кулину, због великих финансијских трошкова за одлазак у тако удаљено место, мајка више није могла да га посећује.

Услед реорганизације домова, тј. процеса деинституционализације у Србији, 2008. године дечака, који тада има 9 година, враћају у дом „Колевка“. 2009. године је рекатегорисан и разврстан као умерено ментално недовољно развијен, па септембра 2010. године полази у I разред ШОСО „Жарко Зрењанин“ (специјална школа) у Суботици. Тада је већ имао 11 година. Одмах је ангажован персонални асистент од стране локалне самоуправе као подршка његовом укључивању у специјалну школу. Услед узраста детета упоредо са поласком у специјалну школу доноси се одлука о смештају детета у хранитељску породицу и проналази се специјализована хранитељица која је прошла обуку за бављење децом са инвалидитетом. Током јесени 2010. године успоставља се контакт између дечака и потенцијалне хранитељске породице и постепено се одвија процес његове адаптације на породицу.

Међутим, два месеца по поласку у специјалну школу, нашој школи се обратио Центар за социјални рад (ЦРС) ради испитивања могућности преласка овог дечака у редован образовни систем. Добили смо минималан број информација: да дете треба да пређе у издвојено одељење наше школе у селу у коме живи хранитељска породица, да дечак има инвалидитет, да се креће уз помоћ колица и да отежано користи шаке. Крајем новембра будућа учитељица, водитељка случаја из ЦСР и ја као психолог школе, одлазимо у Дом за децу ометену у развоју „Колевка“ у Суботици са циљем да успоставимо први контакт са дечаком. Тада сазнајемо да се дечак тога дана сели у хранитељску породицу.

Никада нећу заборавити први поглед детета када смо га угледали сићушног од око 25 кг у инвалидским колицима са огромним осмехом. Упознали смо веселог и непосредног дечака, пријатељски наклоњеног према свима присутнима. Умиљат је, воли да упути похвалу и комплименте, али воли и да њега похвале. Било нам је одмах јасно да се ради о детету које мудро уме да се носи са оним што му је живот донео. Већ само на основу разговора са њим постало је јасно да су његова разборитост и комуникација много боља него што је то категорисањем утврђено. Тренуци које је провео у мом крилу, на путу од Суботице до села где ће живети, урезали су ми се заувек у сећање. Причао је о дому, како је срећан што ће у новом окружењу имати пуно другара, пресрећан што иде код „моје Марије“ како је звао хранитељицу. Радознало је, кроз прозор аутомобила, гледао птице, камионе, цркву, присећао се свог недавног крштења. Причао је о томе како чека да дође мама да га посети, да му скува супу и још пуно тога.

При поласку у школу дечакова десна нога је стајала подигнута уз главу (по мишљењу конзилијума Ортопедске клинике дечак је престарео за операције на рукама и ногама); све радње за које се користе руке обављао је левом руком и десном подигнутом ногом; делимично је успевао да покреће инвалидска колица уз помоћ одрасле особе; вештине самопослуживања нису биле изграђене у потпуности; контрола сфинктера је била непотпуна; у комуникацији је користио говор, али су његове реченице биле непотпуне и граматички неисправне (матерњи језик му је мађарски и говорио га је прве три године док је био у „Колевци“ у Суботици, али га је скоро потпуно заборавио); усвојио је поједина слова азбуке; цртеж људске фигуре је био на

нивоу шематског приказа; показивао је велико интересовање за вршњаке и био је прихваћен од њих; све му је привлачило пажњу.

Имали смо прегршт дилема на почетку. Тада је тек започео процес промене свести о прихватању различитости у нашој школи. Имали смо свега недељу дана за припрему свих услова за полазак дечака у I разред по редовном програму у нашој школи. Почели смо од припреме и интензивног разговора са децом, не само из његовог будућег одељења, већ са свим ученицима који ће бити у истој смени са њима. Обављен је родитељски састанак са милион питања о томе зашто баш у то одељење, о законском оквиру, о могућим будућим проблемима, али смо успели да се изборимо и у значајној мери смањимо отпоре. Обављен је договор са хранитељицом која уједно обавља и посао пратиоца детета (зашта је, док је ишао у специјалну школу имао персоналног асистента). Директор је разговарао и са особљем у школи, намештена је импровизирана рампа на улазу у школу, клупа је прилагођена инвалидским колицима, учионица је уређена као пријатан амбијент за сву децу, клупе су распоређене тако да између њих колика могу неометано да се крећу, његова клупа је сада окренута ка одељењу како би могао несметано да комуницира са свима вербално и невербално.

И десио се тај 1. децембар 2010. године када је наш мали дечак први пут „крочио“ у школску зграду. Другари су га са нестрпљењем чекали на прозору учионице. Требало је упознати се са школским звоном, са грајом деце у ходнику, са фискултурном салом у којој звук одзивања због чега би постајао напет и затварао уши ногицом и руком. Прилагођена су потпуно наставна средства, методе и облици рада, набављено је пуно дидактичког материјала, прилагођен је у почетку и распоред часова и повећана међусобна подршка колега у школи. Дечак је прошао интерресорну комисију и у другом полугодишту је, преко локалне самоуправе, обезбеђен педагошки асистент. Непосредно после „великог“ и баш дирљивог дочека нашем дечаку, деца из одељења су показала извесну задршку, нису му одмах прилазила, као да су почела да се боје. То је трајало кратко, ускоро су постали прави тим, додају му бојице, придржавају свеску, награђују га аплаузом.

Други разред је завршио са скроз одличним успехом по прилагођеном индивидуалном образовном плану. Он је сада укључен у већину активности из српског језика, математику ради уз индивидуализацију, са свима осталима учествује у свету око нас, обожава часове ликовног васпитања, воли да свира на ритмичким инструментима, воли да баца и хвата лопту. Страх од буке и галаме је нестао. Сада већ присуствује свим часовима. Расположен је, пажња много дуже траје, осамостаљује се у школи, уме сам да покреће своја колица. Упркос сваком очекивању, ногу сада држи спуштenu (није више подигнута горе уз главу!) и за све радње користи и десну и леву руку. Има одговоран однос према свим школским обавезама. Срећан је када добије похвалу и петицу. Највећа жеља му је да се и ван школе дружи са својим другарима, да заједно славе рођендане.

У почетку смо себи безброј пута постављали питање да ли наш мали дечак добија сву помоћ и подршку која му је потребна и да ли смо ми довољно стручни? А када смо након годину и по дана направили пресек и сагледали напредак који је он постигао, било нам је јасно да је први пут у нашој школи срео тако подстицајно окружење, са веселим дечацима и девојчицама који га мотивишу и вуку напред и који су за све ово време били ти због којих је често понављао реченицу и њоме повећавао снагу своје воље: „Желим да радим све као и они, хоћу да будем као они!“

Највећи успех за све нас је то да је он сваким даном све сигурнији у себе. Наш дечак има 13 година и завршио је тек II разред основне школе, али је, због својих животних околности, већ постао прави херој.

(Маргарита Берчек, психолог, ОШ "Здравко Гложански" Бечеј)

Напомена: Пример је приказан на трибини СУРС-а у Бечеју, на округлом столу Мреже ИО, на конференцији МПН, на семинару у Нишу у оквиру пројекта ЗУОВ-а, UNICEF-а и учествовао у снимању РТС-а кроз пројекат ИЗИ ВеликиМали из Панчева.

Кратка анализа и научене лекције

Овај пример нас учи да је успешно васпитање и образовање детета могуће ако постоји:

► **добра сарадња различитих институција и њихова посвећеност доброби деце** („нашој школи се обратио Центар за социјални рад, ради испитивања могућности преласка овог дечака у редован образовни систем; Дечак је прошао интересорну комисију и ... преко локалне самоуправе ... обезбеђен је педагошки асистент“)

► **дух заједништва, сарадња и позитивна клима у школи** („... повећана је међусобна подршка колега у школи; У почетку смо себи безброј пута постављали питање да ли наш мали дечак добија сву помоћ и подршку која му је потребна; Највећи успех за све нас је то да је он сваки даном све сигурнији у себе“)

► **свеобухватна и промишљена припрема свих актера у школи и прилагођавање простора за укључивање ученика** („Почели смо од припреме и интензивног разговора са ... свим ученицима који ће бити у истој смени са њима; Обављен је родитељски састанак ... на коме смо успели да ... у значајној мери смањимо предрасуде; Обављен је договор са хранитељицом; директор је разговарао и са особљем у школи; намештена је импровизирана рампа на улазу у школу, клупа је прилагођена инвалидским колицима, учионица је уређена као пријатан амбијент за сву децу, клупе су распоређене тако да између њих колица могу неометано да се крећу, његова клупа је окренута ка одељењу па може несметано да комуницира са свима вербално и невербално“)

► **осетљива и свеобухватна процена јаких страна и потреба за подршком** („све радње ... обављао је левом руком и десном подигнутом ногом; делимично је успевао да покреће инвалидска колица уз помоћ одрасле особе; у комуникацији је користио говор, али су његове реченице биле непотпуне и граматички неисправне; усвојио је поједина слова азбуке; цртеж људске фигуре је био на нивоу шематског приказа; вештине самопослуживања нису биле изграђене у потпуности; контрола сфинктера је била непотпуна; показивао је велико интересовање за вршњаке и био је прихваћен од њих; све му је привлачило пажњу; Требало је упознати га са школским звоном, грајом деце у ходнику, физкултурном салом у којој звук одзивања што га чини напетим па затвара уши ногом и руком“)

► **препознавање снаге вршњака да покреће развој сваког припадника групе** („Другари су га са нестрпљењем чекали на прозору учионице; ... први пут је у нашој школи срео тако подстицајно окружење, са веселим дечакима и девојчицама који га мотивишу и вуку напред и који су за све ово време били ти због којих је често понављао реченицу и њоме повећавао снагу своје воље: „Желим да радим све као и они, хоћу да будем као они!“)

► **праћење промена на нивоу целог одељења, како код овог тако и код свих осталих ученика** („... укључен је у већину активности из српског језика, математику ради уз индивидуализацију, са свима осталима учествује у Свету око нас, обожава часове ликовног васпитања, воли да ... Страх од буке и галаме је нестао... уме сам да покреће своја колица. Упркос сваком очекивању, ногу сада држи спуштеном и за све радње користи и десну и леву руку...; Непосредно после „великог“ и баш дирљивог дочека нашем дечаку, деца из одељења су показала извесну задршку, нису му одмах прилазила, као да су почела да се боје. То је трајало кратко, ускоро су постали прави тим, додају му бојице, придржавају свеску, награђују га аплаузом.“)

► **подржавајући приступ који отвора пут за непредвидиве могућности развоја, јер следи дете, а не предрасуде које унапред постављају границе** (на то указује цео ток приче у којој дечак од изолованости на раном узрасту у институцијама као што су Колевка и Кулина, стиже до равноправног укључивања и учешћа у свим активностима у вршњачкој групи једног одељења редовне основне школе.)

► **једино укљученост у редован образовни ток подстиче развој појединачних способности и развој у целини** (за 3 месеца похађања редовне школе отклоњене су драматично тешке последице живота у институцији где су се дечаком бавили лекари различитих специјалности, психолози, дефектолози, социјални радници, физиотерапеути, неговатељице, ... И не само да су отклоњене последице, већ је у природној вршњачкој групи, добро вођеној од компетентног наставника, развој дечака добио неочекивани квалитет и убрзање.)

Пример 9: Дечак који је коначно упознао школу са свих страна

Средина је септембра 2008. Први разред. У мом одељењу се налазе 23 ученика, а међу њима је и један који има сметње у развоју. У процесу смо прилагођавања на школску средину. Педагошкиња школе ме после наставе позива на разговор код директора где ми саопштавају да је мајка још једног детета са сметњама у развоју дошла да упише своје дете код нас и да жели да дете иде у моје одељење. Саопштавају ми да је у питању дечак, старији две године од мојих првака, који није кренуо на време у школу ради вишеструких сметњи (кретање, вид, слух, интелектуалне тешкоће) које су последица церебралне парализе. За то време ишао је у приватну предшколску установу са веома малим бројем деце у групи. Осетила сам у исто време огромну несигурност и страх од непознатог (јер нисам имала времена да се кроз литературу и стручно усавршавање упознам са овом врстом сметњи, као што сам то урадила за друго, већ поменуто

дете из мог одељења), али и велику одговорност и обавезу да овог дечака што „безболније“ укључим у колектив. Замолила сам да јаве мајци да прво доведе дете да га упознам пре него што дође на наставу, како бих могла и себе и њега, а и осталу децу да припремим за његов полазак у школу. Већ приликом упознавања са дететом „пао ми је огроман камен са срца“ јер је он пленио својом ведрином и радошћу што ће упознати много другара. Тако сам децу и припремила за његов долазак, најавила сам им да ћемо у одељењу имати још једног другара (прва реакција је била „Јеееееее!!!! Сад ће нас бити ПАРАН БРОЈ у одељењу!!!!“), а затим сам им саопштила да он једва чека да се упозна са њима, али да он не може да хода и да ће они имати важан задатак да мени и њему помажу када је то потребно. Сви смо били јако узбуђени и потпуно спремни за долазак новог члана нашег одељења. За родитеље и ученике заједно, одржала сам и ванредни родитељски састанак у виду радионице, а на тему: „Представљам вам своје родитеље“ и „Представљам вам свог сина/ћерку...“ да бисмо се сви међусобно боље упознали и исказали своја очекивања у даљој сарадњи. Тада су деца и њихови родитељи први пут упознали новог ученика, и одмах сам учила велику добронамерност код свих присутних. За почетак, то је било више него довољно како би наставак рада био успешан.

Сви смо се јако потрудили да новом ученику обезбедимо што лакше укључивање и помогнемо му да надокнади неке пропуштене „лекције“. Од првог тренутка нови ученик је показивао много већу заинтересованост за децу, дружење и сарадњу него за наставне садржаје. Већ тада смо (највише његова мама и ја) кренуле са различитим начинима прилагођавања. Учионицу смо поделили на два дела: део без намештаја где је на поду тепих и где смо проводили велики део дана (за све фронталне активности) јер је ту и он могао самостално да се креће на коленима. Други део учионице су попуњавали столови за којима су деца седела у групама по четворо окренути једни ка другима како би могли несметано да комуницирају и сарађују. Будући да сам описмењавање радила по *Комплексном поступку*, сва деца су у почетку користила словарице, а наш нови ученик је и касније користио ово помагало као средство писања (јер није био у могућности да држи оловку и пише у свесци). Врло брзо смо осмислиле и начин рада са бројевима и рачунским операцијама (на картончићима су писали бројеви од 0 до 9, као и знакови за рачунске операције). Он је слагао бројеве у за то предвиђен простор (цепиће), а када уради задатак ја бих то у школи, а мајка код куће, преписала у свеску или књигу. Пошто је у то време наша школа добила средства за учешће у пројекту који се односио на имплементацију инклузивног модела, обезбедили смо средства за присуство педагошке асистенткиње која је 3 пута недељно по један или два часа долазила у моје одељење. Њено присуство је омогућило појачан рад са другом децом којој је била потребна већа индивидуална подршка. За овог ученика је од почетка био предвиђен рад по ИОП-у, а приоритетне области су биле: учење и самосталност.

Будући да је он био пре школе углавном препуштен туђој нези и бризи и много времена проводио са одраслим особама које су уместо њега обављале многе активности, није био довољно самосталан. Такође и његова интересовања су била више усмерена на теме које нису типично „дечије“ (пре свега тениске и певачке „звезде“). Због свега овога, имао је и веома мало сазнања о свакодневном животу (потпуно му је било непознато све што се тиче природних појава и природе уопште - нпр. разлика између домаћих и дивљих животиња, које животиње иду на две, а које на четири ноге, чиме је покривено тело птица или вука, лисице, мачке... која су годишња доба и неке њихове карактеристике, оријентација у књизи и свесци (испред, иза, изнад, испод, лево, десно), препознавање, разликовање и именовање географских објеката из окружења – равница, брежуљак, брдо, река, језеро и сл.). Све ово је била последица веома ретког боравка у природи и учешћа у играма напољу; никада није ишао у продавницу, месару, пекару, није био учесник у саобраћају... Такође, никада није био у ситуацији да решава неке свакодневне проблеме с којима се деца његовог узраста редовно сусрећу (дневне обавезе у кући, учешће у групним активностима, процењивање, упоређивање, подела задужења и сл.). То је све, од првог дана утицало на његово отежано и успорено напредовање у учењу, а највише на садржаје из Математике и Света око нас. Веома брзо је научио да чита штампана слова, писање је ишло мало спорије, али је до краја школске године научио самостално да чита текстове и саставља краће

реченице на словарици. Због проблема са видом и немогућности да пише, изоставили смо учење писаних слова.

Из математике је научио да користи табелу за рачунање до 100 - картон у облику квадрата на коме су написане десетице и техником додавања прво десетица, па онда јединица.

- Нпр: Бројеве $34 + 26$ је сабирао на следећи начин: у табели пронађе број 34, спусти два поља доле (то је плус 20) и броји 6 поља у напред (то је 60).
- На исти начин се ради и одузимање само у супротном смеру.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
31	32	33	34	35	36	37	38	39	40
41	42	43	44	45	46	47	48	49	50
51	52	53	54	55	56	57	58	59	60
61	62	63	64	65	66	67	68	69	70
71	72	73	74	75	76	77	78	79	80
81	82	83	84	85	86	87	88	89	90
91	92	93	94	95	96	97	98	99	100

Први разред смо завршили прославом његовог рођендана. Тада је, први пут, на његовом рођендану било 23-оје деце и он је рекао да му је то најлепши дан у животу. Већ у току првог разреда изузетно је добро реаговао на музику (док свира музика, он је у делу са тепихом где „ђуска“ на коленима) и јако радо учествовао у свим играма које смо могли да организујемо у учионици или физкултурној сали. Ако се радило о играма које захтевају трчање или спретност, он би добио улогу „помоћног судије“. Када су деца играла тимске игре, он би се са дететом које је „испало“ или је „резерва“, додавао лоптом, држао реквизите и сл. Њему је увек највише значило да је у друштву деце.

У другом разреду смо, због просторне организације били на другом спрату. Будући да школа нема лифт, то је захтевало да га носимо на други спрат и спуштамо доле, најмање два пута дневно. То је најчешће радила његова мама, а касније смо преко *Удружења особа оболелих од церебралне парализе* обезбедили присуство цивилног војника који је долазио на почетку и на крају наставе да би га донео у школу и однео га кући. Дечак је у другом разреду научио да чита и саставља реченице латиничним штампаним словима и помоћу табеле на којој је приказана таблица множења, усвојио је принципе множења и дељења. Таблицу множења није научио напамет, али је врло прецизно рачунао помоћу табеле тј. таблице множења налепљене на чврсти картон. У другом полугодишту другог разреда, путем хуманитарне акције, набавили смо „нотбук“ који му је заменио обе словарице. Полако смо га уводили у процес писања помоћу овог помагала.

И за предмет *Свет око нас* су били предвиђени измењени садржаји. Базирали смо се, као и у свим осталим предметима на функционалном знању тј. на садржајима који су најважнији за функционисање у свакодневном животу. Пошто радим тематски, увек су садржаји свих предмета испреплетени и деца кроз рад у школи уче како да примене научена знања у свакодневном животу. За нашег ученика, по процени његове мајке и мене то су били садржаји који се односе на развијање свакодневних навика, коришћење савремене технологије и комуникације. Тако смо више пажње посвећивали његовом осамостаљивању и усвајању знања која су за њега од животног значаја (коришћење тоалетног прибора, прибора за јело, средстава комуникације – телефона, рачунара, калкулатора, као и усвајање страног језика). Крај другог разреда смо поново обележили његовим рођенданом када је изјавио да је он „најсрећније дете у Новом Саду јер иде у школу и да се уопште не радује распусту“.

У трећем разреду је физички отежао, а проблеми са ходом су постали већи (до тада је уз помоћ одрасле особе могао да се ослања на ноге и направи неколико корака). Због тога су нам постала потребна колица, која је мајка набавила из *Удружења особа са последицама ЦП*. Овај тренутак,

као и премештање из учионице на другом спрату у учионицу у приземљу, много нам је олакшао његово укључивање у бројне ненаставне активности које су се одвијале ван школе (одласци у музеје, биоскоп, позориште, краће и дуже излете у околину града, па чак и на једнодневни излет на Фрушкој гори). Ни са једне активности више није изостао! Деца су јако брзо научила да рукују колицима и кад год бисмо негде ишли мој или мајчин задатак је био да га сместимо у колица, а даље преузимају другари. Јако занимљив тренутак је био када се први пут појавио у колицима у школском дворишту и када су деца из других одељења прилазила и питала прво „Шта му је?“, а затим тражила да га и они мало „провозају“.

Једног дана у пролеће 2011., мама и ја смо се мало задржале у разговору испред учионице, а деца су са њим отишла напоље. Када смо изашле, није их било у дворишту где се обично налазимо. Кренуле смо ка теренима, међутим, ни тамо их није било. Опет смо ушле у школу мислећи да су можда нешто заборавили па се вратили у учионицу, али опет их нисмо нашле. Кад смо већ почеле да осећамо узнемиреност која расте, они су се појавили нама иза леђа, са стражње стране школе. Били су сви насмејани и јако срећни. Један од другара нам је издалека викнуо: „Провозали смо га око школе, никада није видео како школа изгледа са те стране!“ Ово ми је био један од најзначајнијих момената у даљем планирању ИОП-а. Освестила сам да се у раду са децом много ослањамо на неке ствари које се „подразумевају“, а изузетно је важно да сагледамо стварну слику, да се потпуно ставимо на „њихово место“ и сваки пут када нешто очекујемо од одређене особе/детета, промислимо какво је његово претходно искуство са тим? Како неко може да буде успешан у нечему ако о томе нема ни основну представу? За мене то је исто као кад неко научи неколико фраза на страном језику, а да нема појма шта оне значе у преводу, па их користи у било ком тренутку и изазове смех или шок код оних који тај језик разумеју.

У трећем разреду ученик је и даље напредовао својим темпом који је сад већ значајно заостајао за темпом друге деце у одељењу. Осим већ наведених помагала, увели смо и коришћење дигитрона за рачунање до 1000. Писмене саставе је самостално писао вођен питањима, помоћу нотбука. Из *Природе и друштва* је усвајао садржаје које је (опет по процени његове мајке и мене) требало знатно смањити и ревидирати. Због свега тога, прешли смо на ИОП са измењеним садржајима и обратили се „Интерресорној комисији“. Њихова препорука је била да се у наставу укључи и педагошки асистент кога ни до краја 4. разреда нисмо могли да обезбедимо у мери која је била потребна јер ниједна „инстанца“ којој смо се обратили за финансирање ове врсте подршке није одвојила средства за ту врсту подршке. Због тога смо у оквиру школе направили „реорганизацију“ задужења па су два до три пута недељно по један час, долазиле колегинице из продуженог боравка у својству педагошког асистента. Тада сам ја радила индивидуално са њим, а оне са остатком одељења. Планирала сам активности тако да када су оне ту, радимо на усвајању нових садржаја за које су потребне додатне инструкције и помоћ, како њему тако и другој деци. Нпр., када је час усвајања новог градива из математике, рецимо, писмено сабирање, одузимање, множење или дељење, прво на табли дам примере, затим заједно са децом израдим 2-3 задатка да би схватили принцип рачунања. Затим деца приступе индивидуалној изради задатака у уџбенику, а ја прилазим овом и још једном дечаку којему је потребно изменити инструкције тј. задатке. Све задатке је радио помоћу дигитрона и тада је код израде првих задатака увек било потребно да седнем поред њега и корак по корак с њим прођем цео поступак:

1. Читање бројева
2. Препознавање рачунске операције
3. Укуцавање у дигитрон
4. Читање резултата
5. Уписивање резултата у књигу/свеску (ово радим ја, а касније деца која седе поред њега).

Друга колегиница за то време обилази осталу децу, прилази свакоме, проверава да ли су разумели принцип рачунања и ако је потребно даје додатне инструкције. На тај начин смо обезбедили да сва деца добију потребну подршку док у потпуности не усвоје одређени садржај. Овај начин рада смо задржали до краја 4. разреда.

У последњем тромесечју 4. разреда Тим за ИО је осмислио начин посеђивања наших часова од стране предметних наставника који ће им предавати од 5. разреда, како би наставници били на време упознати са начином рада и прилагођавањима која се врше за овог и друге ученике у одељењу.

У 4. Разреду, је за нашег ученика било најзначајније то што је са друговима ишао на седмодневну рекреативну наставу. Обезбедили смо „гратис“ и за његову маму, без које не бисмо могли да идемо. Тамо, на Тари, он је први пут спавао у соби са још три дечака, са њима делио тајне и правио „фазоне“, без изузетка учествовао у свим активностима које су биле организоване. Ја сам тамо коначно одахнула јер сам доживела оно од чега сам се највише бојала, али и разрешење које нисам могла да предвидим! Наиме, као и на свакој рекреативној настави, уобичајено је да са групом иде неки „рекреатор“ који је задужен за спортске активности. Овог пута то је био младић који нема никаквог искуства у раду са групом деце и све је научио „из књига“. Све активности које је он планирао, биле су такве да у потпуности искључују децу која у свему нису барем просечна. Мислила сам да ће ми тих седам дана, уместо да буду круна нашег заједничког успона довести у питање највредније постигнуће – заједништво и равноправно учешће у свим активностима. Ипак, захваљујући ДЕЦИ, то се није десило! Они су одбијали да учествују у било којој активности у којој не би могли да учествују сви другари и одмах смишљали другу активност у којој је то могуће. И тако седам дана! Кад год би се поставило питање да неко нешто не може они би преузимали иницијативу и без обзира на тешкоће са кретањем по макадаму, шумским стазама, препрекама на путу и сл. увек су налазили решења. И дечакова мама и ја смо са великим задовољством пратиле све то и гледале како они, не само да се баве својим друговима, него утичу и на свест свих других, и деце и одраслих (а у објекту је било око 300 деце и ко зна колико одраслих особа).

„Растанак“ са мојим одељењем је трајао неколико дана, са многим лепим активностима, а наравно, једна од њих је била и традиционална прослава рођендана. У свим тим активностима је учествовала и њихова будућа „разредна“ како би и она и деца били што спремнији за прелазак у 5. разред. Будући да се у нашој школи настава одвија по принципу „кабинетске наставе“, ученици од 5. до 8. разреда након сваког часа прелазе из учионице у учионицу. Наша школа је, нажалост, по питању „доступности“ јако лоше урађена (стара градња, нема лифта, уски ходници, уска врата са праговима, на 4 нивоа: 2 спрата и 2 међуспрата, бројне степенице... где год да кренеш нека физичка препрека!) Због тога смо током распуста морали да обезбедимо једну учионицу у приземљу, за моје, сада већ бивше одељење. Иако је било веома тешко, успели смо да решимо и овај проблем. Уз неколико промена и измештања одељења нижих разреда обезбедили смо учионицу у приземљу у коју ће долазити наставници и држати предметну наставу.

Прошло је 4 године, препуне изазова и прилика да се у тренутку реагује на најбољи могући начин. Схватила сам да препреке, какве год да су, могу и морају да се превазиђу како би сва деца добила квалитетно образовање. Наравно, то није посао за једну особу, већ за тим људи који је спреман да учи и да мења како физичко окружење, тако и климу, људе око себе и наравно - себе саме.

(Соња Париповић, учитељица, ОШ „Соња Маринковић“, Нови Сад)

Кратка анализа и научене лекције

Овај пример нас учи да је успешно васпитање и образовање детета могуће ако постоји:

► **висока професионална одговорност и отвореност за учење и промену** („Средина је септембра 2008... саопштавају да је мајка још једног детета са сметњама у развоју дошла да упише своје дете код нас и да жели да дете иде у моје одељење. ... у питању је дечак, старији две године од мојих првака, који није кренуо на време у школу ради вишеструких сметњи (кретање, вид, слух, интелектуалне тешкоће). ... Осетила сам у исто време огромну несигурност и страх од непознатог (јер нисам имала времена да се кроз литературу и стручно усавршавање упознам са овом врстом сметњи, као што сам то урадила за друго, већ поменуто дете из мог одељења), али и велику одговорност и обавезу да овог дечака што „безболније“ укључим у колектив. ...Схватила сам да препреке, какве год да су, могу и морају да се превазиђу како би сва деца добила квалитетно образовање. Наравно, то није посао за једну особу, већ за тим људи који је спреман да учи и да мења како физичко окружење, тако и климу, људе око себе и наравно - себе саме. ... Освестила сам да се у раду са децом много ослањамо на неке ствари које се „подразумевају“, а изузетно је важно да сагледамо стварну слику, да се потпуно ставимо на „њихово место“)

► **план припреме свих актера за укључивање ученика коме је потребна додатна подршка** („Замолила сам да јаве мајци да прво доведе дете да га упознам пре него што дође на наставу, како бих могла и себе и њега, а и осталу децу да припремим за његов полазак у школу. ... Тако сам децу и припремила за његов долазак, најавила сам им да ћемо имати у разреду још једног другара. ... Сви смо били јако узбуђени и потпуно спремни за долазак новог члана нашег одељења. За родитеље и ученике заједно, одржала сам и ванредни родитељски састанак у виду радионице, а на тему: „Представљам вам своје родитеље“ и „Представљам вам свог сина/ћерку...“ да бисмо се сви међусобно боље упознали и исказали своја очекивања у даљој сарадњи.“)

► **осмишљено увођење одговорности свих чланова групе за укључивање ученика коме је потребна додатна подршка** („...а затим сам им саопштила да он једва чека да се упозна са њима, али да он не може да хода и да ће они имати важан задатак да мени и њему помажу када је то потребно. ... Тада су деца и њихови родитељи први пут упознали новог ученика, и одмах сам уочила велику добронамерност код свих присутних.“)

► **прилагођавање простора, материјала, метода** („Учионица је била подељена на два дела: део без намештаја где је на поду тепих и где смо проводили велики део дана (за све фронталне активности) јер је ту и он могао самостално да се креће на коленима. Други део учионице су попуњавали столови за којима су деца седела у групама по четворо окренути једни ка другима како би могли несметано да комуницирају и сарађују. ... сва деца су у почетку користила словарице, а наш нови ученик је и касније користио ово помагало као средство писања (јер није био у могућности да држи оловку и пише у свесци). Врло брзо смо осмислиле и начин рада са бројевима и рачунским операцијама“)

► **увид у потребе ученика и планирање додатне подршке на нивоу школе** („Пошто је у то време наша школа добила средства за учешће у пројекту који се односио на имплементацију инклузивног модела, обезбедили смо средства за присуство педагошке асистенткиње која је 3 пута недељно по један или два часа долазила у моје одељење.“)

► **свестрано сагледавање услова и околности под којима се ученик развија** („...пре школе је углавном био препуштен туђој нези и бризи и много времена проводио са одраслим особама ... његова интересовања су била више усмерена на теме које нису типично „дечије“ (пре свега тениске и певачке „звезде“). ... имао је и веома мало сазнања о свакодневном животу. ... никада није био у ситуацији да решава неке свакодневне проблеме с којима се деца његовог узраста редовно сусрећу (дневне обавезе у кући, учешће у групним активностима, процењивање, упоређивање, подела задужења и сл.“)

► **знање које потребе и које вештине су у одређеном моменту приоритетне** („Први разред смо завршили прославом његовог рођендана. Тада је, први пут, на његовом рођендану било 23-оје деце и он је рекао да му је то најлепши дан у животу. Већ у току првог разреда изузетно је добро реаговао на музику (док свира музика, он је у делу са тепихом где „ђуска“ на коленима)... Ако се радило о иглама које захтевају трчање или спретност, он би добио улогу „помоћног судије“. Када су деца играла тимске игре, он би се са дететом које је „испало“ или је „резерва“, додавао лоптом, држао реквизите и сл. Њему је увек највише значило да је у друштву деце. На крају другог разреда изјавио је да је он „најсрећније дете у Новом Саду јер иде у школу и да се уопште не радује распусту“. ... У свим предметима базирали смо се на функционалном знању. ... Тако смо више пажње посвећивали његовом осамостаљивању и усвајању знања која су за њега од животног значаја - коришћење тоалетног прибора, прибора за јело, телефона, рачунара, калкулатора, као и усвајање страног језика.“)

► **сарадња у оквиру школе и са организацијама ван школе** („... у оквиру школе смо направили „реорганизацију“ задужења па су два до три пута недељно по један час, долазиле колегинице из продуженог боравка у својству педагошког асистента. Тада сам ја радила индивидуално са њим, а оне са остатком одељења. ... На тај начин смо обезбедили да сва деца добију потребну подршку док у потпуности не усвоје одређени садржај. Овај начин рада смо задржали до краја 4. разреда. У другом разреду смо, због просторне организације били на другом спрату. Будући да школа нема лифт, то је захтевало да га носимо на други спрат и спуштамо доле, најмање два пута дневно. То је најчешће радила његова мама, а касније смо преко *Удружења особа оболелих од церебралне парализе* обезбедили присуство цивилног војника који је долазио на почетку и на крају наставе да би га донео у школу и однео га кући.“)

► **план увођења помагала онда када заиста доприноси квалитету укључивања у групу** („У трећем разреду је физички отежао, а проблеми са ходом су постали већи. Због тога су нам постала потребна колица, која је мајка набавила из *Удружења особа са последицама ЦП*. Овај тренутак, као и премештање из учионице на другом спрату у учионицу у приземљу, много нам је олакшао његово укључивање у бројне ненаставне активности које су се одвијале ван школе - одласци у музеје, биоскоп, позориште, краће и дуже излете у околину града, па чак и на једнодневни излет на Фрушкој гори. Ни са једне активности више није изостао!)

► **природан однос друге деце према помагалу и укљученост у његово коришћење** („Деца су јако брзо научила да рукују колицима и кад год бисмо негде ишли мајка ја бисмо га сместили у колица, а даље би га преузели другари. ... Јако занимљив тренутак је био када се први пут појавио у колицима у школском дворишту и када су деца из других одељења прилазила и питала прво „Шта му је?“ , а затим тражила да га и они мало „провозају““).

► **клима у којој вршњаци спонтано отклањају препреке за укључивање свог друга** („... Били су сви насмејани и јако срећни. Један од другара нам је издалека викнуо: „Провозали смо га око школе, никада није видео како школа изгледа са те стране!“ ... Они су одбијали да учествују у било којој активности у којој не би могли да учествују и њихови другари и одмах смишљали другу активност у коју ће и они бити укључени. И тако седам дана! Кад год би се поставило питање да неко нешто не може они би преузимали иницијативу и без обзира на тешкоће са кретањем по макадаму, шумским стазама, препрекама на путу и сл. увек су налазили решења

Опис образовне ситуације

Оштећење слуха може да се испоји као наглувост или глувоћа која постоји од рођења или настаје касније. Ова сметња се директно одражава на развој говора који може потпуно да изостане или да се развије у мањој или већој мери, зависно од степена оштећења и узраста када се оштећење јави.

Ученик са оштећењем слуха може се препознати по томе што:

- У мањој или већој мери говори неразумљиво за ширу околину, већину гласова изговара неразговорно, може да говори гласније и по правилу глас нема звонкост.
- Често окреће или нагиње главу на једну страну да би чуо, или не започиње одмах са радом, већ прво посматра шта други ученици раде да би разумео шта је уствари задатак или код дужих усмених упутстава упорно гледа у наставника ишчекујући неки додатни знак, појашњење, или се искључи, не смеје се када се причају вицеви и шале, често тражи да се нешто понови или да се гласније говори.
- Када је у мањој групи и када су саговорници близу и окренути према њему активнијије прати и учествује у раду.
- Пажљивије и са већом тачношћу одговара на писане задатке.
- Може да буде повучен, врло тих, избегава да учествује у говорним активностима или тврдоглав и напет као реакција на то што отежано прати догађања око себе или што га узнемирују одређени звуци који су до непријатности појачани слушним апаратом (нпр. звук клима уређаја, удаљени звуци са улице и дворишта, ехо у ходнику и физкултурној сали и сл.).
- Може често да се жали на болове у уху, прехладе и упале грла.

Истовремено, ученик са оштећењем слуха

- Добро тумачи изразе лица, покрете тела и друге сигнале у окружењу, што му помаже да разуме ситуацију, а често и да дође до закључака до којих се и иначе не може доћи само на основу говора.
- Временом, до те мере развије читање говора са усана да потпуно течно може да прати и учествује у комуникацији.
- Воли музику и може да научи све врсте плеса држећи ритам на основу вибрација.
- Своје склоности и интересовања може у потпуности да оствари уколико му се прилагоди приступ, укључујући и у домен музике (нпр. свирање неког инструмента, певање у хору или соло певање).

Акције које наставници могу да предузму

Ученици са оштећењем слуха успешно прате редован наставни план и програм, уз неопходна прилагођавања простора и услова рада, наставних метода и материјала, као и начина испитивања.

Када је у одељењу ученик са оштећењем слуха потребно је:

- Елиминисати звуке из позадине који узнемиравају ученика (звук клима уређаја, удаљени звуци са улице и дворишта, ехо у ходнику и физкултурној сали и сл.).
- Покретом руке, додиром по рамену, приближавањем и сл. привући пажњу ученика пре него што наставник почне да говори, како би се уверио да ученик може да прати.
- Обезбедити да ученик неометано види лице и уста наставника и ученика који говоре и да сам бира и мења место седења (нпр. наставник стоји на видном месту, лице говорника није у сенци, положај и руку и гестикулација не заклањају лице говорника, седење у кругу током групних разговора, и сл.).

- Важно је да наставник на време покаже ко говори или ко је на реду да говори, како би овај ученик знао према коме да се усмери.
- Уколико наставник или други ученици говоре окренути леђима овом ученику (док пишу по табли, показују на географској карти, гледају слике, експонате, раде лабораторијске вежбе) обавезно треба да понове или обезбеде начин на који он може да прати и учествује.
- Што више користити визуелна средства, прегледно и без преклапања (нпр. писање на табли битних информација, кључних појмова, задатака, распореда и најаве промена у распореду, користити рачунар, ППТ презентације, паметне табле и сл.).
- Ради успешне припреме за активност која следи, унапред дати ученику материјал (текст, шему, слику, кључне речи и др.), најавити промене распореда или правила, посебне догађаје и сл.
- Говорити полако, природно и јасно (не викати и не претеривати са покретима усана), а нове термине, поновити више пута у различитом контексту.
- Обезбедити ученику добре белешке, јер је немогуће истовремено читати са усана или гледати тумача и водити белешке (нпр. белешке других ученика, диктафон са кога се накнадно скида текст и сл.).
- Подстицати ученика да учествује на часу и обезбедити услове да успешно учествује и у вербалним активностима (нпр. смањити жамор, повећати пажњу осталих ученика, када је потребно обезбедити појашњења од ученика који га добро разумеју и сл.).
- Испитивање и оцењивање треба базирати на писменом одговарању, а друге видове изражавања треба подржавати у мери у којој то доприноси квалитетнијем и свеобухватнијем осамостаљивању и укључивању у живот заједнице.
- Ако ученик користи тумача, дати унапред ученику и тумачу план предавања или писани материјал, како би се упознали са новим појмовима и обрађати се директно ученику, а не преко тумача.

Шта треба имати на уму

Често се наглувост или глувоћа сматрају лакшом сметњом у односу на друга телесна или чулна оштећења. Сваки наставник треба да зна да се мишљење, појмови, па чак и просторна оријентација развијају пре свега посредством звука и говора, односно слушања, па оштећење слуха захтева бројна прилагођавања како би се отклониле препреке сазнајном развоју.

Потребно је пажљиво проценити и установити мере прилагођавања које су неопходне, а потом их доследно примењивати да би ученик могао да учествује и напредује у школи и заједници. Уколико су установљене мере неадекватне или се не примењују доследно, велика је вероватноћа да ће ученик остати друштвено изолован и тиме пропустити шансу за развој. Зато се у многим земљама уводи стандард да се значајне манифестације, информативне емисије и други значајни догађаји паралелно преносе и на знаковном језику. Тај стандард би могао да се уведе и на нивоу школе.

Често може да се догоди да ови ученици због тешкоће да чују дају погрешан одговор или уопште не одговоре на питање. Важно је да се, наставник прво увери, а посебно пре процењивања образовних постигнућа, да је ученик разумео питање или задатак, а ако установи да није да му да додатна објашњења.

Иако је за све ученике значајно да се нови појам увек ослања на и повезује са претходно познатим појмовима, за ове ученике је то од пресудне важности, јер због недостатка слуха и разумевања и усвајање новог иде знатно спорије. Наставник треба унапред да осмисли начин на који ће веза између старог и новог знања бити очигледна.

Наставник не треба да се забрине и уплаши ако у почетку не разуме ученика. Искуство показује да се окружење временом навикне на различите специфичности у говору и да се препреке у разумевању смањују или губе.

**Примери
добре
праксе**

У овом поглављу приказана су два примера укључивања деца са оштећењем слуха у редовну основну школу:

Пример 10: Девојчица која зајапурена и насмејана трчи са вршњацима - даје основне смернице за укључивање детета са оштећењем слуха у редовну разредну наставу.

Пример 11: Дечак који пева у школском хору и свира у музичком бенду - даје основне смернице за укључивање детета са оштећењем слуха у редовну предметну наставу.

Пример 10: Девојчица која зајапурена и насмејана трчи са вршњацима

Током обављања поступка уписа ученика за први разред школске 2010/2011. године, школски тим за ИО добио је информацију од стручних сарадника да ће у први разред кренути девојчица са оштећењем слуха. У четвртој години живота девојчици је уграђен кохлеарни имплант и од тада је започет рад на рехабилитацији слуха и коришћењу слушног апарата. Када је кренула у први разред, девојчица је у комуникацији са околином користила десетак речи.

Тим за инклузивно образовање сачинио је план припреме учитељице, мајке девојчице, као и остале деце и њихових родитеља, за адекватан приступ и рад у одељењу. Учитељица је присуствовала интерној обуци учитеља и стручних сарадника наше школе за инклузивно образовање, индивидуализацију наставе и писање ИОП-а и добила упутства како да приступи реализацији наставе у одељењу, што се односило пре свега на прилагођавање садржаја и темпа рада са ученицом посебно у поступку обраде слова (нпр. користе се цртежи, слике, цевна словарица и мањи број речи које почињу тим гласом – словом и сл.). Мајка девојчице је пратила рад у школи и добијала инструкције за рад код куће. Ученици из одељења су на часу одељенског старешине прошли радионицу на тему различитости, а сви родитељи су на првом родитељском састанку обавештени о саставу одељења и подршци која је потребна појединим ученицима.

Простор у учионици је организован тако да ученица може визуелно да прати дешавања, да са учитељицом несметано комуницира у директном визуелном контакту (распоред клупа «П») и да има вршњачку подршку од другарица које седе са њене леве и десне стране. Учитељица је имала подршку школског тима и мајке ученице. Први месеци првог разреда протекли су у праћењу и посматрању напредовања као и у узајамном прилагођавању. Већ након месец дана сви смо били пријатно изненађени како се сваки уложени напор веома брзо вратио кроз напредовање ученице, посебно када је први пут изговорила име своје учитељице «Мара».

Након три месеца праћења сачињен је ИОП са прилагођеним програмом, јер смо заједнички закључили да уз ИОП можемо пружити најадекватнију подршку ученици. Усвајање слова је текло уз одређене потешкоће, док је девојчица математичке садржаје савладавала веома брзо и задатке радила са изузетним задовољством. Примењиване су посебне технике како би јој се појаснили текстуални делови задатака и нарочито појмови које она још није познавала. Ученица је веома лако решавала бројевне изразе са једном операцијом, код текста је учитељица давала додатна појашњења путем цртежа (нпр. за «увећај број» коришћени су цртежи скупова и стрелица које показују који скуп се увећава за колико; за задатке типа «Милан има 7 динара, а Петар за 5 више, колико имају заједно?» коришћен је цртеж, а испод цртежа бројевни запис у

складу са захтевом задатка). У комуникацији са вршњацима није било већих проблема. Први разред је завршила са познавањем око 200 речи и појмова, које је користила у свакодневном раду и комуникацији.

Током те школске године, школа је укључена у пројекат ДИЛС и добила финансијску подршку за реализацију пројекта «Разиграни делфини», којим је планирана и набавка асистивне технологије - диктафон, слушалице са микрофоном, ЦД плејер за ову ученицу и остале ученике - као и израда образовног софтвера.

Мајка ученице је, као представник родитеља ученика из осетљивих група, укључена у рад Савета родитеља школе.

У школској 2011/2012. години учитељица која је радила са девојчицом у првом разреду одлази у пензију. И поред стрепњи како ће девојчица прихватити промену учитељице, никаквих проблема није било, успостављен је добар контакт, рад је настављен према планираним прилагођавањима. На основу анализе напредовања девојчице и њених потенцијала, школски тим за ИО донео је одлуку да се образовни софтвер уради из предмета свет око нас јер је ту девојчици била потребна највећа подршка. Закључили смо да ће на тај начин упознати не само наставне садржаје већ и појмове који се односе на свакодневни живот и вежбати изговор речи. Образовни софтвер су радили стручњаци у сарадњи са педагогом школе, наставником српског језика, учитељицом и координаторком пројекта. Софтвер омогућава да девојчица види слику или цртеж, прочита реч – име онога што је на слици и чује како се та реч изговара. Обухваћене су следеће области: биљке; животиње – животне заједнице; човек - делови тела; храна; саобраћај; кућа - просторије и намештај. Руковање софтвером је веома једноставно, наснимљен је на школски лап топ и лап топ девојчице тако да га је користила и у школи и код куће. Диктафон, слушалице и ЦД плејер девојчица је користила на часовима српског језика. Учитељица би наснимила текст који се обрађује на часу и припремила наставне листиће у складу са индивидуализацијом, јер потребе за ИОП-ом у другом разреду више није било. Након слушања текста девојчица би читала сама и наснимавала свој говор и преслушавала га. Уз илустрације у читанци, учитељица би за поједине текстове и сама правила илустрације и тако подстицала боље разумевање садржине самог текста.

Све ово одвија се у одељењу где се примењује индивидуализација са још једном ученицом и у коме има 30 ученика. Чланови школског тима за ИО и пројектног тима су у два наврата присуствовали часу на коме се примењивала асистивна технологија (диктафон, слушалице са микрофоном, ЦД плејер) као и листићи за индивидуализовани рад, плакати, сличице и образовни софтвер и имали прилике да виде да је овакав приступ у раду са ученицом довео до веома добрих резултата.

Ученица је на крају другог разреда остварила одличан успех, познаје око хиљаду речи и користи их у комуникацији, самостално саставља реченице, у писању користи оба писма, весела је, дружељубива и вршњаци као и старији ученици су често у комуникацији са њом. Учествовала је у снимању ТВ емисије о школи и говорила стихове.

Радујемо се изузетном напредовању наше ученице и срећни смо када је видимо како зајапурена и насмејана трчи са својим вршњацима, разговара са њима и ужива у радостима детињства. Ученица је записала неколико реченица којима нас је све изненадила: *Учитељице, колико часова имамо? Ја сам тужна* (кад мора да пише, а то не жели). *Ја сам велика девојчица и идем сама у школу. Моје другарице су: Катарина, Дарија, Николина...* Реченице су често граматички необичне али је порука јасна. Све то нас уверава да је подршка била правовремена, добро одмерена и да нас је све довела до правих резултата.

Захваљујући позитивном искуству примене образовног софтвера у раду са овом девојчицом, планирамо његово коришћење и у раду са другим ученицима у школи којима ће он олакшати учење.

(Даница Коцевска, професор разредне наставе и чланица СТИО, ОШ „Михајло Пупин“, Ветерник)

Кратка анализа и научене лекције

Овај пример нас учи да је успешно васпитање и образовање детета могуће ако постоји:

- **информисаност стручног тима за ИО о упису у школу ученице којој је потребна додатна подршка** („школски тим за ИО добио је информацију од стручних сарадника да ће у први разред кренути девојчица са оштећењем слуха“)
- **испланирана и реализована припрема свих актера од стране стручног тима за ИО** („Тим за инклузивно образовање сачинио је план припреме учитељице која је присуствовала интерној обуци ... наше школе за инклузивно образовање, индивидуализацију наставе и писање ИОП-а и добила упутства како да приступи реализацији наставе у одељењу, ... пре свега прилагођавању садржаја и темпа рада ... и обраде слова; мајке девојчице која је је пратила рад у школи и добила инструкције за рад код куће; ...остала деца која су на часу одељенског старешине имала радионицу на тему различитости; ... других родитеља који су на првом родитељском састанку обавештени о саставу одељења и подршци која је потребна појединим ученицима.“)
- **осмишљавају се прилагођавања како би се отклониле препреке и створили услови за равноправно учешће ученика** („Простор у учионици је организован тако да ученица може визуелно да прати дешавања и да са учитељицом несметано комуницира ... (распоред клупа «П») ... а поред девојчице су, са једне и са друге стране, седе две ученице и пружале јој вршњачку подршку; ...приликом обраде слова користи се цртеж, слике, цевна словарица и мањи број речи које почињу тим гласом – словом; учитељица би за поједине текстове и сама правила илустрације и тако подстицала боље разумевање текста; набавка асистивне технологије - диктафон, слушалице са микрофоном, ЦД плејер, као и израда образовног софтвера.“)
- **осмишљавање и модификација мера прилагођавања на основу непосредног праћења напредовања ученице, укључујући увођење и укидање ИОП-а** („Први месеци првог разреда протекли су у праћењу и посматрању напредовања као и у узајамном прилагођавању; Након три месеца праћења сачињен је ИОП са прилагођеним програмом; На основу анализе напредовања девојчице и њених потенцијала, школски тим за ИО је донео одлуку да се образовни софтвер уради за *Свет око нас* јер је ту девојчици била потребна највећа подршка; ...учитељица је припремила наставне листиће у складу са индивидуализацијом, јер потребе за ИОП-ом у другом разреду више није било.“)
- **посебна подршка за развијање јаких страна и интересовања** („... девојчица је математичке садржаје савладавала веома брзо и задатке радила са изузетним задовољством. Примењиване су посебне технике како би јој се појаснили текстуални делови задатака и нарочито појмови које она још није познавала... лако је решавала бројевне изразе са једном операцијом, али код текста је учитељица давала додатна појашњења путем симбола и цртежа...“)
- **постепено и дозирано коришћење и подстицање канала комуникације у коме ученица има сметњу** („Учитељица би наснимила текст који се обрађује на часу и припремила наставне листиће... Након слушања текста девојчица би читала сама и наснимавала свој говор и преслушавала га; Учествовала је у снимању ТВ емисије о школи и говорила стихове.“)
- **наменски креиран образовни софтвер за ученицу од стране тима стручњака различитог профила** („Образовни софтвер су радили стручњаци у сарадњи са педагогом школе, наставником српског језика, учитељицом и координаторком пројекта. Руковање софтвером је веома једноставно, наснимљен је на школски лап топ и лап топ девојчице тако да га је користила и у школи и код куће“)
- **систематско праћење ефекта примењених прилагођавања и напредовања ученице од стране школског тима** („Чланови школског тима за ИО и пројектног тима су у два наврата присуствовали часу на коме се примењивала асистивна технологија (диктафон, слушалице са микрофоном, ЦД плејер) као и листићи за индивидуализовани рад, плакати, сличице и образовни софтвер и имали прилике да виде да је овакав приступ у раду са ученицом довео до веома добрих резултата.“)

Пример 11: Дечак који пева у школском хору и свира у музичком бенду

Пре 3 године сам постала одељењски старешина петог разреда у коме је један ученик носио слушни апарат. У разговору са учитељем и члановима ИОП тима сазнала сам да ученик успешно прати наставни план и програм без прилагођавања садржаја. Битно је било просторно прилагођавање због чега је ученик увек седео у првој клупи како би боље пратио наставу и чуо наставнике. Водило се рачуна и о томе да са њим увек седи друг са којим се добро слаже и који може да му пружи подршку када је потребно.

У разговору са психологом и учитељицом сазнала сам да је ученик пре поласка у школу похађао

предшколску установу годину дана и да је већ тада носио слушни апарат. У том периоду је научио слова, тако да је знао да чита пре поласка у школу. Писање му је боље ишло него читање, присећа се учитељица, јер је отежано говорио и лоше артикулисао неке гласове.

Када су га другари у 1. разреду видели са слушним апаратом, неко од деце је прокоментарисао да он има „жвакице у ушима“. Учитељица, затечена тим коментаром, брзо се снашла, скинула је своје наочаре, показала их свима и објаснила да су јој неопходне јер без њих слабије види. А онда им је рекла да њихов друг нема „жвакице“, већ „апаратиће“ који му помажу да боље чује. Након овог објашњења није било више питања на ту тему.

Са родитељима је од почетка остварена успешна сарадња. Они су давали податке који су били корисни за прилагођавање приступа ученику у школи, а и сами су следили савете учитељице. У почетку су ангажовали и асистента који је додатно са учеником радио код куће. Ради бољег разумевања градива и изграђивања дечаковог самопоуздања, неке су лекције и унапред обрађивали. Врло брзо је уочено да је то доводило до тога да ученик на часу буде одсутан и не прати наставу. Кад је учитељица скренула родитељима пажњу на то, таква пракса је прекинута и мајка је преузела да ради са дететом и да му она буде подршка код куће.

Ради се пуно и на социјализацији и да буде прихваћен у колективу. Ученик учествује у свим заједничким активностима, иде на рекреативну наставу. После једне операције другови га са учитељицом посећују код куће, а он их дочекује са колачима које је са мамом спремио за њих. Другари га лепо прихватају и у почетку кад је емотивно бурно реаговао на неке ситуације, они га теше. Нема најбољег другара и каже да су му сви добри. Са двојицама има приснији контакт и са њима се понекад после школе дружи (иницирано ангажовањем учитељице и родитеља). Амбициозан је, помало неуредан и воли да је најбољи; кад наиђе на проблем не одустаје лако, али ако успех није какав је он желео бурно реагује. То је доводило до суза због оцено чак и у 6. разреду. Учитељица се присећа и његовог ваљања по земљи кад је требало да се иде у учионицу, а њему се још играо фудбал. Најважније је што се учитељица према њему и у тим ситуацијама односила као и према осталима, тако да је та врста понашања врло брзо превазиђена.

У комуникацији је отворен и непосредан и не устеже се да тражи помоћ кад му је потребна. Реагује на буку у одељењу која му због апарата смета. Као млађи је умео и да искључи апарат кад му је било сувише бучно. Учитељица се присећа занимљиве сцене. Једном приликом кад неки заједнички договор није испоштовао, учитељица је повисила тон на њега, а он је, потпуно неприметно, искључио апарат и све време повлађивао климањем главе, док друга деца нису скренула пажњу на искључен апарат. То нам је свима указало на његову осетљивост на високе и појачане тонове, па смо прилагођавали интонацију различитим ситуацијама.

Његова отвореност и спонтаност се огледа и у његовој смелости да отворено покаже емоције према другарици која му се допада. С времена на време је и прави џентлмен и уме да је пријатно изненади и неким поклоном, без обзира на околне реакције и задиркивања.

О храбрости и борбености целе породице говоре и чињенице да је ученик тренирао и ватерполо 3 године (а часове пливања је редовно похађао) и да је прве четири године певао у школском хору. Сада је, већ две године члан једног музичког бенда. Са бендом је имао и јавне наступе, о чему је редовно обавештавао и другове и одељењског старешину, и јако му је значило да га сви виде и у том светлу. Има старијег брата који му је велика подршка и чији су му другови веома привржени.

Сада су му слушни апарати у оквиру наочара тако да се уопште не примећују, али му бука, а и притисак који му наочари проузрокују и даље понекад сметају. Још увек је у првој клупи, а на моје питање да ли и даље чита са усана каже да то ради веома ретко. Успешно савлађује наставни програм и од другог до седмог разреда је одличан (у трећем, четвртм и петом разреду има све петице). Веома га занимају историја и географија, па је у 5. и 7. разреду ишао и на такмичења из историје (у 5. је стигао до градског такмичења). Размишља о средњој школи у којој би наставио да се посебно занима за ове предмете, а бављење музиком ће му остати као хоби. И даље поједине

гласове тешко артикулише, понекад је потребно да понови шта је рекао јер је тешко разумети га. Он се увек потруди да га разумемо, не смета му да понови и више пута, тако да проблема у комуникацији немамо.

Извукла сам поуку из дугогодишњег рада и праксе његових учитељица и према њему се опходим као и са другом децом, али увек на опрезу и са слухом за било какву додатну помоћ и објашњење. Добра сарадња са његовим родитељима је настављена, а остаје ми само да се дивим смелости, брзи, љубави, али и одлучности коју су они показали у борби са тешким изазовима.

(Снежана Милин, наставница српског језика - разредни старешина, ОШ „Ослободиоци Београда“, Београд)

Кратка анализа и научене лекције

Овај пример нас учи да је успешно васпитање и образовање детета могуће ако постоји:

- **информисаност, сарадња са колегама и коришћење искуства из претходног образовног циклуса** (... постала сам одељењски старешина петог разреда у коме је један ученик носио слушни апарат. У разговору са учитељицом и члановима ИОП тима сазнала сам да ученик успешно прати наставни план и програм без прилагођавања садржаја. ... Ученик је пре поласка у школу похађао предшколску установу годину дана и да је већ тада носио слушни апарат. У том периоду је научио слова, тако да је знао да чита пре поласка у школу. Писање му је боље ишло него читање, присећа се учитељица, јер је отежано говорио и лоше артикулисао неке гласове)
- **планирање прилагођавања уз коришћење искуства из претходног образовног циклуса** (... ученик је увек седео у првој клупи како би боље пратио наставу и чуо наставнике. Водило се рачуна и о томе да са њим увек седи друг са којим се добро слаже и који може да му пружи подршку када је потребно.)
- **објашњење различитости које наставник даје вршњацима је веродостојно, прилагођено узрасту и поткрепљено личним примером** (Када су га другари у 1. разреду видели са слушним апаратом, неко од деце је прокоментарисао да он има „жвакице у ушима“. Учитељица, затечена тим коментаром, брзо се снашла, скинула је своје наочаре, показала их свима и објаснила да су јој неопходне јер без њих слабије види. А онда им је рекла да њихов друг нема „жвакице“, већ „апаратиће“ који му помажу да боље чује. Након овог објашњења није било више питања на ту тему.)
- **сарадња са родитељима базира се на поверењу и међусобном уважавању, заједнички прате напредовање ученика и усклађују начине подршке** (Са родитељима је од почетка остварена успешна сарадња. Они су давали податке који су били корисни за прилагођавање приступа ученику у школи, а и сами су следили савете учитељице. У почетку су ангажовали и асистента који је додатно са учеником радио код куће. Ради бољег разумевања градива и изграђивања дечаковог самопоуздања, неке су лекције и унапред обрађивали. Врло брзо је уочено да је то доводило до тога да ученик на часу буде одсутан и не прати наставу. Кад је учитељица скренула родитељима пажњу на то, таква пракса је прекинута и мајка је преузела да ради са дететом и да му она буде подршка код куће.)
- **свест о значају прихваћености од вршњака и равнооправног учешћа у животу одељења и школе** (Ради се пуно и на социјализацији и да буде прихваћен у колективу, учествује у свим заједничким активностима, иде на рекреативну наставу. После једне операције другови га са учитељицом посећују код куће, а он их дочекује са колачима које је са мамом спремио за њих. Другари га лепо прихватају и у почетку кад је емотивно бурно реаговао на неке ситуације, они га теше. ... прве четири године певао у школском хору. Сада је, већ две године члан једног музичког бенда. Са бендом је имао и јавне наступе, о чему је редовно обавештавао и другове и одељењског старешину, и јако му је значило да га сви виде и у том светлу. ... у 5. и 7. разреду ишао и на такмичења из историје - у 5. је стигао до градског такмичења)
- **подстицање развоја самоконтроле и социјално прихватљивог понашања** (... воли да је најбољи; кад наиђе на проблем не одустаје лако, али ако успех није какав је он желео бурно реагује. То је доводило до суза због оцене чак и у 6. разреду. Учитељица се присећа и његовог ваљања по земљи кад је требало да се иде у учионицу, а њему се још играо фудбал. Најважније је што се учитељица према њему и у тим ситуацијама односила као и према осталима, тако да је та врста понашања врло брзо превазиђена. Извукла сам поуку из дугогодишњег рада и праксе његових учитељица и према њему се опходим као и са другом децом, али увек на опрезу и са слухом за било какву додатну помоћ и објашњење.)
- **прате се реакције и у школи знају шта изазива непријатност код ученика** (... бука у одељењу му због апарата смета. Као млађи је умео и да искључи апарат кад му је било сувише бучно. Једном приликом кад неки заједнички договор није испоштовао, учитељица је повисила тон на њега, а он је, потпуно неприметно, искључио апарат и све време повлађивао климањем главе, док друга деца нису скренула пажњу на искључен апарат. То нам је свима указало на његову осетљивост на високе и појачане тонове, па смо прилагођавали интонацију различитим ситуацијама.)
- **разговори са самим учеником како би се добиле важне информације о њему и планирала подршка** (Сада су му слушни апарати у оквиру наочара тако да се уопште не примећују, али му бука, а и притисак који му наочари проузрокују и даље понекад сметају. ... а на моје питање да ли и даље чита са усана каже да то ради веома ретко. Размишља о средњој школи у којој би наставио да се посебно занима за историју и географију.)

Опис образовне ситуације

Оштећење вида може да се испољи као слабовидост или слепило које постоји од рођења или настаје касније. Зависно од степена оштећења и узраста када се јави, директно се одражава, у мањем или већем степену, на самостално сналажење у простору и самостално обављање свакодневних животних активности.

Ученик са оштећењем вида може се препознати по томе што:

- Књигу или свеску приноси близу очију, затвара или покрива једно око, нагиње или окреће главу и гледа под посебним углом, док чита или ради нешто што захтева прецизан вид често трља очи, жмирка, трепће, мршти се, када је на столу више предмета тешко издваја један који се тражи, није у стању да уочи и ухвати ситан предмет.
- Може да му смета уобичајена светлост па затвара очи или жмирка
- при писању није у стању да се држи линије или да пише у оквиру задатог простора.
- Тешко се оријентише у великом и на отвореном простору, па зазира од игралишта, терена, велике сале, улице.
- Због смањене физичке активности често рамена држи опуштено и цело тело му је мање у покрету.

Истовремено, ученик са оштећењем вида:

- Брзо упозна простор у коме борави и научи да се самостално креће у њему, а временом, уз помоћ већ познатих техника, асистивне технологије и уклањањем баријера, може да овлада и самосталним кретањем у великом граду
- Временом, до те мере развије слух да на пример непогрешиво препознаје ко долази, само на основу корака те особе.
- Воли музику и може да научи да свира различите инструменте.
- Ови ученици често воле да читају, без или уз помоћ асистивне технологије, па неретко студирају језике и књижевност.
- Своју даровитост, уз подршку и прилагођавања може да оствари у потпуности (нпр. слика, ваја, кроји, шије, пева, свира).

Акције које наставници могу да предузму

Ученици са оштећењем вида успешно прате редован наставни план и програм, уз неопходна прилагођавања простора и услова рада, наставних метода и материјала, као и начина испитивања.

Када је у одељењу ученик са оштећењем вида потребно је:

- Сва важна места у школи обележити одговарајућим Брајевим или рељефним знаком, а у учионици и другим просторијама које се користе, направити устаљен распоред са проходним и јасно омеђеним пролазима. Обезбедити да се ученик уз објашњења и опипавањем са тим унапред упозна.
- У учионици, пронаћи место за седење где ученику највише одговара осветљење као и удаљеност са које ће с најмање напора пратити наставу.
- Огласити се при доласку и одласку из учионице, а када се ученику поставља питање или његова пажња усмерава на нешто, наставник треба да му се обрати именом.
- Визуелни материјал који се користи, и оно што наставник и други ученици раде, треба да буде пропраћено вербалним описом, а све што се пише на табли или користи као штампани текст, треба прочитати наглас. Такође, све нове појмове и речи треба више пута, поновити разговарно и у различитом контексту.

- Сличне предмете који се међусобно не могу само тактилно разликовати обележити Брајевим словима или неким рељефним знаком (нпр. различите свеске, бојице, жетоне и креде различитих боја, флашице у хемијском кабинету и сл.).
- Омогућити коришћење различите асистивне технологије (нпр. лупе, компјутери са звучним и другим одговарајућим софтверима, Брајево писмо, диктафон, бела лампа и друга додатна осветљења, крупна штампана слова на контрастној подлози, бубреће боје, шаблони и сл.).
- Прилагодити начин писменог испитивања обезбеђивањем коришћења Брајевог писма, великих слова и више простора за писање, диктафона, особе која чита и бележи одговоре, рељефних мапа и слика, посебних компјутерских програма, и друго.
- Осмислити и редовно спроводити, у групи са осталим ученицима, вежбе за боље држање тела и јачање мишића.

Шта треба имати на уму

За ове ученике је од пресудне важности да, поред школског градива, науче и оне вештине које ће им омогућити што већи степен самосталности у кретању и бризи о себи. Школа (самостално или уз помоћ других) за ове ученике треба да планира учење оријентације у простору, Брајевог писма или коришћење одговарајућих компјутерских програма.

Овим ученицима никако не треба ускратити визуелне доживљаје, већ треба да им буду доступни сви канали информација. Графоскоп, школске табле, фотографије, слике, графикони уз детаљан усмени опис пружају им важне податке, подстичу сазнајни развој и повећавају њихово искуство потребно за живот у заједници. Разговарајте са њима и проверите који начин им може бити од највеће користи.

Речи као што су: тамо, овде, ово, овакво, као и називи боја, не носе значење за ове ученике и не треба их користити у комуникацији са њима. Насупрот томе, често треба користити и наглашавати речи које одређују правац кретања или место где се нешто налази (нпр. напред, право, лево, испред, доле, и сл.)

Ови ученици визуелну представу изграђују првенствено на основу додира (тактилно). Када год је то могуће, обезбедити тродимензионалне моделе или стварне предмете, испупчене линије цртежа, рељефне слике, табеле или графиконе, комбиновање материјала који имају различиту топлоту и сл.

Примери добре праксе

У овом поглављу приказана су два примера укључивања деце са оштећењем вида у редовну предшколску установу и основну школу:

Пример 11: Девојчица која је научила да једе кашиком - даје основне смернице за укључивање слепог детета у редовну предшколску групу.

Пример 12: Дечак који воли историју и свира клавир - даје основне смернице за укључивање слепог детета у редовну предметну наставу.

Пример 12: Девојчица која је научила да једе кашиком

Наш град је мали и сви смо знали када су се родиле тројке, као и то да је једно од њих на свет дошло слепо. Када су напунили три године, родитељи су одабрали наш вртић и уписали двоје деце код нас, а девојчица која не види остала је код куће. После извесног времена, мајка нас је питала да ли бисмо примили и њу, кад још мало порасте. Иако смо ми, васпитачи, причали и очекивали ово питање, ипак смо стрепели од тог тренутка. Шта ћемо и шта нас све чека? Сви смо се сагласили да ћемо дете примити и дати све од себе, али да ли ћемо моћи и знати?

Девојчицу су већ познавали сви - деца, родитељи и васпитачи - јер је свакодневно долазила по брата и сестру и радо се задржавала у вртићу. Све нас је освојила јер је била ведра, насмејана, непосредна, свима се радовала и још са врата нас поздрављала. Пошто сам знала да ће бити код мене у групи, кренула смо у потрагу за литературом и распитивала сам се о њој код родитеља, брата и сестре, стручњака који су са њом радили и у које су родитељи имали поверења. Тако сам дошла до основног знања и смерница за рад са њом.

Девојчица је са 5,5 година и званично кренула у вртић. На састанку тима нашег објекта договорили смо се да не мењамо распоред намештаја, јер нам је речено да је важно да се она прилагоди распореду, али и да направимо велики музички центар, претпостављајући да ће јој музичке активности окупирати пажњу. Ускоро се показало да за њу то и није био никакав изазов и да га је она превазишла, јер је за музику изузетно талентована, па је убрзо почела да похађа музичку школу, где свира клавир и виолину. Наиме, њој није требало ништа посебно нити другачије него осталој деци. Интересовало је све што и њене вршњаке, била је радознала за све што се око ње дешавало и налазило, било да су у питању деца, одрасли, догађаји, звуци, различите играчке, а нарочито је волела да слаже коцке. Опишала би облике које су деца направила и онда би сама то понављала. Данима би их, на неки свој начин, слагала све док не би постигла исту форму. Деца су започињала да слажу коцке са њом, али би одустајала, па се поново прикључивала, а она није пристајала да јој неко помогне, говорећи: „Могу ја то сама!“ То је, и иначе, био њен мото, па смо се и ми трудили да јој помогнемо да развија самосталност. Учили смо да јој је потребно да учи свакодневне вештине, као што су узимање јела, прање руку, одлагање гардеробе, трчање, коришћење справа у дворишту и сл. Она је све то жељно и са лакоћом савладала, што нас је понекад и плашило, јер ништа о томе нисмо знали, па смо радећи са њом учили корак по корак.

Највећи изазов је био научити је да сама употребљава прибор за јело, посебно кашику. Када нам је потврдила да и то жели „сама“, обавестили смо родитеље да започињемо са учењем. Све смо планирали и радили тако што смо замишљали како би изгледало да не видимо. Најпре смо заједно, опипавањем анализирале облик кашике – где је дршка, где испупчење, а где удубљење, да би знала зашто кашика мора да буде окренута баш на одређену страну. Затим смо се договориле да распоред прибора на столу буде увек исти (тањир, шоља, кашика, салвета, хлеб). Салвете су биле битне, јер није волела да јој руке буду запрљане храном, а храну је морала да пипне да би знала колико је има у тањиру и где се тачно налази. Схватиле смо да тањир увек морао да буде напуњен да би из њега лакше захватала, а храна гушћа да јој се не би просула. Нарочито би је љутило када би на путу од тањира до уста нешто просула, то је доживљавала као неуспех који би јој тешко падао. Када смо решили да нашу радозналу девојчицу научимо како да користи кашику, нисмо знали у какав тежак подухват смо се упустили. Нисмо били свесни колико је тешко некоме ко не види објаснити неке ствари које су за нас рутине. Чак смо се у једном моменту суочили и са страхом да нећемо успети да јој помогнемо да то савлада. Ипак, учили смо свакодневно и тражили боље технике за савладавање коришћења кашике. После четири месеца учила сам да је средњи прст најважнији за усмеравање кашике и њено држање у водоравном положају. И то је било кључно! Показала сам јој како да постави средњи прст испод кашике и коначно смо превазишли проблем просипања хране.

Игре и активности су се ређале спонтано, изазване уобичајеним случајним дешавањима. Тако сам једном лепила селотејном поцепану књигу, а она је питала „Шта се то чује?“ – и полако је настала игра „Погоди, пронађи и одлепи“, јер су сва деца пожелела да жмурећи опипају разне предмете са стола, преко којих је прелепљена трака, па да погоде шта је у питању, а затим пронађу крај селотејпа и одлепе га, што би тада она пропратила речима: „Какав диван звук!“ Од одлепљене траке смо правили лопту, па је у једном моменту сама закључила да се лопта повећава када додајемо селотејп.

Сви су се утркивали ко ће јој бити ближи у игри, ко ће је држати за руку кад идемо у шетњу. Због ње су сва деца почела боље да уочавају конфигурацију терена да би јој скренула пажњу на рупе,

степенице, неравнине, банке или траву. Трагала су за звуковима у окружењу и смишљала игре које се базирају на звуку. „Пронађи новчић“ је била игра коју су смислили када је на бетонском терену неке случајно испао метални новац, а она питала шта се то чуло. После тога су доносили новчиће и друге предмете да би се напољу са њом играли. Радознала девојчица је учествовала у свим активностима, ишла је са нама на зимовање, на излет у Београд, у позориштанце „Пуж“. Веома је волела да присуствује позоришним представама за децу.

Захваљујући њој остала деца су почела да смишљају нове игре, да боље опажају околину и да уживају да ураде нешто оригинално. Она је у друговима пробудила жељу да помогну и да због ње одложе своје потребе. Сви су научили да се брину о њој, без подсећања васпитача и без обзира на њено „могу сама“. А васпитачи су, захваљујући њој стекли навику да редовно бележе све оно што је важно о неком детету и да те податке користе за даљи рад. Учећи њу и желећи да јој помогнемо да савлада нове вештине, схватили смо да смо све то време и ми учили од ње.

(Раденка Веселиновић, васпитачица и Татјана Клић, психолог, ПУ „Дуга“, Аранђеловац)

Кратка анализа и научене лекције

Овај пример нас учи да је успешно васпитање и образовање детета могуће ако постоји:

- **професионалан приступ новим изазовима, коришћење литературе и других извора сазнања да се отклоне недоумице и страховања** („... мајка нас је питала да ли бисмо примили и њу. Иако смо ми, васпитачи, причали и очекивали ово питање, ипак смо стрепели од тог тренутка. Шта ћемо и шта нас све чека? Сви смо се сагласили да ћемо дете примити и дати све од себе, али да ли ћемо моћи и знати?; Пошто сам знала да ће бити код мене у групи, кренула смо у потрагу за литературом и распитивала сам се о њој код родитеља, брата и сестре, стручњака који су са њом радили и у које су родитељи имали поверења. Тако сам дошла до основног знања и смерница за рад са њом.“)

- **свест да је образовање интерактиван процес у коме наставник подучава и истовремено проверава и унапређује сопствену праксу** („Када смо решили да нашу радозналу девојчицу научимо како да користи кашику, нисмо знали у какав тежак подухват смо се упустили. Нисмо били свесни колико је тешко неке ко не види објаснити неке ствари које су за нас рутине. Ипак, учили смо свакодневно и тражили боље технике за савладавање коришћења кашике; Васпитачи су, захваљујући њој стекли навику да редовно бележе све оно што је важно о неком детету и да те податке користе за даљи рад; Учећи њу и желећи да јој помогнемо да савлада нове вештине, схватили смо да смо све то време и ми учили од ње.“)

- **свест о томе да су потребе све деце исте** („Наиме, њој није требало ништа посебно нити другачије него осталој деци. Интересовало је све што и њене вршњаке, била је радознала за све што се око ње дешавало и налазило, било да су у питању деца, одрасли, догађаји, звуци, различите играчке...“)

- **пажљиво праћење детета, уместо прекидања или наметања, и пружање подршке у активностима којима дете спонтано приступа и у мери у којој то оно тражи** („Опипала би облике које су деца правила и онда би сама то понављала. Данима би их, на неки свој начин, слагала док не би постигла исту форму. Деца су започињала са њом, али би одустајали, па се поново прикључивали, а она није пристајала да јој неко помогне, говорећи: “Могу ја то сама!”; То је ... био њен мото, па смо се и ми трудили да јој помогнемо да развија самосталност; Учили смо да јој је потребно да се бави физичким активностима као што су узимање јела, прање руку, одлагање гардеробе, трчање, коришћење справа у дворишту и сл. Она је све то жељно и са лакоћом савладала, што нас је понекад и плашило, јер смо и ми учили корак по корак.“)

- **посебно испланиран поступак за стицање вештине којом дете не може да овлада без добро планиране подршке** („Најпре смо заједно, опипавањем анализирали облик кашике – где је дршка, где испупчење, а где удубљење, да би знала зашто кашика мора да буде окренута баш на одређену страну. Затим смо се договориле да распоред прибора на столу буде увек исти - тањир, шоља, кашика, салвета, хлеб; Тањир је увек морао да буде напуњен да би из њега лакше захватала, а храна гушћа, да јој се не би просула; После четири месеца учила сам да је средњи прст најважнији за усмеравање кашике и њено држање у водоравном положају. И то је било кључно! Показала сам јој како да постави средњи прст испод кашике и коначно смо превазишли проблем просипања хране “)

- **вредновање ефеката примењених мера прилагођавања кроз праћење понашања и реакција детета** („договорили смо се ... да направимо велики музички центар, претпостављајући да ће јој музичке активности окупирати пажњу. Ускоро се показало да тај центар за њу није био никакав изазов и да га је она превазишла, јер је за музику изузетно талентована, па је убрзо почела да похађа музичку школу, где свира клавир и виолину.“)

- **стварање услова за вршњачку интеракцију у којој сви имају добит** („Сви су се утркивали ко ће јој бити ближи у игри, ко ће је држати за руку кад идемо у шетњу. Због ње су и они почели боље да уочавају конфигурацију терена да би јој скренули пажњу на рупе, степенице, неравнине, банке, траву. Трагали су за звуковима у окружењу и смишљали игре које се базирају на звуку; ... да боље опажају околину и да уживају да ураде нешто

оригинално. Радознала девојчица је учествовала у свим активностима, ишла је са нама на зимовање, на излет у Београд, у позориштанце „Пуж“. Веома је волела да присуствује позоришним представама за децу.“)

► **осмишљавање нових садржаја и игара за све на основу интересовања овог детета**
(„Тако сам једном лепила селотејпом поцепану књигу, а она је питала „Шта се то чује?“ – и полако је настала игра „Погоди, пронађи и одлепи“, јер су сва деца пожелела да жмурећи опипају разне предмете са стола, преко којих је прелепљена трака, па да погоде шта је у питању, а затим пронађу крај селотејпа и одлепе га; „Пронађи новчић“ је била игра коју су смислили када је на бетонском терену неком испао метални новац.“)

Пример 13: Дечак који воли историју и свира клавир

Сазнање да ће се у нашу школу у V разред уписати ученик који не види, отворило је многа питања и страховање да ли ћемо умети да радимо са њим? Како ће радити контролне задатке, геометрију, шта на часовима ликовне културе, техничког образовања, физичког васпитања? Како ће радити домаће задатке, мењати учионице, одлазити до физкултурне сале и на велики одмор? Машина коју користи за Брајево писмо је доста бучна, да ле ће тај звук сметати другој деци и наставницима? Када почне овако да се размишља попис онога што нас брине постаје све већи. Знали смо мало, а плашили се много. Једино што нас је смињивало јесте што смо у мајци ученика видели поуздан ослонац. Из разговора са њом смо увидели да она пружа изузетно добру подршку свом сину, да препознаје његове потребе, али и да га је научила да их сам исказује. Њено познавање асистивне технологије било нам је посебно драгоцено, чак и у случају другог дечака са оштећењем вида који је у нашој школи. Мајка је постала неизоставни члан нашег тима и била главни ослонац, како за упознавање детета, тако и за планирање сваког корака од уласка у школу до завршног испита. Заједно са њом смо налазили решења за различите ситуације које су изненада искрсавале.

Ученик је слеп од рођења. Живи са родитељима у нашем селу и ту је прошао обавезно предшколско. Први циклус образовања похађао је у специјалној основној школи у Новом Саду. Сваког дана је, заједно са мајком, путовао око 90 км до тамо и толико назад. Прва четири разреда је завршио по редовном програму са одличним успехом, научио је Брајеву азбуку, да користи машину са Брајевим писмом, а упоредо је похађао и нижу музичку школу у Апатину. Родитељи су сматрали да је за даљи развој ученика неопходан прелазак у редовну школу, где би у познатом окружењу и у природној вршњачкој групи добио најбољи подстицај и припрему за самосталан живот у заједници.

Када је дошао у нашу школу ради уписа, направили смо план поступног укључивања:

- Директор и стручна служба школе обавили су разговор са мајком (са једне стране дате су информације о раду школе, сменама, распореду учионица, режиму дана, а са друге стране добијене су информације о ученику и очекивањима родитеља)
- ученик један дан гостује у школи (упознаје се са стручном службом, обилази простор унутар школе, добија одговоре на питања, а потом два часа проводи у одељењу четвртог разреда)
- састанак мајке и стручне службе са циљем да се после ових првих утисака и међусобног упознавања утврди која и каква прилагођавања су потребна да би се дете што безболније адаптирало на нову средину, која врста подршке је потребна да би учио и напредовао као и његови вршњаци
- састанак одељенског већа школе (директор и стручна служба информишу наставнике о доласку новог ученика, његовој посебности, породици, подршци која му је до сада пружана и која ће му бити потребна, очекивањима родитеља и сл.) Како одговоре на многа питања наставника тада нисмо имали, истог месеца заказано је следеће одељенско веће на коме је усаглашен заједнички приступ
- састанак са ненаставним особљем (упознавање колектива, посебно теткица, са доласком овог ученика и планирање начина њиховог укључивања у подршку)
- припрема одељенског старешине и разговор са ученицима одељења у које је распоређен
- родитељски састанак (представљање мајке, ученика, позив на сарадњу, дружење)

- редовни састанци са учеником, мајком, наставницима у циљу праћења, анализе и заједничког доношења одлука.

Ученик је код нас дошао отворен, комуникативан, духовит, са развијеним самопоуздањем и образовањем ширим од уобичајеног за његов узраст. Лако и брзо је учио и исто тако се адаптирао на нову средину. Пажљиво је слушао на часу, записивао уз помоћ машине. За учење користи Брајево писмо, звучни софтвер (који је набављен преко ДИЛС пројекта у коме је школа учествовала), а највише воли када му мајка чита. Мајка га доводи и одводи из школе, а другари му помажу да се креће у школи, да мења учионице и носи своју машину и друге ствари. Размишљали смо да ли је за њега боље да не мења учиоцу и кабинете? Али мајка нас је лако убедила да је за њега важно да ради све што и друга деца и да је сигурна да он то може. И било је тако, у природној групи својих вршњака стицао је различита искуства, а све нас је обрадовало када је доживео прве свађе, открио да може нешто да се заташка или слаже и да се преписује. Једном недељно је изостајао због одлазака у Нови Сад, ради вежби оријентације и самосталног кретања. Редовно похађа и нижу музичку школу у Апатину, смер клавир.

Полазили смо увек од оног шта може, па је тако на часовима ликовне културе радио са пластином, глинаолом, учио теорију. На часовима физичког васпитања је радио вежбе обликовања, трчао уз помоћ друга, шетао гредом, учио теорију, правила. Прибор за геометрију није користио, али је разумео и радио задатке (облици, тела, шаблони). Није могао да користи географску карту, попуњава нему карту, али је зато знао одговор на свако питање. Контролне задаке је писао уз помоћ машине и после часа читао наставницима одговоре, мада је чешће одговарао усмено.

Посебно се истакао у оквиру предмета - историја. Од V разреда похађа додатну наставу из историје и иде на такмичења. Ради исте задатке као и друга деца - једино што њему у посебној просторији читају питања и записују одговоре. У таквим околностима пласирао се до републичког такмичења, али ту није постигао запажен резултат јер није могао да уради задатке са сликама историјских личности и задатке са историјском картом. Ове године Друштво историчара Србије које организује такмичење је уважило захтев наше школе и по први пут прилагодило задатке, тако што су задаци који се базирају на сликама и картама замењени задацима који користе само текст. То је омогућило да наш ученик освоји треће место на Републичком такмичењу из историје!

Наш ученик је завршио VIII разред по редовном програму са Вуковом дипломом и проглашен је за ученика генерације. Завршни испит је полагао по истом програму као и сви, с једином разликом што су му читана питања и записивани одговори и освојио је 14 поена из српског и 14 поена из математике. Поред тога завршио је нижу музичку школу и уписао, као први на ранг листи, средњу музичку школу - смер дизајнер звука.

Ово је прича о једном изузетном ученику који своје резултате постиже уз подршку својих родитеља, „обичних“ наставника и вршњака. Причи, баш као ни ученику, нема мане, једино наставник историје жали што, за четири године, није успео да га научи да друговима не шапуће одговоре када их не знају.

(Звездана Узелац, педагог, ОШ „Мирослав Антић“, Чонопља)

Кратка анализа и научене лекције

Овај пример нас учи да је успешно васпитање и образовање детета могуће ако постоји:

► свест о недовољној упућености у проблем уз уважавање компетенција родитеља и омогућавање њиховог равноправног учешћа у тимском планирању подршке („Знали смо мало, а плашили се много. Једино што нас је смињавало јесте што смо у мајци ученика видели поуздан ослонац. ... она пружа изузетно добру подршку свом сину... препознаје његове потребе, ... научила га је да их сам исказује. Њено познавање асистивне технологије било нам је посебно драгоцено...; Мајка је постала неизоставни члан нашег тима и била главни

ослонац, како за упознавање детета, тако и за планирање сваког корака од уласка у школу до завршног испита.“)

► **планирање тока и појединачних корака за успешно укључивање ученика за све актере у школи** („Када је дошао у нашу школу ради уписа, направили смо план поступног укључивања: директор и стручна служба школе обавили су разговор са мајком..., ученик један дан гостује у школи ..., састанак мајке и стручне службе са циљем да утврди која и каква прилагођавања су потребна ..., састанак одељенског већа школе ..., састанак са ненаставним особљем ..., припрема одељенског старешине и разговор са ученицима одељења у које је распоређен, родитељски састанак ..., редовни састанци са учеником, мајком, наставницима у циљу праћења, анализе и заједничког доношења одлука.“)

► **усмереност на уочавање и подршку развоју јаких страна и интересовања ученика у различитим доменима** („Ученик је код нас дошао отворен, комуникативан, духовит, са развијеним самопоуздањем и образовањем ширим од уобичајеног за његов узраст. Лако и брзо је учио и исто тако се адаптирао на нову средину. Пажљиво је слушао на часу, записивао уз помоћ машине. За учење користи Брајево писмо, звучни софтвер..., а највише воли када му мајка чита; Редовно похађа и нижу музичку школу... смер клавира; Посебно се истакао у оквиру предмета историја.“)

► **доследно укључивање ученика у све активности, чак и у оне које захтевају коришћење канала комуникације у коме ученик има сметњу** („... на часовима ликовне културе радио је са пластелином, глиномол... На часовима физичког је радио вежбе обликовања, трчао уз помоћ друга, шетао гредом... учио правила; Прибор за геометрију није користио, али је разумео и радио задатке; Није могао да користи географску карту, попуњава нему карту, али је зато знао одговор на свако питање. Контролне задаке је писао уз помоћ машине и после часа читао наставницима одговоре...“)

► **неговање вршњачке подршке и подршка потпуном уклапању и припадању групи** („... а другари му помажу да се креће у школи, да мења учионице и носи своју машину и друге ствари;... да је за њега важно да ради све што и друга деца;... у природној групи својих вршњака стицао је различита искуства, а све нас је обрадовало када је доживео прве свађе, открио да може нешто да се заташка или слаже и да се преписује;... једино наставник историје жали што, за четири године, није успео да га научи да друговима не шапуће одговоре када их не знају.“)

► **подршка испољавању и остваривању даровитости уз систематско отклањање препрека чак и изван делокруга школе** („Од V разреда похађа додатну наставу из историје и иде на такмичења. Ради исте задатке као и друга деца - једино што њему у посебној просторији читају питања и записују одговоре. У таквим околностима пласирао се до републичког такмичења, али ту није постигао запажен резултат јер није могао да уради задатке са сликама историјских личности и задатке са историјском картом. Ове године Друштво историчара Србије које организује такмичење је уважило захтев наше школе и по први пут прилагодило задатке, тако што су задаци који се базирају на сликама и картама замењени задацима који користе само текст. То је омогућило да наш ученик освоји треће место на Републичком такмичењу из историје!“)

Опис образовне ситуације

Специфичне тешкоће у учењу односе се на тешкоће у читању, писању и рачунању. Тешкоће у читању и писању, које се у литератури срећу под називом **дислексија**, знатно су чешће присутне код ученика него тешкоће у рачунању, у литератури познате као **дискалкулија**.

Ученик са дислексијом може се препознати по томе што:

- Има тешкоће у стицању вештине читања и писања, од спорог читања и/или писања, преко веома различитих видова испољавања тешкоће, до непознавања мањег или већег броја слова.
- Показује несигурност у читању и писању слова која су слична по облику (нпр. b/d, п/л, Е/З и друга).
- Има проблем са писањем и читањем дужих речи.
- Мења место словима и/или цифрама (нпр. по – оп; 78 – 87).
- Пише само у једном делу папира (нпр. горња или доња, лева или десна половина).
- Неуредно пише (нпр. много прецртава, брише, не пише по линији, не поштује маргине и сл.).
- На различите начине пише исту реч, чак и ако је у истом реду.
- Користи велико слово усред речи или реченице.
- Има крупан неуредан рукопис са лоше обликованим словима или ситан рукопис са нечитљивим словима.
- Меша ћирилицу и латиницу.
- Испољава велику напетост и трему приликом гласног читања.
- Споро чита и има тешкоћу да понови садржај прочитаног.
- Изгуби место где је стао, прочита исти ред два пута или прескочи цео ред.
- Не сналази се у цртању табела и дијаграма.
- Има тешкоће са десно - лево оријентацијом.
- Има тешкоће са памћењем информација које су дате као низ (нпр. телефонски број, таблица множења, азбука, дани у недељи или месеци у години).
- Једног дана успешно уради задатак, али не и следећег.
- Има проблем са памћењем инструкција у низу.
- Лоше се оријентише и организује у времену и самим тим не успева да заврши писмене задатке на време.
- Улаже велики напор и концентрацију да превазиђе ове тешкоће, због чега се превише замара, лако изнервира, а некад и сасвим одустаје.

Истовремено, ученик са дислексијом:

- Нема никаквих сметњи у мишљењу, разумевању језика и усменом изражавању (чак и када има изражене тешкоће у читању и/или писању).
- Може јако брзо и у потпуности да овлада градивом само слушајући предавања, дискусије или када му неко чита.
- На тестовима интелигенције постиже резултате који су значајно изнад његових школских постигнућа.
- Може да има изузетне способности у неком домену, које обично тек на старијем узрасту, када научи да се носи са својим тешкоћама, успева и да реализује (нпр. особа која због дислексије није успела да заврши средњу школу данас успешно пише песме, особа која је имала исте тешкоће данас предаје на факултету и бави се преводилаштвом, ученик који има значајне тешкоће у писању постиже изузетне резултате из математике).

Акције које наставници могу да предузму

Ученик са **дискалкулијом** може се препознати по томе што има тешкоће у обављању основних рачунских операција (сабирање, одузимање, множење и дељење), којима овладава далеко спорије од вршњака и на начин који је другачији од уобичајеног и у потпуности њему својствен. Истовремено, ученик са дискалкулијом често нема никаквих других сметњи, па чак ни у математичком резонувању. Он разуме задатак и шта треба да се ради да би се задатак решио, само, због описаних сметњи не може да га изведе.

Ученици са дислексијом успешно прате редован наставни план и програм, уз неопходна прилагођавања наставних метода и материјала и начина испитивања и оцењивања.

Када је у одељењу ученик са дислексијом потребно је:

- Осмислити различите модалитете почетног описмењавања (нпр. обликовање слова од глине, од штапића, вунице или картона, бојење већ написаних слова, усмено вежбање издвајања почетног гласа/слова у речи, прво читање речи од два слова, а потом од три, четири и више слова).
- Планирати рад тако да ученик има довољно времена да без напетости и неизвесности овлада сваким кораком.
- Специфично организовање и изглед (уредност) писаног текста на папиру треба прво прихватити, а потом постепено и врло обазриво кориговати. Наставник и ученик заједно откривају и испробавају различите идеје и поступке који могу да олакшају бољу организацију текста (нпр. исцртавање маргина да би почео да користи цео лист папира или коришћење шаблона да би писао у истој линији или одржавао исту величину слова и сл.).
- Омогућити да ученик чита пред одељењем тек када је добро увежбано читање датог текста. Приликом увежбавања и читања може да користи граничник (лењир) како не би прескакао или два пута читао исти ред.
- Инструкције и задаке давати корак по корак и редовно проверавати да ли их је ученик записао или запамтио.
- Оцењивање ученика базирати на усменом одговарању, а приликом писмене провере знања прилагодити форму задатака (нпр. подвуци, заокружи, повежи, допуни) и/или омогућити више времена за рад.
- Омогућити ученику да користи исписану таблицу множења, календаре, дигитрон, диктафон, као и рачунар.
- Кад год је то могуће користити вршњачку подршку, како приликом учења градива, тако и приликом испитивања и оцењивања (нпр. друг му прочита дужи задатак, запише његов одговор, покаже где су стали, нађе лекцију у књизи или реч у речнику и сл.).

Шта треба имати на уму

Дислексија се први пут испољава и уочава тек са поласком детета у школу, тачније, када почне да учи читање и писање. Пре тога, дете се у свим доменима развија и напредује на сасвим уобичајен начин.

Ове врсте тешкоћа су тек однедавно признате као сметње које захтевају одговарајућу подршку у образовању. Зато је важно да наставник препозна и прихвати постојање оваквих тешкоћа код ученика, уважи велике напоре које они улажу да их превазиђу, охрабри их и подржи и заједно са њима открива начине лакшег учења и испуњавања задатака.

Иако ове сметње многим изгледају минорне, треба знати да ученик због њих значајно трпи. Зато је важно чувати и јачати учениково самопоуздање тако што ће се створити услови у којима ће ученик бити успешан и прихваћен и од наставника и вршњака.

Важно је да наставник има на уму да ће сваком ученику са дислексијом велико олакшање у раду донети коришћење крупнијих слова, великог прореда и кратких текстова.

Приликом испитивања и оцењивања, наставник треба да користи онај облик изражавања кроз који ће ученик у највећој мери моћи да покаже стечена знања и вештине (најчешће усмено испитивање). Поред тога, потребно је дозволити коришћење додатног времена и различитих помоћних средства током рада.

Примери добре практике

У овом поглављу приказана су два примера укључивања ученика са дислексијом у редовну основну и средњу школу:

Пример 13: Дечак који размишља у три димензије - даје основне смернице за укључивање детета са дислексијом у редовну разредну и предметну наставу.

Пример 14: Ученик који је први пут добио позитивну оцену на писменом - даје основне смернице за укључивање детета са дислексијом у редовну средњу школу.

Пример 14: Дечак који размишља у три димензије

Приликом тестирања за упис у I разред, дечак је показао изнадпросечне интелектуалне способности, комуникативност, радозналост, веома је лепо цртао и радовао се поласку у школу - све је говорило да се ради о будућем ђаку са којим ће бити право задовољство радити.

Дечак је лако прихватио учитељицу и другове, лепо се адаптирао. Научио је бројеве, рачунске операције и био је веома успешан у скоро свим предметима, али чим су почели да обрађују слова јавили су се и први проблеми. Слова је могао да препише са табле и да их прочита, али већ сутра их је заборављао. Учитељица и мајка су одлично сарађивале, дечак је и у школи и код куће вежбао уз помоћ словарице, међутим није напредовао. Учитељица је била веома обазрива и тактична па га није терала да чита. Наиме, приметила је да када у одељењу вежбају читање, како се приближава његовој клупи дечак почиње да се зноји. На часовима српског језика дечак је преписивао са табле, усмено одговарао и давао врло зреле одговоре, али проблеми су настајали када је требало да пише диктат или састав на неку тему, као да приликом писања није схватао реченицу. Као да се радило о два детета, када говори, речит је и сјајан, а када то исто треба да напише, потпуно закаже.

У другом разреду су се учитељица и мајка обратиле стручном сараднику, који је одмах посумњао да дете има специфичне тешкоће у учењу - дислексију. Дечак је тада, и поред огромног рада, амбициозности и мотивисаности за учење, знао само десетак штампаних слова и веома тешко читао краће речи. Родитељи су по препоруци отишли са дечаком у Институт за ментално здравље, где им је после вишечасовног чекања и врло кратког прегледа, на питање шта конкретно да раде са дететом, речено: „Па, госпођо, мотивишите га да вежба читање!“ По изласку из лекарске ординације мајка је сва очајна поцепала њихов извештај.

Дечак је, због сталног суочавања с неуспехом, почео је да избегава читање и писање. Учитељица је разумела да родитељи, посебно мајка, упорно и много вежбају са њим (једно време његова соба је била сва облепљена словима) па у школи није радила ништа што би њега узнемиравало, већ му је давала могућност да се искаже на друге начине (најчешће усмено и ликовно) и у различитим областима. Пошто је он много желео да буде успешан у читању и писању, повремено би се сам јављао да чита текст који је претходно научио напамет. У том периоду други ученици уопште нису примећивали да он има било какве сметње. Био је одличан математичар и писмене

вежбе из математики је радио без грешке, јер је учитељица гласно читала задатке пре него што би ученици почели да раде.

Читајући литературу о дислексији, стручни сарадник школе наилази на једну специфичну методу учења слова, коју заједно са учитељицом и мајком, у IV разреду, примењује са дечаком. Рад је захтевао дуже време, тако да је за нешто више од месец дана (радећи по два-три школска часа дневно) дечак запамтио сва слова азбуке. Метода је веома једноставна: одштампају се сва слова у великом фонту (нпр. 20); слова се изрежу и налепе на дугачку траку, чинећи низ од А до Ш; трака се стави на сто, а дете гледајући у слова на траци од глинамола прави "глисте" са којима обликује слово по слово (особе са дислексијом боље разумеју појаве ако су представљене тродимензионално) и именује свако слово више пута; када заврши са прављењем и именовањем свих слова, детету се постављају питања „Испред ког слова се налази слово Ф?“, „Иза ког слова се налази слово Т?“, „Које слово се налази између М и Њ?“ итд. После извесног времена на тај начин ученик је научио и абецеду, што је посебно обрадовало наставницу енглеског језика, која га је често у шали звала "неписмени енглеz". Дечак је и даље теже памтио нове речи и требало му је више пута понављати, али када би их једном запамтио, више их није заборављао.

Када је школске 2007/2008. дечак пошао у V разред, наставници су донекле били толерантни и нису га терали да чита. Истовремено они нису разумели колико је дечаку било тешко да запамти нове, непознате термине и колико он улаже труда да би задовољио све њихове захтеве. Поготово је био велики проблем писмено испитивање, јер нису знали како да га прилагоде и бојали су се да ће, ако га ослободе писмених вежби, тиме кршити прописе. Дечак није могао да разуме тестове знања, тј. питања типа „допуни, додај“ и слично, уколико нису баш таква питања пре тога рађена на часу, као припрема за писмену вежбу. Предмети као што су историја, географија, биологија представљали су велики проблем јер је тешко памтио термине и велики број чињеница. Родитељи су дечаку помагали, сваку лекцију су му читали, чак су му набавили и дискове за следе које је слушао преко рачунара. Белешке на часу је водио, али је често позајмљивао свеске од других ђака јер много тога није успевао да запише. Мајка се надала да ће му наставници дозволити да снима предавања на часу и да ће избегавати да га писмено испитују, али се то није десило. Наиме, многи наставници су сматрали да је дечак лењ, јер често није знао основне ствари, а схватао је сложене односе, узрочно-последичне везе и сл.

Математику је и даље одлично радио, чак и писмене задатке и вежбе, јер му је наставник читао текстове задатака. Наставник ТИО је приметио да, неуобичајено за тај узраст, дечак разуме перспективу и да лепо и лако црта.

Када је 2011. дечак полагао завршни испит, захваљујући новим прописима искористио је право да, преко Школске управе МПН, добије "читача" за полагање испита из српског језика. На тај начин је постигао одличан резултат освојивши 17 бодова. Завршио је основну школу као одличан ђак, који је свестан своје сметње, али је и поред тога стекао сигурност, самоувереност и истрајаност. Препорука стручног сарадника је била да дечак упише средњу грађевинску школу, што су потврдили и на тестирању на професионалној оријентацији.

Дечак је успешно завршио прву годину грађевинске школе са одличним оценама из математике, нацртне геометрије и грађевинских конструкција. И даље има велику подршку родитеља за предмете где се много чита.

(Љубица Јокић, педагог, ОШ „Милан Мијалковић“, Јагодина)

Кратка анализа и научене лекције

Овај пример нас учи да је успешно васпитање и образовање детета могуће ако постоји:

► **уочавање знакова у понашању који указују да ученик има тешкоћу и да због тога трпи** („... дечак је и у школи и код куће вежбао али није напредовао; ... Учителица је приметила да када вежбају читање, како се приближава његовој клупи, дете почиње да се зноји “)

- **учавање различитих видова испољавања тешкоћа и њихово довођење у везу са основном сметњом** („Слова је могао да препише са табле и да их прочита, али већ сутра их је заборављао; ... као да приликом писања није схватао реченицу; Дечак није могао да разуме тестове знања, тј. питања типа „допуни, додај“ и слично, уколико нису баш таква питања пре тога рађена на часу, као припрема за писмену вежбу; Предмети као што су историја, географија, биологија представљали су велики проблем јер је тешко памтио термине и велики број чињеница; Белешке на часу је водио, али је често позајмљивао свеске од других ђака јер много тога није успевао да запише.“)
- **пружање подршке која уважава сметњу и не ствара притисак уз прилагођавања која омогућавају успешност и у домену сметње** („Учитељица га није терала да чита ...; Учитељица је разумела да родитељи много вежбају са њим и у школи није радила ништа што би њега узнемиравало; На часовима српског језика дечак је преписивао са табле и усмено одговарао; Писмене вежбе из математиике је радио одлично јер је учитељица гласно читала задатке пре него што би ученици почели да раде; Родитељи су дечаку помагали, сваку лекцију су му читали, чак су му набавили и дискове за слепе које је слушао преко рачунара; ...на полагању завршног испита ... добио је "читача" за испит из српског језика ... постигао је одличан резултат освојивши 17 бодова.“)
- **промишљена и циљана подршка за развој самопоуздања** („Пошто је он јако желео да буде успешан у читању и писању, повремено би се сам јављао да чита текст који је претходно научио напамет; Учитељица му је давала могућност да се искаже на друге начине (најчешће усмено и ликовно) и у различитим областима; Научио је бројеве, рачунске операције и био је веома успешан у свим другим предметима; У том периоду други ученици нису примећивали да он има било какве сметње“)
- **истраживање литературе и тимска примена поступака који дају позитиван резултат** („Читајући литературу о дислексији, стручни сарадник школе наилази на једну специфичну методу учења слова, коју заједно са учитељицом и мајком, у четвртог разреда, примењује са дечаком.; ... тако да је за нешто више од месец дана дечак запамтио сва слова азбуке; После извесног времена на тај начин је научио и абецеду “)
- **учавање домена за које ученик има склоности и доследна подршка њиховом развоју** („Био је одличан математичар; Наставник ТИО је приметио да неуобичајено за тај узраст разуме перспективу и да је лепо и лако црта; Завршио је основну школу као одличан ђак, који је свестан своје сметње и одаје сигурност, самоувереност и истрајаност; Дечак је успешно завршио прву годину грађевинске школе са одличним оценама из математике, нацртне геометрије и грађевинских конструкција.“)

Пример 15: Ученик који је први пут добио позитивну оцену на писменом

У огледно одељење четвртог степена средње стручне школе уписан је нови ученик. Са њим је у школу стигло и мишљење *Интерресорне комисије* да може да настави редовно школовање, али да је потребно да му се омогући да што више одговара усмено и да се графички захтеви сведу на минимум, јер ученик има специфичне тешкоће у учењу - дислексију и дисграфију. На седници одељенског већа сазнајемо да је прва четири разреда завршио у сеоској основној школи са једва добрим успехом. У V разреду прелази у матичну школу, у оближњи град до ког сваки дан путује аутобусом, и од стручне службе основне школе сазнајемо да је ученик "превођен" из разреда у разред, јер није могао да савлада градиво, због проблема у читању и писању. На почетку школске године мајка је дошла у средњу школу и укратко испричала да је њено дете до поласка у школу било потпуно исто као и друга деца, да се без проблема сналази у свакодневном животу. Кад је пошао у школу настали су први проблеми - лоше оцене – иако је она свакодневно радила са њим. Његов успех је чудно варирао и никако није могла да схвати зашто. Да ли је лењ, не пази на часу или се бави нечим другим? Стручни сарадник основне школе је родитељима предлагао да дете промени школу или чак да се пребаци у специјалну, али они то нису прихватили. У VII разреду је било неиздрживо па су потражили помоћ стручњака и тад сазнали да дете има дислексију и дисграфију. Нажалост, ни у VIII разреду није било боље. Ипак, „Ја сам веровала у њега, а и он у себе, и много сам му помагала.“

На почетку средње школе психолошкиња и неки наставници су направили план за подршку овом ученику. Препоручено је да он одговара углавном усмено, да се од њега што мање тражи да чита и пише, да му се више пута понови реченица или део лекције и да се упути на сајт школе где може да нађе *Power point* презентације предавања које, посебно из стручних предмета, садрже и пуно слика и анимација. Посебно је припремљен разредни старешина, који је разговарао са другим ученицима и њиховим родитељима и обавестио их о мерама подршке за овог ученика.

На првим часовима у школи посматрала сам ученика и уочила да је веома повучен, преосетљив и да оставља утисак особе која много трпи. На часу је био пажљивији од осталих ученика, као да жели да "упије" оно што наставник говори. Желео је да учествује у раду, али чим би осетио да нешто не може повлачио се и одустајао. Како предајем један од "најтежих" предмета, математику, бринула сам како ћу се снаћи и са растом бриге расла је и моја жеља за успехом. Читала сам о дислексији, "шетала" по Интернету, али пракса је нешто друго. Да ли ћу током часа имати времена да се посветим њему и укључим све остале ученике? Да ли ћу стићи да пређем све по плану и програму? Колико времена да планирам за посебан рад са њим? Да ли ће он бити равноправан члан групе и како да одредим са ким да ради у пару или малој групи? - била су питања на која сам тражила одговор. Мучила сам се да саставим задатке у којима ће уместо захтева 'израчунај' или 'реши', писати 'заокружи', 'повежи', 'допуни', 'подвуци', како би он сам што мање морао да пише. Негде сам прочитала да ученици са дислексијом и дисграфијом много боље раде на рачунару него користећи свеску и оловку и одмах решила да то пробам - с обзиром да је реч о огледном одељењу у коме ученици имају лаптоп рачунаре које носе са собом у школу или користе школске рачунаре. Први покушај замене свеске и оловке рачунаром био је помало неспретан и са моје и са његове стране, али то ме није спречило да наставим. Први контролни задатак радио је без рачунара и добио јединицу. Други контролни задатак радио је на рачунару - истина полако и невешто али успешно - и добио позитивну оцену. Када сам ђацима вратила контролне и као и увек прокоментарисала са сваким како су урадили и оцену коју су добили, коментар мог ученика са дислексијом је био: „Ја до сада никад нисам на писменом добио позитивну оцену!“. Мени је то био први знак да смо на добром путу и наставили смо са радом на рачунару. Школа има свој сајт на који већина професора "качи" своја предавања, слике, упутства па сам и ја почела да стављам примере урађених задатака из математике.

Наравно, почетни успех пратиле су и потешкоће: мој ђак нема радних навика, научио је да му мама помаже и ослања се на памћење онога што чује, па му је знање "кратког века". Целе школске године била сам упорна у својим захтевима да се ради стално, да се учи на часу, а за све слабије ученике организовала сам ученике „менторе“. Тако је мој ученик са дислексијом био и ментор и онај коме пружају помоћ. Његово самопоуздање је видно расло, а то се најбоље видело у групном раду где је скоро увек прилично гласно и баш активно учествовао. Да би сви ученици били у равноправном положају и да он не би био „издвојен“, ученицима сам рекла да могу да изаберу да ли ће на часу или контролном радити на рачунару или у свесци. Првих недеља је то скоро свима било интересантно и много њих је изабрало да ради на рачунару, али је већина брзо одустала и вратила се свесци и оловци, па сада само троје ради на рачунару.

На полугодишту смо разговарали о нашем ученику и закључили да још има проблем код цртања у стручним предметима. Уз подршку може да нацрта елементарне ствари, а сложеније цртеже ради на рачунару, уз помоћ професора. Поједини професори стручних предмета, у сарадњи са психологом школе, израђивали су тестове са доста слика за све ученике и овај ученик је два пута био најбољи на тесту! На пракси је један од најбољих.

На крају школске године ученик је постигао врлодобар успех и био прихваћен од другова. Када сам га питала да ли је задовољан успехом одговорио ми је: „Толико сам се бојао школе, а уствари је супер - први пут сам осетио како је бити прави ђак. Мама више не мора да ми чита (само понекад), никако до сад нисам могао да покажем да уствари знам, скоро све урадим током часа, мало ми помаже и школски сајт, има пуно слика, лепо се све види, само ако редовно пратиш. Пресрећан сам јер сам учим!“

Мајка ученика је рекла само једну реченицу: „Са стрепњом сам га уписала у средњу школу, али сам тренутно заиста срећна јер ова школа мом детету пружа све што оно може, сигурна сам да ће је завршити и бити добар стручњак.“

(Љиљана Стојановић, наставница математике, Средња техничка школа, Зајечар)

Кратка анализа и научене лекције

Овај пример нас учи да је успешно образовање ученика могуће ако постоји:

- **сарадња између стручне службе, наставника, родитеља и интерресорне комисије у осмишљавању припреме школе и додатне подршке за ученика** („...уписан је нови ученик уз мишљење Интерресорне комисије да може да настави редовно школовање, али да је потребно да му се омогући да што више одговара усмено и да се графички захтеви сведу на минимум јер ученик има ... дислексију и дисграфију; ... мајка је дошла у школу и укратко нам испричала да је њено дете до поласка у школу било потпуно исто као и друга деца, да се без проблема сналази у свакодневном животу. Кад је пошао у школу настали су први проблеми; ... психолошкиња школе, заједно са неким наставницима направила је препоруке за подршку овом ученику...; Посебно је припремљен разредни старешина који је разговарао са другим ученицима и са њиховим родитељима...“)
- **сајт школе доступан за ученике на коме се налазе садржаји који омогућавају активно и успешно учење** („сајт школе где може да нађе предавања у Power point презентацији која, посебно из стручних предмета, садрже и пуно слика и анимација ... већина професора "качи" своја предавања, слике, упутства па сам и ја почела да стављам своје раније урађене задатке“)
- **учавање и праћење различитих аспеката учениковог понашања** („Посматрала сам ученика ... и учила да је веома повучен, преосетљив и да оставља утисак особе која много трпи. На часу је пажљивији од осталих ученика, чини се да жели да "упије" оно што наставник говори. Желео је да учествује у раду, али кад би видео да нешто не може повукао би се и одустао; ... мој ђак нема радних навика, научио је да му мама помаже и ослања се на памћење онога што чује, па му је знање "кратког века", ... у групном раду је скоро увек прилично гласан и баш активно учествује; На пракси је један од најбољих.“)
- **увођење нове технологије у наставу ради ублажавања препрека насталих због сметње коју ученик има** („Негде сам прочитала да многи ученици са дислексијом и дисграфијом много боље раде на рачунару него користећи свеску и оловку и решила сам да пробам; Први покушај да уместо свеске и оловке ученик користи рачунар био је помало неспретан и са моје и са његове стране али ми се учинило да могу да наставим; Други контролни задатак радио је на рачунару, полако, невешто али успешно и добио је позитивну оцену; ... сложеније цртеже, уз помоћ професора, ради на рачунару“)
- **прилагођавање форме задатка која обезбеђује равноправан положај ученика са осталима** („Мучила сам се да саставим задатке у којима ће умесо текста 'израчунај' или 'реши' задатак, писати 'заокружи', 'повежи', 'допуни', 'подвуци' како би он сам што мање морао да пише; Поједини професори стручних предмета у сарадњи са психологом школе израђивали су тестове са доста слика ... два пута је овај ученик био најбољи на тесту.“)
- **планирање и организовање вршњачког учења и подршке** („Целе школске године била сам упорна у својим захтевима ..., да се учи на часу и организовала сам ученике „менторе“ за све слабије ученике. Тако је мој ученик са дислексијом био и ментор и онај коме пружају помоћ.“)
- **брига за развој самопоуздања ученика** („Његово самопоуздање је видно расло; Толико сам се бојао школе, а уствари је супер - први пут сам осетио како је бити прави ђак, мама више не мора да ми чита ..., никако до сад нисам могао да покажем да уствари знам, скоро све урадим током часа, мало ми помаже и школски сајт, има пуно слика, лепо се све види, само ако редовно пратиш. Пресрећан сам јер сам учим.“)
- **могућност да сви ученици у одељењу имају избор и да су равноправни** („сваком ученику сам рекла да може да изабере да ли ће на часу или контролном радити на рачунару или у свесци. Првих недеља скоро свима је било интересно, и много њих је радило на рачунарима, али је већина брзо одустала па тренутно њих троје ради на рачунару а остали користе свеске и оловке.“)

Опис
образовне
ситуације

Социјално нестимулативна средина је средина у којој недостају подстицаји неопходни за целовит развој, па су деца која живе у таквим условима доведена у неравноправан положај у односу на другу децу. Најчешће су то деца из породица које остају на маргинама друштва због екстремног сиромаштва, живота у забаченим сеоским срединама, различитог језика и/или обичаја који их изолују од већинске групе, деца без родијског старања (а посебно из установа социјалне заштите) и занемарена и злостављена деца.

Ученик из социјално нестимулативне средине може се препознати по томе што:

- Често буде уплашен, несигуран, тих, повучен, тешко се прикључује другој деци, на часовима се не јавља, једва чујно одговара на питања и сл. Понекад, врло ретко, због неуклопљености може да омета час и задиркује другу децу.
- У неким ситуацијама има другачије навике у односу на осталу децу (нпр. столу са послужењем не прилази чак и када је више пута позван, не прихвата да он једини добије додатак хране, неће да узме и поједе омиљен слаткиш ако не може да га понесе кући да подели са братом и сестром, не бори се за играчку или предмет за којим је посегао, повлачи се одмах ако неко други хоће исту ствар, уочава и најмањи знак неприхватања од вршњака и ћутке се склања, свима се обраћа са ТИ). У неким областима живота нема искуства (нпр. установе културе, забаве и спорта, трговине, саобраћај и сл.).
- Има веома мали фонд чињеничног знања и појмова и сиромашан речник. Обично се у школи по први пут среће са многим свакодневним појавама (струја, текућа вода, компјутер, телевизор, играчке).
- Иако нема сметње у развоју, споро стиче вештину читања, писања и рачунања, јер се пре поласка у школу није сретао са таквим садржајем, а сада нема потребну подршку у породици.
- Често не доноси, односно нема уџбенике и прибор за школу и не ради домаће задатке.
- Са повећавањем школских захтева све више заостаје у постигнућима за вршњацима и често се неоправдано закључује да су његове способности ниже.
- На одморима је сам, није укључен у игре и активности других ученика, а није укључени ни у ваннаставне активности.
- Може често да изостаје са наставе јер, на пример, нема ко да га доведе до школе, или нема одговарајућу одећу и обућу, мора да чува млађу браћу и сестре или је толико неуспешан и неуклопљен у одељење да радије остаје код куће.
- По правилу, веома рано испада из образовања јер без подршке не може да опстане у њему.

Истовремено, ученик из социјално нестимулативне средине:

- Жели да буде успешан, баш као и сваки други ученик.
- Када се нађе у стимулативној и подржавајућој средини, брзо учи и напредује, некада и брже од вршњака.
- Може да се истиче у логичком расуђивању и дискусијама.
- У практичним животним ситуацијама показује већи степен самосталности и сналажљивости од својих вршњака.
- Прихвата одмерену и искрену подршку (не сажаљење), и тада поштује све договоре.
- Може да има изузетне способности у неком домену, које због живота у

**Акције које
наставници
могу да
предузму**

нестимулативним условима често остају неисказане.

Ученици из социјално нестимулативне средине успешно прате редован наставни план и програм, уз неопходна прилагођавања услова рада, наставних метода и материјала и начина испитивања и оцењивања, као и уз друге мере подршке које ублажавају или надомешћују мањкавости околности у којима живе.

Када је у одељењу ученик из социјално нестимулативне средине потребно је:

- Обезбедити да ученик стекне осећање припадности групи, у којој ће се, уместо такмичарства, развијати солидарност и сарадња. Наставник треба на ненаметљив начин да оствари непосредан и топао однос са учеником, да га прати и пружи му подршку када примети да није укључен у наставне или ваннаставне активности и да својим понашањем и поступцима буде пример и подстицај за стварање атмосфере прихватања и уважавања у одељењу.
- Осмислити ненаметљив начин упознавања са школским простором, посебно са оним за који се претпоставља да ученик раније није имао прилике да види (нпр. библиотека, медиатека, компјутерски кабинет, физкултурна сала, понекад и мокри чвор и друго) и омогућити му да осети да ће овладати употребом различитих материјала, средстава и апарата са којима се први пут среће.
- Разумети и поштовати ученикову несигурност и уздржаност у односу на вршњаке и одрасле и постепено кроз прихваћеност и низ малих успеха, повећавати учениково самопоуздање и поверење у окружење. Наставник не треба, у почетку, да очекује од ученика да буде гласан, одлучан, самоуверен.
- Осмислити радионице, игре и ситуације кроз које ће ученик заједно са друговима упознавати и усвајати навике које до тада није имао прилике да стекне (нпр. поштовање семафора, пешачког прелаза, кружног тока у саобраћају; како се чека ред, рецимо у пошти; како се поступа у самопослузи, шта се ради пре јела и како се користи прибор за јело; како водити рачуна о чистоћи у заједничком простору, окружењу и сл.).
- Пратити ученика у неформалним ситуацијама како би се уочиле оне способности, знања и вештине за које је мања вероватноћа да ће их испољити у формалној ситуацији испитивања и пружити му подршку и похвалити га за то. Проценити шта ученик уме и зна и на то ослонити стицање предвиђених знања и вештина.
- Планирати занимљиву и мотивишућу допунску наставу (по принципима корак по корак и активне наставе) да би се надокнадила пропуштена знања и вештине које су кључне за усвајање осталог градива.
- Осмислити различите модалитете почетног описмењавања (нпр. обликовање слова од глине, од штапића, вунице или картона, бојење већ написаних слова, усмено вежбање издвајања почетног гласа/слова у речи, прво читање речи од два слова, а потом од три, четири и више слова).
- Организовати додатну наставу која омогућава да ученик испроба своје могућности и истражи своје склоности.

**Шта треба
имати на
уму**

Важно је да наставник зна да су тешкоће ових ученика изазване искључиво неповољним животним околностима и да је стога једини исправан правац деловања стварање подстицајних услова за учење и напредовање у школи. Иако се ове тешкоће често испољавају на сличан начин као неке сметње у развоју (нпр. сметње у интелектуалном функционисању), од пресудне је важности да наставник не упадне у грешку да припише ученику сметње које он нема.

Фактори који су довели до ових тешкоћа (нпр. сиромаштво, занемаривање

од стране родитеља или старатеља и сл.), чак и када се ублаже, најчешће не могу брзо да се отклоне. Важно је да пружена подршка не буде једнократна и недовољно промишљена, већ да је пажљиво планирана, систематска и континуирана (нпр. при обезбеђивању гардеробе важно је да она не буде из непосредног окружења како је претходни власник не би препознао или предвидети могућност да добијена гардероба стоји у школи и да ученик има где да се пресвуче на доласку и одласку из школе како не би брзо остао без ње и сл.).

За ове ученике школа је најчешће једино место где су окружени разноврсним подстицајима за развој. Зато је важно да се, поред прилагођавања наставе, планира и низ ваннаставних активности које ће ученику омогућити, с једне стране да испроба своје могућности (нпр. кроз секције, школске квизове или турнире, излете и сл.) и с друге стране да се упозна са новим технологијама (нпр. рачунари, Интернет, ДВД, ЛЦД ТВ и сл.) и новим садржајима (научно-документарни и играни филмови, музика, часописи, као и културне и спортске манифестације и сл.).

Ови ученици често нису спонтано прихваћени од стране вршњака, нити су у стању да се сами изборе за своју припадност вршњачкој групи. Наставник треба да планира рад са одељењем како би код свих ученика повећао отвореност и толеранцију на различитост, а истовремено да отвара могућности за ове ученике да искажу своје јаке стране и постигну успех који би им подигао сампоуздање и учинио их пожељнијим за дружење.

Примери добре праксе

У овом поглављу приказана су три примера укључивања деце из социјално нестимулативне средине у редовну основну школу:

Пример 16: Дечак из Шведске који се преко ноћи обрео у Мачви - даје основне смернице за укључивање ромског детета које не влада српским језиком у редовну разредну наставу.

Пример 17: Девојчица са кикама која воли да рецитује - даје основне смернице за укључивање детета из социјално нестимулативне средине у редовну разредну наставу.

Пример 18: Дечак који пркоси судбини - даје основне смернице за укључивање детета из социјално нестимулативне средине у редовну разредну и предметну наставу.

Пример 16: Дечак из Шведске који се преко ноћи обрео у Мачви

Октобар је 2011. год. Седим и размишљам о томе како да организујем рад на терену, односно посете породицама, када је у току сезона пољских радова и већина родитеља „трбухом за крухом“ одлази од својих домова у суседна села да ради, некада и по пар недеља. У том размишљању прекиде ме глас човека, који се створи као гром из ведре неба са питањем „Ја се извињавам, да ли имате времена? У питању је моје дете“. Испред мене је стајао човек тамне пути, са изразито дугим брковима и очима које говоре стотину језика. На први поглед сетих се да су очи говор душе и да је мука натерала овог човека да ме потражи. Тог дана упознао сам Лила, Рома који је са породицом, путем реадмисије протеран једне вечери из Шведске за Србију и чија је жеља била да његов син Тони настави школовање, али је постојао проблем пошто немају ниједан документ којим би доказали који је разред Тони завршио у Шведској, а уз то Лиле нема ни личну карту, ни доказ о месту пребивалишта. Његове речи „Ја знам шта је школа и колико је она потребна мом детету, јер сам много пута то осетио на својој кожи“ су указивале да испред себе имам човека који је спреман на сваки вид сарадње и да жели да његово дете не крене његовим стопама, већ да га изведе на пут као младог и образованог човека који ће оборити све предасуде о Ромима.

Истог дана сам обавио разговор са директором школе. Школа је формирала Комисију за утврђивање степена знања и по њеном мишљењу (и мишљењу ПП службе), а водећи рачуна о броју ученика у одељењу, одређено је да Тони буде уписан у IV разред и похађа наставу код учитељице Весне. Следећег дана учитељица Весна је затражила моју помоћ да на основу степена знања којег је Тони показао заједно урадимо план рада и индивидуализације програма.

На првом месту смо се договорили да заједнички радимо на прихватању Тонија у новој средини. Било је важно заинтересовати остале ученике, објаснити им да нам је потребна њихова помоћ и да су они важни „играчи“ у превазилажењу разлика и постизању циља да Тони постане део њихове групе. Сложили смо се да је за то најбоље искористити позитивна и занимљива искуств тј. доживљаје из живота у Шведској, којих се Тони радо сећа. Веома нам је било битно да створимо радну и пријатну атмосферу у учионици, јер узалуд би било све што радимо уколико нам дете није у клупи. Као његов педагошки асистент редовно сам ишао у посете Тонијевој породици, што је довело до јачања његовог самопоуздања и мотивације за школу. У пријатним разговорима у кругу породице чуо сам многе приче о Тонијевом животу.

Дошао је и први Тонијев дан у школи. Како је он рођен у Шведској и слабо говори српски језик, учитељица Весна, стари педагошки вук, је сваког дана један део часа посвећивала Тонију који би говорио о животу и школи у Шведској, што је он радо чинио док су остали ученици били активни саговорници са разним питањима и својим размишљањима. На часовима математике у клупи је са Тонијем седео Марко, на часу српског је седела Јасна и сви су имали исти циљ, помоћи Тонију да савлада градиво.

Тони је завршио IV разред са добрим успехом, по редовном програму. За непуних годину дана, овладао је српским језиком и постао је омиљен у свом одељењу. Једном приликом, када сам се на улици срео са његовим оцем Лилом рекао ми је „Хвала ти што ниси дозволио да моје дете код очију буде слепо.“

(Бранко Кокић, педагошки асистент, ОШ „Мика Митровић“, Богатић)

Кратка анализа и научене лекције

Овај пример нас учи да је успешно васпитање и образовање детета могуће ако постоји:

- **разумевање животних околности и природе препрека за укључивање ученика у школу** („Тог дана упознао сам Лила, Рома који је са породицом протеран ... из Шведске за Србију и чија је жеља била да његов син Тони настави школовање, али је постојао проблем пошто немају ни један документ са којим би доказали који је Тони разред завршио у Шведској, а уз то Лиле нема ни личну карту, ни доказ о месту пребивалишта.“)
- **препознавање родитељских потреба и брига за дете и спремност да се одмах тражи решење** („Његове речи „Ја знам шта је школа и колико је она потребна мом детету, јер сам много пута то осетио на својој кожи“ су указивале да испред себе имам човека који је спреман на сваки вид сарадње и да жели да његово дете не крене његовим стопом, већ да га изведе на пут као младог и образованог човека који ће оборити све предасуде о Ромима; Истог дана сам обавио разговор са директором школе.“)
- **професионални однос и сарадња учитељице и педагошког асистента у осмишљавању и пружању целовите подршке, како би ученик радо ишао у школу** („Следећег дана учитељица Весна је затражила моју помоћ да ... заједно урадимо план рада и индивидуализације програма. ... договорили смо се да заједнички радимо на прихватању Тонија у новој средини. ... најбоље је искористити позитивна и занимљива искуств тј. доживљаје ... којих се Тони радо сећа. Као његов педагошки асистент редовно сам ишао у посете Тонијевој породици, што је довело до јачања његовог самопоуздања и мотивације за школу; ... јер узалуд би било све што радимо уколико нам дете није у клупи.“)
- **разумевање да је прихваћеност и добра комуникација са вршњацима услов за успех и повећање мотивације за учење** („Било је важно заинтересовати остале ученике, ... да нам је потребна њихова помоћ и да су они важни „играчи“ у превазилажењу разлика и постизању циља да Тони постане део њихове групе ... да створимо радну и пријатну атмосферу у учионици...“)
- **стварање динамичних и пријатних ситуација за сарадњу и вршњачко учење** („На часовима математике у клупи је са Тонијем седео Марко, на часу српског је седела Јасна и сви су имали исти циљ, помоћи Тонију да савлада градиво.“)
- **домишљатост у повезивању више образовних циљева приликом планирања додатне**

подршке за учење српског језика („Како је он рођен у Шведској и слабо говори српски језик, учитељица Весна, стари педагошки вук, је сваког дана један део часа посвећивала Тонију који би говорио о животу и школи у Шведској, што је он радо чинио док су остали ученици били активни саговорници са разним питањима и својим размишљањима; За непуних годину дана, овладао је српским језиком и постао омиљен у свом одељењу.“)

Пример 17: Девојчица са кикама која воли да рецитије

Читао сам прве информације о својим будућим ђацима првацима које сам добио од школске стручне службе и размишљао о ономе што ме очекује. Моју пажњу окупирале су кратке реченице о девојчици ромске националности, која са пуних осам година полази у школу: „Дете из осетљиве групе. Генерација 2000. Дете је доведено из Звечанске у Београду. Смештена у хранитељску породицу. Слаба на свим субтестовима. Говори неразговорно. Неопходно радити на њеним очуваним потенцијалима, уз посебан и прилагођен програм.“ Касније сам сазнао од хранитељице како је девојчица рано остала без родитеља и већ на узрасту од три месеца била смештена у Центар за заштиту одојчади, деце и омладине. Уз то, већи део раног детињства провела је и у болничким собама, због честих инфекција дисајних и мокраћних путева. У то време деца са сметњама у развоју пролазила су категоризацију, па је она упућена да предшколско васпитање похађа у одељењу при специјалној школи. Пошто је ту провела три месеца констатовано је да је за њен развој погодније да пређе у редовну предшколску групу. Хранитељица у пуној мери води рачуна о девојчициној исхрани, хигијени и изгледу, пружа јој топлину и љубав, али, будући да је и сама необразована, није у стању да подржи и њен сазнајни развој.

Првих дана септембра пажљиво сам посматрао и стицао утиске о мојим новим ђацима. Посебно сам обратио пажњу на девојчицу са кикама која је у почетку била повучена и веома несигурна. У одељењу је убрзо испливало све добро и лоше што су деца са собом донела, па је тако и неприхватање девојчице са кикама, од стране дела вршњака постало видљиво, а нарочито на часовима физичког када нису хтели својој другарици да дају руку док стоје у кругу. Тада бих ја, без икаквих коментара, пришао, узео девојчицу за руку и стао у круг као недостајућа карика. Повезивање круга био је почетак њеног повезивања са одељењем. Моја девојчица са кикама није имала довољно искуства у разноврсним играма са децом. Када је почела да се радује због првих победа у играма са лоптом, своју радост је исказивала тако што је децу нападно грлила и рукама стезала око тела, а њима је то било непријатно. Тада смо кренули заједно да учимо како да поделимо радост, а да не повредимо друге. Додатне потешкоће стварало је и то што је вршњаци нису добро разумели због слабијег познавања српског језика и неразговорног говора. Да би брже овладала језиком и унапредила изговор увео сам посебне „вежбе кратких разговора“: започињао сам и водио дијалог с њом на пригодне теме и тако је она постепено усвајала изразе и обрасце комуникације са одраслима и вршњацима, које је користила у различитим ситуацијама.

Девојчици је, и поред многих потешкоћа, почетак школовања био пријатан: била је добро прихваћена од стране свог учитеља, доброг дела својих вршњака, других наставника и помоћног особља школе. Сви смо видели да она воли школу, да воли наставнике, свог учитеља, децу, да воли да пише, и да се јавља да одговара, чак и кад није сигурна у тачност одговора. Њено лице је скоро увек насмејано, а њена жеља да учествује у свему била је већа него код њених вршњака. То је за све нас било задивљујуће. Тешкоће у овладавању почетним читањем и писањем успешно су превазиђене коришћењем комплексне методе, дидактичких средстава (разредна и илустрована словарица) и задатака диференцираних по различитим нивоима тежине. Девојчица је убрзо остварила прве резултате (успешно писње и читање двосложних речи) и даље је напредовала сопственим темпом, као и њени вршњаци. Очекиване потешкоће појавиле су се и у учењу математике. Знатно спорије је напредовала у рачунању до 20 и решавању текстуалних задатака. Уз пригодна дидактичка средства и помоћ коју су јој пружали неки њени вршњаци, омогућено је да брже овлада градивом из математике. За показана постигнућа често је добијала похвале од учитеља и вршњака (изговорене или написане похвале и аплаузи).

У II и III разреду настављено је са прилагођавањем и индивидуализацијом наставе из математике, српског и енглеског језика (ИОП са прилагођеним програмом), а у IV разреду за ове предмете је израђен и ИОП са измењеним програмом. Социјалне вештине и култура усменог и писаног изражавања додатно су развијане укључивањем у рецитаторску секцију, коју је девојчица сама одабрала и до краја четвртог разреда редовно похађала. Девојчица је учествовала на многим школским приредбама, а рецитовала је и када би у нашој школи гостовали песници.

Захваљујући девојчици са кикама у редовну учитељску праксу увео сам неколико новина. Почетком сваког месеца, на часу одељенског старешине, моји ученици могли су да изаберу себи место седења у учионици, па су тако једног месеца, места први бирали дечасти, а другог девојчице. Уз ово, важило је и додатно правило да весела девојчица са кикама седи ближе учитељу и да поред ње седне дете које жели да јој пружи подршку у учењу током тог месеца. И сам сам се изненадио како је ово добро ишло. То је обезбедило интензивније вршњачко учење и боље односе у одељењу. Одличне резултате дала је и техника коју сам увео да би се повећало равноправно учешће свих ученика на часу, да сви буду активни у дискусијама па и они који нису баш најбоље овладали одређеним садржајима. Након постављеног питања могли су да размене одговор са својим паром и потом сам из шпила карата извлачио картицу са именом детета које треба да да одговор на постављено питање. Одлично су прихватили овај начин одговарања, а девојчица са кикама поготову. Било је интересантно како су сада и неки други у одељењу битно поправили квалитет својих одговора и подigli самопоуздање. То је омогућило развој сарадње и пријатељства међу мојим ученицима.

И тако, дан за даном, некако брзо, прођоше четири разреда и четири године заједничког учења. Учио сам ја од мојих ђака, моји ђаци од мене и сви заједно - и то на различитим местима (не само у учионици), различите ствари и различитим темпом. Моја девојчица са кикама завршила је четврти разред и са радошћу ишчекује да крене у V, да упозна нове наставнике и искористи сваку прилику да поносно рецитиује и учествује на школским приредбама.

(Владица Тошић, учитељ, ОШ „Десанка Максимовић“, Чокот, Ниш)

Кратка анализа и научене лекције

Овај пример нас учи да је успешно васпитање и образовање детета могуће ако постоји:

- ▶ **пажљиво посматрање и упознавање свих ученика у одељењу, а посебно оних чија је различитост посебно уочљива** („...пажљиво сам посматрао и стицао утиске о мојим новим ђацима. Посебно сам обратио пажњу на девојчицу са кикама која је у почетку била повучена и веома несигурна; У одељењу је убрзо испливало све добро и лоше што су деца са собом донела, па је тако и неприхватање девојчице са кикама, од стране дела вршњака постало видљиво.“)
- ▶ **промишљено и пажљиво интервенисање у ситуацији неприхватања ученице, не причом већ личним примером** („...на часовима физичког када нису хтели својој другарици да дају руку док стоје у кругу. Тада бих ја, без икаквих коментара, пришао, узео девојчицу за руку и стао у круг као недостајућа карика. Повезивање круга био је почетак њеног повезивања са одељењем.“)
- ▶ **приоритет у подршци дат је за стицање вештине свакодневне комуникације са вршњацима и одраслима** („Тада смо кренули заједно да учимо како да поделимо радост, а да не повредимо друге; Да би брже овлада језиком и унапредила изговор увео сам посебне „вежбе кратких разговора“: започињао сам и водио дијалог с њом на пригодне теме и тако је она постепено усвајала изразе и обрасце комуникације са одраслима и вршњацима, које је користила у различитим ситуацијама.“)
- ▶ **континуирано праћење и уочавање тешкоћа које ученица испољава и поступно увођење подршке корак по корак** („Тешкоће у овладавању почетним читањем и писањем успешно су превазиђена коришћењем комплексне методе, дидактичких средстава (разредна и илустрована словарица) и задатака диференцираних по различитим нивоима тежине; Уз пригодна дидактичка средства и помоћ коју су јој пружали неки њени вршњаци, омогућено је да брже овлада градивом из математике; У II и III разреду настављено је са прилагођавањем и индивидуализацијом наставе из математике, српског и енглеског језика (ИОП са прилагођеним програмом), а у четвртог разреда за ове предмете је израђен и ИОП са измењеним програмом.“)
- ▶ **промишљена подршка за развој самопоуздања чак и кроз домен у коме ученица има тешкоће** („Социјалне вештине и култура усменог и писаног изражавања додатно су развијане укључивањем у рецитаторску секцију, коју је девојчица сама одабрала и до краја четвртог разреда редовно похађала. Девојчица је

учествовала на многим школским приредбама, а рецитовала је и када би у нашој школи гостовали песници.“)

► **оригинални поступци подршке ученици који доносе добробит и осталим ученицима и унапређују наставничку праксу** („Захваљујући девојчици са кикама у редовну учитељску праксу увео сам неколико новина. ... моји ученици могли су да изабере себи место седења у учионици, па су тако једног месеца, места први бирали дечаци, а другог девојчице. Уз ово, важило је и додатно правило да весела девојчица са кикама седи ближе учитељу и да поред ње седне дете које жели да јој пружи подршку у учењу ... И сам сам се изненадио како је ово добро ишло... ; Одличне резултате дала је и техника коју сам увео да би се повећало равноправно учешће свих ученика на часу... Након постављеног питања могли су да размене одговор са својим паром и потом сам из шпила карата извлачио картицу са именом детета које треба да да одговор ... Одлично су прихватили овај начин одговарања, а девојчица са кикама поготову. Било је интересантно како су сада и неки други у одељењу битно поправили квалитет својих одговора и подigli самопоуздање.“)

Пример 18: Дечак који пркоси судбини

Ученик живи са родитељима и једно је од троје деце у породици. Мајка је неписмена и никада није ишла у школу, а отац је ниског образовног нивоа и интересује се за школовање свог детета онолико колико му стално трагање за послом то дозвољава. Породица живи од нередовне очеве зараде и у изузетно лошим материјалним и социјалним условима, у којима није могуће одржавати личну хигијену. Због нехигијенских услова у којима живи и због тога што највећи део дана проводи испред куће где су домаће животиње или у скитњи по свом и суседним селима, у школу обично долази блатњав и поцепан, гладан, а често и прехлађен и са инфекцијом на рукама и по устима.

При упису у школу, на тесту општих способности постиже веома низак резултат, оскудно се изражава и има веома мало знања. Већ од почетка наставе примећује се да не може да прати и усваја градиво. Није одговарао логично чак ни на питања која су везана за свакодневне и познате ситуације. За време часа је стално устајао, шетао по учионици, излазио до тоалета, прилазио другим ђацима, запиткујући их у покушају да нађе саговорника. Прегласно је говорио, викао, тужакао, запиткивао, коментарисао али никада везано за тему разговора. Било је немогуће ма чиме му окупирати пажњу. Ниједан покушај да се мотивише за рад није био успешан чак ни на кратко. Није реаговао ни на похвале ни на казне, нити је умео да се с уважавањем односи према наставницима. Међутим, редовно је долазио у школу, готово да никада није изостајао, а деци је лако и без устезања прилазио, што су она прихватала. Из свега овога смо схватили да он воли да буде у школи, да се ту добро осећа, али да су му правила која важе у школи до те мере страна, да не разуме њихов смисао и због тога не може ни да их усвоји и поштује.

Постало нам је јасно да приступ овом ученику треба да буде другачији, па смо као први циљ поставили учење прихватљивих образаца понашања везаних за различите свакодневне ситуације, како би након тога могао да учи и друге ствари. Преко бајки, сликовница, прича и играчака деца иначе упознају свет који их окружује и правила која у њему владају, па смо одлучили да такав пут, будући да му је до сада био ускраћен, омогућимо и за овог нашег ученика. Док су остали ђаци већ увелико самостално писали, читали и рачунали, он је бојио сликовнице и листао илустроване бајке, басне, часописе, које смо му претходно читали. Све је мање ходао по учионици и ометао другу децу. После прелиставања је говорио о својим утисцима и доживљајима. У почетку је то било уз помоћ потпитања, а што је време више одмицало излагања су му бивала самосталнија и квалитетнија, а речник богатији. Без обзира на планиране наставне јединице за тај дан, он је радио вежбе постављања питања и давања потпуних одговора, усмено је причао приче на основу низа слика, препричавао оно што су други читали, учио по неки стих и казивао га пред одељењем. Клима у одељењу је била таква да се није осећао мање вредним иако је учио оно што су остали знали много раније. Напротив, на јавну похвалу је почео одлично да реагује, тако да је вршњаке све мање ометао прегласним говором и наметљивошћу и није више говорио не обазирјући се на ситуацију. Градиво из српског језика је у почетку углавном савладавао цртајући и тумачећи своје радове, све док га нисмо довољно „ојачали“ да почне да се интересује за свет слова.

Почетно читање и писање је савладавао до краја IV разреда, опет уз помоћ сецкања, бојења, лепљења, моделовања пластелина и сл. Са повећавањем разумевања прочитаног речник му је постао богатији, јаснији и прецизнији, почео је писмено да се изражава, одваја битно од небитног, развијала му се машта и добијао је на самопоуздању. У свету бројева сналазио се искључиво на основу очигледних средстава и илустрација. Све задатке радио је искључиво у школи, јер код куће није имао простор за рад нити је неко могао да му помогне. Његов школски прибор је стајао у орману у учионици, а с родитељима је постигнут договор о контроли његовог слободног времена и распореду дневних активности. Да би лакше разумео и усвојио правила, учествовао је у изради правила која важе у учионици, тако што је свако од њих илустровао на зидном пану, и што је за евиденцију њиховог (не)поштовања био лично задужен. Ово је током времена довело до тога да их се он доследно придржава, што је значајно допринело повећању добре и радне атмосфере у одељењу.

Највише времена и активности ипак је посвећено изградњи социјалних и комуникацијских вештина. С обзиром да није знао како треба да се понаша у појединим ситуацијама и на разним местима, ове животно неопходне вештине учио је у учионици, у импровизованим ситуацијама, глумећи заједно са вршњацима и луткама. Често организоване радионице из програма „Учионица добре воље“ су допринеле да уме да примени правила понашања на улици, у породици, саобраћају, туђој кући, културној установи и на јавном месту. И опет уз слике, цртање и глуму, тек до краја IV разреда научио је да се оријентише у времену: у ком је годишњем добу, који дан је прошао, који месец следи, колико је сати и сл.

Дечак је сада у V разреду. Врло је заинтересован за рад и на часовима нестрпљиво очекује задатке намењене њему. Подршку му пружамо кроз:

- прилагођавање метода рада (рад у пару, рад у малим групама где је ученик вођа групе и известилац групе)
- прилагођавање материјала (већи број визуелних помагала, слике, постери и сл.)
- прилагођавање захтева и задатака (читање и превођење упутстава из страног језика, давање додатних инструкција)
- прилагођавање испитивања и оцењивања (усмено, прилагођени писмени задаци – нпр. повезивање појмова на основу илустрација)
- измену захтева и садржаја из српског језика и математике.

Сигурни смо да смо заједнички направили један велики корак, јер нисмо одустали пред закључаним вратима, већ смо пронашли кључ и широм отворили та врата кроз која је наш ученик крочио у свет учења, дружења, подршке и разумевања.

(Весна Смиљковић, учитељица и Валентина Вељковић Николић, наставница српског језика, ОШ „Десанка Максимовић“, Чокот, Ниш)

Кратка анализа и научене лекције

Овај пример нас учи да је успешно васпитање и образовање детета могуће ако постоји:

- **разумевање окружења у коме ученик живи и како оно утиче на његово понашање у школи** („Због нехигијенских услова у којима живи и због тога што највећи део дана проводи испред куће где су домаће животиње или у скитњи по свом и суседним селима, у школу обично долази блатњав и поцепан, гладан, а често и прехлађен и са инфекцијом на рукама и по устима. ... схватили смо да он воли да буде у школи, да се ту добро осећа, али да су му правила која важе у школи до те мере страна, да не разуме њихов смисао и због тога не може ни да их усвоји и поштује.“)
- **обезбеђивање услова да не губи континуитет у учењу и да за рад у школи има потребан прибор** („Све задатке радио је искључиво у школи, јер код куће није имао простор за рад нити је неко могао да му помогне. Његов школски прибор је стајао у орману у учионици...“)
- **спремност да се трага и пронађе приступ који ће код ученика дати најбоље резултате** („Ниједан покушај да се мотивише за рад није био успешан чак ни на кратко. Није реаговао ни на похвале ни на казне ... Постало нам је јасно да приступ овом ученику треба да буде другачији... Преко бајки, сликовница, прича и играчака деца иначе упознају свет који их окружује и правила која у њему владају, па смо одлучили да такав пут, будући да му је

до сада био ускраћен, омогућимо и за овог нашег ученика; ... он је бојио сликовнице и листао илустроване бајке, басне, часописе... Све је мање ходао по учионици и ометао другу децу.“)

► **упорност и разноврсност подршке за овладавање вештинама које су важне за свакодневни живот** („И опет уз слике, цртање и глуму, тек до краја IV разреда научио је да се оријентише у времену: у ком је годишњем добу, који дан је прошао, који месец следи, колико је сати и сл.“)

► **изграђивање самоконтроле и поштовања правила кроз давање активне и важене улоге у ситуацијама којима до тада није владао** („Да би лакше разумео и усвојио правила, учествовао је у изради правила која важе у учионици, тако што је свако од њих илустровао на зидном паноу, и што је за евиденцију њиховог (не)поштовања био лично задужен. Ово је током времена довело до тога да их се он доследно придржава...“)

► **учење социјалних вештина које у свом окружењу није могао да стекне, а неопходне су за живот у заједници** („Највише времена и активности ипак је посвећено изградњи социјалних и комуникацијских вештина. С обзиром да није знао како треба да се понаша у појединим ситуацијама и на разним местима, ове животно неопходне вештине учио је у учионици, у импровизованим ситуацијама, глумећи заједно са вршњацима и луткама; Често организоване радионице ... су допринеле да уме да примени правила понашања на улици, у породици, саобраћају, туђој кући, културној установи и на јавном месту.“)

► **посвећеност школе деци и спремност да се преузме одговорност за њихов развој** („Сигурни смо да смо заједнички направили један велики корак, јер нисмо одустали пред закључаним вратима...“)

Проблеми у понашању

О проблемима у понашању говоримо када су поступци ученика такви да за последицу имају значајно ремећење функционисања других ученика. Ови поступци се најчешће испољавају као:

- насилно понашање и насилне реакције према другима
- шиканирање, претње или застрашивање других
- физичка и сексуална злоупотреба или злостављање других
- намерно уништавање или крађа туђе имовине.

Када је у одељењу ученик са проблемом у понашању важно је:

- Бити стрпљив, осетљив, фер и доследан према свим ученицима.
- Показати поштовање према ученику и поверење у његове способности.
- Планирати активности и давати све одговорније задатке у којима ће ученик бити успешан и одмах похвалити добро понашање и напредак.
- Обезбедити и подршку и прихватање од других ученика. Учешће у групним активностима је важно јер омогућава друштвену укљученост.
- Пружити ученику искрену и непосредну повратну информацију о понашању и створити прилику да сам исправи своју грешку.
- Не очекивати брзе промене у понашању, већ радити на „дуже стазе“.
- Награђивати више него кажњавати, а неефикасне награде мењати.
- Уложити напор да се превлада одбојност према неким активностима, јер она обично потиче из страха од неуспеха или недостатка искуства.
- Када је примерено, обезбедити да ученик вежба пожељна понашања и понудити активности које могу да смање агресивност.

Посебно треба имати на уму да ове ученике не треба доводити у ситуације у којима ће се осетити посрамљени, понижени или поражени (а посебно не пред вршњацима). Такође, искључивање из групе је оправдано само ако је то мера тренутног заустављања насиља иза које следе наредни кораци (разговор о догађају и осећањима, указивање на могуће последице, договор о разрешавању ове и предупредивању сличних ситуација). У супротном, ако су изолација и казна једине мере, добиће се још већа одбојност, инат и појачана и учесталија агресивност.

Више о овој теми може се сазнати из *Приручника за примену посебног протокола за заштиту деце и ученика од насиља, злостављања, занемаривања у образовно-васпитним установама* (Министарство просвете РС, Београд, 2009.)

Емоционалне сметње

О емоционалним сметњама говори се онда када неки догађаји изазову снажне емоционалне реакције код ученика које у краћем или дужем временском периоду ремете његово функционисање у школи и свакодневном животу. Оне обухватају привремена стања дубоке туге и бола узроковане болешћу или губитком блиске особе, па све до дуготрајних стања бола, туге, страха узрокованих лишавањима и траумама у ранијем детињству.

Емоционалне сметње најчешће се испољавају као:

- раздражљивост, импулсивност, лоша самоконтрола
- блокаде у појединим областима живота, посебно у учењу
- безвољност, незаинтересованост, умор и сл.
- повлачење, изостајање из школе, па и искључивање из друштвеног живота.

Здравствени проблеми

Када је у одељењу ученик са емоционалним сметњама важно је:

- Бити осетљив, сталожен и обазрив у поступцима према овим ученицима.
- Исказати увереност да постоји решење, не нуди као готов рецепт, већ се заједно са учеником креира и током времена усклађује са ситуацијом.
- Обезбедити појачано вршњачко подучавање и подршку, а по потреби организовати ефективне допунске часове.
- Редовно пратити напредовање ученика (у свим доменима) и тренутно реаговати на сваки знак застоја.
- Користити све облике прилагођавања испитивања и оцењивања, а по потреби омогућити и додатне начине завршавања разреда (нпр. разредни испит се полаже у деловима или у време које погодује ученику).

Посебно треба имати на уму да ове ученике не треба тешити тако што се умањује или негира тежина ситуације у којој се налазе. Треба потврдити тежину ситуације, дати до знања да нису сами у томе, и пружити сигурност у извесност решења. Такође, не треба их плашити могућим неуспехом и његовим последицама јер се тиме ствара додатни притисак на већ тешко стање. Треба заједно са учеником правити план постепених, малих корака и подржати га у обављању задатака и обавеза до успостављања редовног ритма. Најважније је да ученик осећа да смо уз њега.

Поједине врсте болести могу, у краћем или дужем временском периоду, да поремете функционисање ученика у школи и свакодневном животу. Ови проблеми директно утичу на редовност похађања наставе и најчешће се испољавају као:

- дуже оправдано изостајање са наставе или скраћено дневно присуствовање настави (нпр. присутан само на прва два или три часа)
- отежано или онемогућено праћење неких предмета (нпр. услед алергијских реакција на поједине супстанце)
- онемогућено присуствовање настави (због опште неотпорности и угроженог здравља)
- отежано или онемогућено постизање прописаних образовних исхода и стандарда.

Када је у одељењу ученик са здравственим проблемима због којих нередовно похађа наставу или не постиже прописане исходе и стандарде важно је:

- Прилагодити услове и организацију рада, укључујући и распоред часова, тако да се терапијски режим неометано спроводи и да ученик што мање пропушта наставу.
- Организовати ефективну допунску наставу, а по потреби обезбедити и вршњачко подучавање и подршку или организовати наставу у болници или код куће.
- Увести наставу на даљину (он лајн) тако да ученик који мора да остане код куће може виртуелно да присуствује часовима у свом одељењу. Он лајн настава је економичан вид учења, за који је довољно једнократно улагање у припрему, а може се изводити много пута и даје добре резултате.
- Користити све облике прилагођавања испитивања и оцењивања, а по потреби омогућити и додатне начине завршавања разреда (нпр. полагање разредног испита у деловима или у време које погодује ученику).

Посебно треба имати на уму да ове ученике не треба доводити у ситуацију сажаљења, задиркивања и ругања (на тему болести, честог изостајања или „привилегованости“) или одбацивања (због страха и предрасуда), а нарочито од стране вршњака. Такође, наставник не сме да дозволи да, због страха и притиска родитеља других ученика или неких колега, овај ученик буде искључен или на било који начин изолован од одељења. Не заборавите, ученицима који су изложени болним и континуираним терапијским третманима школа најчешће представља једини „излазак“ и „излаз“!

Прилог

Донедавно немогуће постаје могуће („Учинили смо оно што нам се чинило немогућим“)

Примери добре праксе

У овом прилогу приказани су примери успешног укључивања деце из осетљивих група у редовне школе, који су се и самим актерима ових прича донедавно чинили немогућим. Иако се многи од претходно описаних примера добре праксе могу сврстати и у ову групу, овде је издвојено пет примера у којима су успешно превазиђене неке специфичне препреке које постоје у нашем школству:

Пример 19: Девојчица са СМС-порукама - даје основне смернице за упис у школу детета које је прерасло узраст

Пример 20: Деца која хватају корак са вршњацима - даје основне смернице за прелазак из специјалног у редовно образовање

Пример 21: Девојчица која учи певајући - даје основне смернице за пружање **школске подршке у домену здравствене и социјалне заштите**, у ситуацијама када закажу за то надлежне друштвене институције.

Пример 22: Девојчица са Скајп-а - даје основне смернице за осмишљавање и увођење специфичног вида **учења на даљину које зближава** и омогућава сталну интеракцију између болешћу изоловане девојчице и њених вршњака.

Пример 23: Девојчица која је добила главну улогу - даје основне смернице за превазилажење озбиљних препрека у учењу, тако да школа која образује постане и **школа која лечи жељом да се буде као други**.

Пример 19: Упис у школу детета које је прерасло узраст (Девојчица са СМС-порукама)

Девојчица је рођена августа 1999. године као четврто дете у породици и одмах по рођењу примћени су здравствени проблеми. Првих пет година није могла самостално да се креће, храни, контролише физиолошке потребе и није говорила. 2006. год. када је требало да пође у школу, девојчица је, по тада важећој процедури, упућена на Комисију за преглед деце ометене у развоју. Решењем комисије разврстана је као вишеструко ометено дете које не може да се образује, а мајци је саветовано да је смести у дом у Кулини. Породица није пристала на то, па девојчица остаје да живи са мајком и братом у једном сеоском домаћинству. Маја 2011. године од Центра за социјални рад мајка сазнаје да по новом закону њено дете има право на образовање. Убрзо, мајка са девојчицом старом 11 година и 10 месеци долази у нашу школу да је упише.

Радили смо на упису нових ђака првака, када је у канцеларију, у пратњи мајке, ушла висока и крупна девојчица. Лако се могло уочити да су јој десна рука и нога слабије развијене, да храмље и отежано говори. Ипак, уз мало труда, разумели смо шта хоће да нам каже, између осталог и то да жели да иде у школу, да је дошла бициклом, да на телевизији гледа цртане филмове и да јој је код куће досадно. Показала нам је и свој мобилни телефон којим разговара са сестром која је на

студијама. Њена ведрина, спонтаност и узбуђење што је дошла у школу, учинили су да јој обећамо да ће од септембра кренути у нашу школу. Девојчица је срећна отишла кући, а ми остали да размишљамо како да је упишемо?

До краја школске године није било дана да у школи нисмо разговарали о њој. Консултовали смо и надлежене, као и *Мрежу подршке инклузивном образовању* уз чију помоћ смо трагали за могућим решењем. Требало је смислити поступак којим ће се испитати њено предзнање и одредити шта све да се узме у обзир приликом одлучивања у који разред да упишемо дванаестогодишње дете?

Кораци су били следећи: у складу са чл. 98 ЗОСОВ-а („Ако дете старије од седам и по година због болести или других разлога није уписано у први разред, може да се упише у први или одговарајући разред на основу претходне провере знања.“) школа је формирала *комисију за испитивање предзнања ученице* која треба да донесе мишљење, на основу кога ће девојчица бити уписана у одговарајући разред. Како је свима било јасно да се проценом предзнања из појединих предмета не би добило ништа, одлучили смо да применимо поступак израде педагошког профила ученице, а на основу података добијених од девојчице, мајке, ЦСР и лекарске документације. Потом је требало одлучити у који разред уписати дванаестогодишњу девојчицу. Узели смо у обзир њено предзнање, узраст, конституцију, степен самосталности, а анализирали смо и капацитете школе. Као лоша решења одмах смо одбацили могућност уписа у I и V разред. Наиме, било је јасно да би она у групи седмогодишњака превише штрчала и да би било немогуће да се уклопи у њу. С друге стране, укључивањем у V разред нашла би се у потпуном хаосу, јер би морала брзо да се навикне на велики број предмета и наставника, који се смењују из часа у час, и још да се снађе међу брзим, окретним вршњацима који, с њене тачке гледишта, знају све. У избору између II, III или IV разреда сагласили смо се да је боље да буде са старијим узрастом, а на одлуку је утицала и повољна околност да је одељење IV разреда имало мањи број ученика и да га је водила учитељица која има посебну осетљивост за пружање подршке деци са сметњама у развоју, па смо одлучили да је за девојчицу најбоље да ту започне своје школовање.

Када је девојчица кренула у IV разред, формиран је тим за додатну подршку ученици и израђен план прилагођавања, а потом и ИОП са прилагођеним, па са измењеним програмом. Захваљујући примењеним мерама прилагођавања у свим областима рада девојчица је завршила IV разред. После своје прве године школовања, она уме великим штампаним словима да препише кратку реч, савладала је количину броја два и броји и записује бројеве до 5. Воли да боји и воли музику. Сама долази у школу и присуствује свим часовима! Разуме и поштује школска правила, зна имена другова из одељења и сама иде у продавницу да купи слаткиш. Учествоје у свим школским активностима, а са својим друговима и учитељицом ишла је и на екскурзију. Много воли своју учитељицу и када се разболи, позове је телефоном и поверава јој се. Имају и систем за слање порука: ако је све у реду и када је добро, девојчица куца кратку поруку, а ако је нерасположена или љута, онда куца пуно разних слова!

Поред доброг прихватања и подршке од стране учитељице и вршњака, нашој ученици се десило и нешто што нико није планирао и што је од непроцењивог значаја за њу - са поласком у школу поново је успоставила однос са оцем, који је годинама био прекинут. Откад је пошла у школу отац је посећује (у школи), купио јој је школски прибор, гардеробу, водио је до оближњег града и платио екскурзију.

Да ли смо у школи учинили све што је потребно за ову ученицу, не можемо још увек да знамо. Али по томе што редовно долази, што када пропусти аутобус препешачи четири километра до школе, што се у школи осећа добро, безбедно и прихваћено знамо да смо учинили први и највећи корак за њену добробит и њену будућност – укључили смо је у образовање.

(Слободанка Јовановић, професор разредне наставе и Љиљана Симић, психолог, ОШ „Душан Даниловић“ Радјево, ШУ Ваљево)

Кратка анализа и научене лекције

Овај пример је значајан јер показује да школа може да решава и ситуације које донедавно нису зависиле само од образовног сектора, као што је питање повећања обухвата деце основном школом, тако што:

► **показује да деца која раније нису могла да се укључе у образовање, сада могу** („... у складу са чл. 98 ЗОСОВ-а... Требало је смислити поступак... одлучивања у који разред да упишемо дванаестогодишње дете?“)

► **нуди флексибилан приступ провере знања ученика који се као узрасно прерасла особа по први пут уписују у школу** („Кораци су били следећи: школа је формирала *комисију за испитивање предзнања ученице*... Како је свима било јасно да се проценом предзнања из појединих предмета не би добило ништа, одлучили смо да применимо поступак израде педагошког профила ученице...“)

► **указује на факторе који се морају узети у обзир пиликом одлучивања о разреду у који ће се ученик уписати** („Узели смо у обзир њено предзнање, узраст, конституцију, степен самосталности, ... и капацитете школе. Као лоша решења одмах смо одбацили могућност уписа у I и V разред... слагали смо да је боље да буде старији узраст, па је пресудила и повољна околност да је одељење IV разреда имало мањи број ученика и да га је водила учитељица која има посебну осетљивост за пружање подршке деци са сметњама у развоју.“)

► **указује на значај образовања за квалитет живота ученице** („Сама долази у школу и присуствује свим часовима! Разуме и поштује школска правила, зна имена другова из одељења и сама иде у продавницу да купи слаткиш. Учествује у свим школским активностима, а са својим друговима и учитељицом ишла је и на екскурзију. Јако воли своју учитељицу и када се разболи, позове је телефоном и поверава јој се. Имају и систем за слање порука. ... Са поласком у школу поново је успоставила однос са оцем, који је годинама био прекинут.“).

Пример 20: Прелазак из специјалног у редовно одељење основне школе (Деца која хватају корак са вршњацима)

Основна школа „1. октобар“ у Башаиду једна је од сеоских школа у којима постоје специјална одељења са посебним програмима за ученике са сметњама у развоју, а након првог основношколског циклуса ученици су образовање настављали у специјалној школи у Кикинди. Оквир који је 2010. дао нови Закон, са јасно дефинисаним принципима инклузивног образовања, био је полазиште за превазилажење ове праксе јер је омогућио укључивање деце са сметњама у развоју у редован образовни систем. Прилагођавање школе образовним потребама сваког детета предствља велику новину у пракси не само ове школе и постаје обавеза свих нас.

Тек формиран стручни тим за инклузивно образовање школе (СТИО), у сарадњи са Школском управом, предузео је низ корака од информисања родитеља ученика са сметњама у развоју о могућности укључивања њихове деце у редовна одељења уз прилагођене програме рада, преко информисања других родитеља ученика V разреда о процесу инклузије, до саветодавног рада са родитељима ради боље припреме деце за укључивање у редовно одељење.

Почетком нове школске године, четири ученика из специјалних одељења укључена су у редовну предметну наставу, распоређени у два одељења V разреда. Ради што боље процене њихових могућности и потреба за подршком у образовању, прва два месеца су посвећена пажљивом праћењу ученика и изради њихових педагошких профила, у сарадњи са њиховом учитељицом. С обзиром да Интерресорна комисија тада још није почела са радом и да су ови ученици по решењу раније Комисије за разврставање били категорисани као деца лако ометена у развоју, школски СТИО је одлучио да се крене са изградом и реализацијом ИОП-а са измењеним програмом, који подразумева измену и прилагођавање посебних стандарда постигнућа. Уз подршку наставничког и стручних већа, тимови за пружање додатне подршке су израдили ИОП-е према којима ће предметни наставници прилагођавати рад са овим ученицима.

Како су тешкоће ових ученика узроковане сметњама у интелектуалном функционисању и животом у социјално нестимулативној средини, прилагођавање се базирало на промени начина презентације градива (скраћени, упрошћени садржаји одштампани штампаним словима већег фонта уз илустрације, коришћење посебних радних материјала које су наставници осмислили и

који су од ученика захтевали препознавање, допуњавање или бојење и цртање, понављање и скраћивање инструкција за рад и сл.), прилагођавању времена за учење и начина испитивања ученика. Велики проблем за ученике је био непознавање латиничног писма (по програму за ученике са сметњама изучава се тек од петог разреда), па је за све наставне предмете једна од активности прилагођавања била и доступност абецеде и азбуке у штампаним словима (при чему је од ученика поступно тражено да поједине краће текстове одштампане ћирилицом запишу латиничним писмом). Посебан изазов је био увођење ова четири ученика у систем учења страних језика, са којим су се по први пут срели. Наставници страних језика су позајмљивали уџбенике од првака и почињали рад од самог почетка – од програма за први разред. То је подразумевало мноштво илустрација и искључиво усмену комуникацију, па су наставници укључивали друге ученике као њихове „помоћнике“. Тако се, кроз рад у пару (ученик са бољим школским постигнућима са учеником са сметњама), развила пракса вршњачког учења што је убрзо постала уобичајена пракса на већини школских часова.

У оваквом, за све новом, начину рада, наставници су убрзо уочили и посебне склоности код ових ученика, па су данас два ученика укључена у цртање идејног решења за прозорску графику у холу школе, а једна ученица се самоиницијативно укључила у реализацију школске представе „Марко Краљевић и Муса Кесеџија“ и тако учествовала у представљању школе на општинском, а потом и на окружном нивоу.

Након сагледавања прошлогодишњих постигнућа ученика (ученици су завршили разред са врло добрим успехом) и ревизије ИОП-а, донели смо одлуку да у VI разреду предмете који подразумевају вештине и посебне способности (ликовно, музичко и физичко), као и изборне предмете, ученици прате по редовном програму уз индивидуализацију.

И ове школске године наставља се са новом праксом - петоро ученика који су похађали наставу у специјалним одељењима школе, уписано је у редовни V разред. Уз претходно уходан озбиљан тимски рад, добру координацију свих актера и свакодневне консултације наставника многи проблеми су били предупреджени. Овај значајан помак, уз све тешкоће и изазове, донео је свима нова сазнања и искуства драгоцена за наш даљи заједнички рад.

(СТИО ОШ „1. октобар“, Башаид)

Кратка анализа и научене лекције

Овај пример је значајан јер нуди модел успешног превођења ученика из специјалног у редовно образовање који подразумева:

► **информисање свих актера о новом законском оквиру и припрему окружења за превођење ученика у редован систем** („... стручни тим за инклузивно образовање ... у сарадњи са ШУ, предузео је кораке од информисања родитеља ученика са сметњама у развоју о могућности укључивања њихове деце у редовна одељења уз прилагођене програма рада, ... информисања других родитеља ученика V разреда о процесу инклузије, до саветодавног рада ... ради боље припреме деце за укључивање у редовно одељење“)

► **свеобухватну процену потреба за подршком ученику и планирање прилагођавања приступа** („... начина презентације градива (скраћени, упрошћени садржаји одштампани штампаним словима већег фонта уз илустрације, коришћење посебних радних материјала које су наставници осмислили ... понављање и скраћивање инструкција за рад и сл.), прилагођавање времена за учење и начина испитивања ученика; ... доступност абецеде и азбуке у штампаним словима; ... учења страних језика ... од програма за први разред; ... рад у пару (ученик са бољим школским постигнућима са учеником са сметњама); ... вршњачко учење; У оваквом, за све новом, начину рада, наставници су убрзо уочили и посебне склоности код ових ученика...“)

► **праћење постигнућа и ревидирање ИОП-а ради унапређивања рада са ученицима** („Након прошлогодишњих постигнућа ученика (ученици су завршили разред са врло добрим успехом... два ученика укључена у цртање идејног решења за прозорску графику... једна ученица се самоиницијативно укључила у реализацију школске представе...) и ревизије ИОП-а, донели смо одлуку да у VI разреду предмете који подразумевају вештине и посебне способности и изборне предмете, ученици раде по редовном програму уз индивидуализацију“)

Пример 21: Подршка школе у домену здравствене и социјалне заштите (Девојчица која учи певајући)

Наша ученица данас иде у VI разред, а уписана је у школу годину дана касније и није похађала предшколски припремни програм. Живи у селу које је 6 км удаљено од матичне школе, тако да до школе путује аутобусом. Потиче из бројне породице, са шесторо малолетне деце, која живи у тешкој материјалној ситуацији. Мајка је домаћица и сама има тешкоћа у интелектуалном функционисању, а отац је сезонски радник па је често одсутан од куће. Ученица је слабог интелектуалног потенцијала због повреде главе (има оток на глави), која је настала као последица пада са терасе породичне куће када је имала годину дана. Услед неповољних породичних околности, девојчица није вођена лекару.

По доласку у нашу школу, тим за ИО (СТИО) је сматрао да је први задатак да покрене лечење девојчице. Увидевши да са родитељима не може да оствари сарадњу, СТИО је успоставио контакт са најближим рођацима и заједно са њима почео процес остваривања права на здравствену заштиту и обезбеђивања здравствених књижица за сву децу у породици. Оток на глави девојчице је стално растао и све више притискао мозак, па је девојчица почела да добија епилептичне нападе. На иницијативу школе, Центар за социјални рад одводи ученицу у Београдску болницу на испитивање, где је одлучено да операција главе треба да се одложи до завршетка раста лобање и девојчица је упућена на конзервативно лечење. Како је ово лечење изискивало додатни трошак који породица није могла да покрије, школа је из свог хуманитарног фонда издвојила одређену суму која је омогућила лечење ученице.

Проблем ове породице су и неадекватни хигијенски услови у којима живе. Стога је прилагођавање приступа за ову ученицу обухватило и рад на развијању хигијенских навика. У млађим разредима је стварање хигијенских навика подразумевало и купање девојчице у школи, уз помоћ наставнице енглеског језика и помоћне раднице. Уз то, девојчица је морала редовно да буде чишћена од вашију, јер је хигијена у кући остала незадовољавајућа. Како је ученица у школу долазила неприкладно одевена – зими је на себи имала само по неку блузицу, а често је чак и по снегу, ишла у папучама, ми смо јој редовно обезбеђивали адекватну одећу и обућу. Иначе у нашој школи током целе године одржавамо хуманитарне акције, које су праћене сакупљањем старе гардеробе и школског прибора. Кад бисмо ученици дали више одеће да понесе кући, да има шта да пресвуче, сва одеће би се брзо „изгубила“, па је она опет долазила у школу слабо одевена. Томе смо доскочили тако што су је у школи увек чекале ствари које би облачила по доласку. Брига о одржавању хигијене ове девојчице у школи је настављена и у старијим разредима.

Од II разреда са ученицом се радило по прилагођеном програму који је имао за циљ функционално описмењавање. Девојчица је учила само у школи, јер код куће није имала уџбенике и прибор, као ни услове за учење, а није имао ко ни да јој помаже. Поучени искуством са гардеробом, решили смо да прибор и уџбенике које смо за њу набавили држимо у учионици, код учитељице. У старијим разредима они су стајали у канцеларији и предметни наставници су, сваки пут када крену на час, носили прибор и уџбенике који су потребни ученици. Велики број ученика је јако лепо прихватио ученицу и самоиницијативно нудио помоћ у учењу.

До краја V разреда ученица је научила сва штампана слова ћирилице. Интересантно је да слова Р и Л никада не употребљава у писању, иако их правилно изговара. Из тог разлога, наставница српског језика увела је вежбе уметања изостављених слова у краћим речима уз помоћ цртежа. Пошто ученица највише воли да пева, наставница јој даје да краће песме, које треба да научи, отпева уз неку кореографију док је цело одељење подржава тапшањем у ритму музике. Како је акценат стављен на оспособљавање девојчице за свакодневни живот, често се на часовима математике као дидактичко средство користио новац. Ученица је много пута „куповала слаткише“ и на тај начин сазнавала вредност и примену новца. На математици је, да би упознала геометријска тела, маказама секла исцртане фигуре, развијајући успут и спретност руку, која јој је слаба страна. Учење историје, географије и биологије је знатно олакшано јер ове предмете прате

ЦД –ови, где су садржаји приказани визуелно и на занимљив начин.

Наша ученица много воли школу, у њој се осећа сигурно и прихваћено, верује својим наставницима и не оклева да од њих тражи и прихвати помоћ. Она зна да ће ту добити најпотребније – извесност да неко о њој брине, дружење са вршњацима и сигуран оброк.

(Драгана Леповић - Стефановић, педагошкиња и Аница Бреберина, проф. српског језика, ОШ «Десанка Максимовић» Чокот, Ниш)

Кратка анализа и научене лекције

Овај пример је значајан јер показује како школа може успешно да се укључи у решавање проблема здравствене и социјалне заштите ученика (који када се не реше често доводе до испадања из образовања) тако што:

► **заступа права детета и бори се за њихово пуно остваривање, кроз контактирање и сарадњу са члановима шире породице и надлежним институцијама** („... девојчица није вођена лекару и није примала никакву терапију. ...СТИО је сматрао да његов први задатак мора да буде да покрене лечење девојчице. ...успоставио је контакт са најближим рођацима и ... почео процес остваривања права на здравствену заштиту ... за сву децу у породици. На иницијативу школе, Центар за социјални рад одводи ученицу у Београдску болницу... и девојчица је упућена на конзервативно лечење.“)

► **оснива свој хуманитарни фонд и редовно организује хуманитарне школске акције** („... школа је из свог хуманитарног фонда издвојила одређену суму која је омогућила лечење ученице. Иначе у нашој школи током целе године одржавамо хуманитарне акције, које су праћене сакупљањем старе гардеробе и школског прибора ... ми смо јој редовно обезбеђивали адекватну одећу и обућу ...прибор и уџбенике... и сигуран оброк.“)

► **пажљиво осмишљава начин за стицање навика и стварање услова без којих ученица не би могла да опстане у образовању** („У млађим разредима је стварање хигијенских навика подразумевало и купање девојчице у школи, уз помоћ наставнице енглеског језика и помоћне раднице. Уз то, девојчица је морала редовно да буде чишћена од вашију... Брига о одржавању хигијене ... наставила се и у старијим разредима; Кад би ученици дали више одеће да понесе кући ... сва одеће би се брзо „изгубила“, па је она опет долазила у школу слабо одевена. Томе смо доскочили тако што су је у школи увек чекале ствари које би облачила по доласку; ... решили смо да прибор и уџбенике који смо за њу набавили држимо у учионици... У старијим разредима они су стајали у канцеларији и предметни наставници су, сваки пут када крену на час, носили прибор и уџбенике који су потребни ученици.“)

Пример 22: Учење на даљину које зближава (Девојчица са Скајп-а)

Девојчица је због оперативног захвата и осетљивог здравственог стања годину дана касније постала ђак првак. Честе и дуготрајне болести су је спречавале да са својим вршњацима осети пуну радост поласка у први разред основне школе. Баналне инфекције, које су редовна појава у сваком колективу, за девојчицу су биле драматичне, доводиле су до астматичних напада и хоспитализације. У више наврата смо покушали да девојчица у дужем временском периоду долази у школу, али се то увек завршавало озбиљним нарушавањем њеног здравља. Тим лекара са клинике и из школског диспанзера саветовали су образовање у кућним условима.

Од другог полугодишта I разреда девојчица је у школу долазила једном недељно на консултације, после часова редовне наставе, а када је то било неопходно консултације су се одвијале и код куће. Понекад је њено здравствено стање захтевало да током консултација и девојчица и ја носимо хигијенске маске. Како је девојчица имала богато предзнање и веома развијене интелектуалне способности, није било потребно прилагођавати садржаје, односно стандарде постигнућа, већ само обезбедити услове у којима учење може да се одвија. Она је током прва три разреда са лакоћом савладавала наставни програм и постижала одличан успех.

Све време сам размишљала како обезбедити континуирано и квалитетно образовање за девојчицу која је више од тридесет пута у току школске године боравила у болници, и чије се здравствено стање, због велике подложности инфекцијама, погоршава боравком у колективу? Како у таквим околностима омогућити вршњачку комуникацију и социјални развој? У сарадњи са

њеним родитељима желела сам да пронађем најадекватнији начин њеног даљег образовања. Знала сам да девојчица код куће има компјутер, па сам могућност коришћења компјутера и Интернета видела као основни ресурс за њено континуирано образовање. Отуд је, у оквиру пројекта Министарства просвете „Развој функционалног модела инклузивног образовања“, школа обезбедила лаптоп и увођење Интернета, као и семинар „Настава у учионици и online настава – маштовити модел“, који су похађали наставници из наше школе.

И тако је у IV разреду почела реализација учења на даљину. Девојчица је свакодневно од куће - посредством компјутера, Интернета и програма *Скајп* - присуствовала настави у учионици и активно се укључивала у рад. Како би могла да учествује у предвиђеним активностима, унапред сам јој електронском поштом слала потребан дидактички материјал (наставне листиће, Power Point презентације, линкове за садржаје са Интернета и др.). Овакво њено виртуелно учешће у различитим облицима рада – укључујући рад у пару и рад у малој и великој групи – омогућило је интеракцију са друговима, размену мишљења, знања и искустава. Ево како је изгледала једна ситуација виртуелног присуства девојчице у учионици: на часу математике када су ученици радили у малим групама, учитељица је на место где би ученица иначе седела ставила лаптоп преко кога су други ученици могли да је виде. Истовремено она је код куће видела ученике из своје мале групе и равноправно са њима учествовала у активностима (користећи радне листиће које је претходно добила од учитељице). На исти или сличан начин одвијали су се и часови из осталих предмета.

Девојчиницин родитељи су учење на даљину сматрали адекватним видом образовања у кућним условима: „Наше дете има приближнију слику редовног похађања наставе. Сада – услед редовних обавеза, наша ћерка ефикасније организује своје слободно време. Тимски рад, који учитељица често организује, у великој мери помаже да наше дете схвати и прихвати туђе мишљење. Захваљујући томе, сада постоји мања разлика између наше ћерке и њених другара у одељењу. Кроз овај процес сада учи наше дете, ми као родитељи, сва деца и учитељи у школи. Осећам се као почетник у једној од лепших фаза у животу моје ћерке. ...Можемо остварити заједнички циљ – да нам деца буду срећна..., школујући се у школама које су дале исту шансу сваком детету без обзира на њихове различитости.“

Остала деца из одељења су била одлични сарадници у раду. Сада спремније прихватају различитости и осетљивији су за потребе других. Ево неких одговора на анкете коју су попуњавали другови из одељења: „Учинили смо оно што нам се чинило немогућим“; „Чини ми се као да је са нама у одељењу“; „На часу одељенског старешине заједно решавамо проблеме“; „На овај начин причамо и на великом одмору“.

Реализација учења на даљину захтева детаљну припрему, добру организацију времена и активности, промишљање о пруженој подршци сваком детету и заједничко откривање најефикаснијих начина рада. Када успете да образовање учините доступним сваком детету и када радост учења постане свакодневица, спремни сте и за нова професионална пространства.

(Гордана Гајин Цветкоски, професор разредне наставе, педагошки саветник, ОШ „Исидора Секулић“, Панчево)

Кратка анализа и научене лекције

Овај пример је значајан јер показује да школа може да превазиђе препреке у образовању које изгледају несавладиве, као што је често изостајање са наставе због болести ученика, тако што:

► **уводи алтернативне видове наставе и нуди могућност учења на даљину** („У више наврата смо покушали да девојчица у дужем временском периоду долази у школу, али се то увек завршавало озбиљним нарушавањем њеног здравља; Од другог полугодишта I разреда девојчица је у школу долазила једном недељно на консултације, после часова редовне наставе, а када је то било неопходно консултације су се одвијале и код куће; ... И тако је у IV разреду почела реализација учења на даљину.“)

► прати савремене токове и користи све погодности информационих технологија („... па сам могућност коришћења компјутера и Интернета видела као основни ресурс за њено континуирано образовање; ... школа обезбедила лаптоп и увођење Интернета, као и семинар „Настава у учионици и online настава – маштовити модел“, који су похађали наставници из наше школе; Девојчица је свакодневно од куће - посредством компјутера, Интернета и програма Скајп - присуствовала настави у учионици.“)

► на креативан начин обезбеђује вршњачку комуникацију која је неопходна за целовит развој ученице („Све време сам размишљала... Како у таквим околностима омогућити вршњачку комуникацију и социјални развој?; ... Овакво њено виртуелно учешће у различитим облицима рада – укључујући рад у пару и рад у малој и великој групи – омогућило је интеракцију са друговима, размену мишљења, знања и искустава; Девојчиницини родитељи...: Тимски рад, који учитељица често организује, у великој мери помаже да наше дете схвати и прихвати туђе мишљење. Захваљујући томе, сада постоји мања разлика између наше ћерке и њених другара у разреду; Остала деца из одељења су била одлични сарадници у раду...: Чини ми се као да је са нама у одељењу... На овај начин причамо и на великом одмору ... На часу одељенског старешине заједно решавамо проблеме. Учинили смо оно што нам се чинило немогућим.“)

Пример 23: Школа која лечи жељом да се буде као други (Девојчица која је добила главну улогу)

Девојчица је у учионицу I разреда ушла весело као и сва друга деца. Држала се за мајку и радознано посматрала осталу децу, учионицу и мене. Већ тада сам приметила да се отежано креће. Мајка ми је испричала да су од рођења девојчице њих две пролазиле јако тешке тренутке и да су прогнозе лекара биле да ће због вишеструких сметњи девојчица „живети као биљка“. Девојчица је касно проходила и проговорила, али је за мајку и најмањи помак био нада и „сламка спаса“ за коју се хватала и умела да је искористи на најбољи могући начин. Много времена је проводила држећи девојчицу у крилу, цртала јој и причала све што је сматрала да ће јој бити потребно да научи.

Првих дана у школу су је доводиле мајка и бака. Девојчица је била нестабилна у кретању и није смела сама да хода уз и низ степенице. Имала је уочљиву разроност, поглед јој је бежао у лево. Поред тога имала је и проблем са десном руком, којом је неспретно држала оловку и несигурно повлачила линије. Теже се уклапала у организоване игре и није се прикључивала другој деци, већ је „за свој рачун“ скакала, трчала и вриштала. Пажња јој је била краткотрајна, у раду није била самостална и помоћ јој је била потребна у свим активностима. Док бих седела поред ње она би пратила оно што јој показујем, али чим бих се удаљила остављала је задатак на коме је радила, почињала да вади бојице, пева, савија се испод клупе, окреће се и устаје. На часовима је цртала и бојила док се не умори, а онда би почела да се клати на столици и гласно запитује када ће крај часа. Ретко је пратила оно што друга деца раде на часу. Њено понашање у учионици, ометало је другу децу, па су се често жалила на њу и избегавала је. Њену пажњу је једино привлачио бучан и немиран дечак са АДХД. Гласно га је прозивала или коментарисала оно што он ради, што је њега јако љутило и изазивало агресивне реакције, највише према њој. За мене су то биле додатне тешкоће и изазови. Страхovala сам да ли ћу моћи да одговорим на све потребе различитих ученика у мом првом разреду. Тако сам се са мајком договорила да у почетку буде присутна на часовима и помаже девојчици, а самим тим и мени. Кад није могла мајка, долазила је бака.

Мајка је често била у школи, па је могла да ми помогне да лакше разумем потребе девојчице, да заједно уочавамо промене које се дешавају и да усклађујемо рад у школи и код куће. Тако сам и сама боље упознала своју ученицу и могла адекватније да планирам рад са њом. Због уочене разроности, девојчицу сам ставила да седи тако да јој табла буде са десне стране, па је све време морала да гледа удесно. Укључивала сам је у групни рад, тематску наставу, припремала јој прилагођене наставне листиће, похваљивала сваки њен напредак, а на часу је питала оно што сигурно зна да бих избегла могуће негативне реакције других ученика. Када друга деца нису хтела да стану у ред до ње, то бих учинила ја, па су ускоро и они почели тако да раде. Пред крај првог полугодишта није више било потребе да мајка или бака присуствују часовима. Девојчица се трудила да учи да пише слова, иако је имала доста тешкоћа при писању. Умела је да описује слике

које гледа и преприча неке приче. Укључивала се у коментарисање догађаја за време одмора.

У другом полугодишту I разреда, упркос свим сметњама, препознавала је и шчитавала сва слова. На крају I разреда мајка и ја смо приметиле да се поглед девојчице исправио у односу на почетак школске године када је видно бежао у леву страну. Више јој није била потребна помоћ да се пење и силази низ степенице, осим за време великог одмора када је велика гужва на степеништу. Почела је да баца и хвата лопту и да се више игара са другарицама. Девојчица је била укључена у све активности у одељењу и одељенске прославе заједно са другом децом. На једном наступу нашег одељења на школској манифестацији посвећеној инклузивном образовању, имала је главну улогу и то је „изнела“ као прави професионалац.

На свим часовима у II разреду, учествује у свим активностима. Нарочито сам водила рачуна да је укључим у активности у којима је баш успешна – одлично глуми, у драмским текстовима ужива, лепо рецитије. У предмету Свет око нас, одлично познаје агрегатна стања воде, који су предмети од којих материјала, описује годишња доба. Успешно је развила смисао за ритам кроз покрет и још више унапредила своје кретање. Успешно баца и хвата лопту и поштује правила у играма са другарицама. Самостално припрема књиге и материјал за рад на часу. Одговорна је и брине кад нешто заборави (једном је заборавила књиге за свет око нас, одмах је позвала мајку да јој их донесе и питала ме да ли можемо да сачекамо да јој књиге стигну и не почињемо без ње, што смо и учинили). Тешкоће постоје још увек у математици. Најчешће седи са неком од другарица које јој помажу, дружи се са њима и посећује и ван школе. Други разред завршила је са врло добрим успехом уз индивидуализацију приступа.

Током студијских посета нашој школи, наставници из других школа, који су гоставали на часовима, углавном нису успевали да открију ко је девојчица са интелектуалним сметњама у одељењу, јер је она сада у потпуности укључена у вршњачку групу и равноправно учествује у свим активностима у одељењу.

(Весна Глишић, учитељица, ОШ „Бата Булић“, Петровац на Млави)

Кратка анализа и научене лекције

Овај пример је значајан јер показује како школа и наставници могу успешно да подстичу целовит развој детета, чак и у доменима за које су задужени други стручњаци, тако што:

► **постоји сарађује са родитељем као главним извором информација и ослоњем за планирање и пружање свестране подршке** („Мајка је често била у школи, па је могла да ми помогне да лакше разумем потребе девојчице, да заједно уочавамо промене које се дешавају и да усклађујемо рад Тако сам и сама боље упознала своју ученицу и могла адекватније да планирам рад са њом; Укључивала сам је у ..., тематску наставу, припремала јој прилагођене наставне листиће, похваљивала сваки њен напредак; Успешно је развила смисао за ритам кроз покрет и још више унапредила своје кретање. Нарочито сам водила рачуна да је укључим у активности у којима је баш успешна – одлично глуми, у драмским текстовима ужива, лепо рецитије.“)

► **наставник користи моћ вршњачког утицаја за напредовање и развој и плански подстиче вршњачку подршку** („Када друга деца нису хтела да стану у ред до ње, то бих учинила ја, па су ускоро и они почели тако да раде; Укључивала сам је у групни рад; ... а на часу је питала оно што сигурно зна да бих избегла могуће негативне реакције других ученика; Најчешће седи са неком од другарица које јој помажу, дружи се са њима и посећује и ван школе; “)

► **створа природне услове за превазилажење озбиљних препрека у учењу и пун развој потенцијала детета** („Због уочене разрокости, девојчицу сам ставила да седи тако да јој табла буде са десне стране, па је ... морала да гледа удесно. На крају I разреда мајка и ја смо приметиле да се поглед девојчице исправио у односу на почетак...; ... имала је и проблем са десном руком... Успешно баца и хвата лопту...;... није смела сама да хода уз и низ степенице. У другом полугодишту I разреда... Више јој није била потребна помоћ да се пење и силази низ степенице...; на школској манифестацији... имала је главну улогу и то је „изнела“ као прави професионалац.“)

**Основна
сврха**

Основна сврха било ког вида прилагођавања приступа у образовању је да омогући деци из осетљивих група да се успешно укључе у вршњачку групу, стекну знања и вештине које су корисне за свакодневни живот и које ће им омогућити што већи степен самосталности и укључивање у свет рада.

За децу из осетљивих група, наш образовни систем је најчешће пун препрека, које они сами не могу спонтано да савладају. Отуд је први задатак за сваког запосленог у образовању да прилагоди постојеће услове, организацију, методе, садржаје и захтеве тако да свако дете може да се укључи и напредује у редованом образовном систему.

Прилагођавање приступа обично подразумева склоп конкретних мера које је неопходно применити да би се отклониле, или бар умањиле, препреке успешном укључивању и напредовању детета у образовању. Некада те препреке могу бити лако уочљиве и скоро баналне природе, као што је постављање рампе на улазно степениште како би ученик који се креће уз помоћ колица могао несметано да уђе у школу. Ипак, у већини случајева уочавање и отклањање препрека захтева високу осетљивост и домишљатост свих запослених у образовној установи, као и њихову спремност на сарадњу са родитељима и другим особама које добро познају дете.

Иако прилагођавање приступа за неко конкретно дете из осетљиве групе углавном садржи више добро одабраних и међусобно уклопљених видова и мера прилагођавања (што је приказано и илустровано у првом делу овог приручника), у овом делу приручника дати су издвојени описи различитих видова и мера прилагођавања, ради увида у читав спектар могућности унапређивања васпитно-образовног процеса.

Видови прилагођавања:

- 2.1 Прилагођавање простора
- 2.2 Прилагођавање организације рада
- 2.3 Прилагођавање материјала и учила
- 2.4 Прилагођавање метода, техника и облика рада
- 2.5 Прилагођавање садржаја
- 2.6 Прилагођавање испитивања и оцењивања
- 2.7 Прилагођавање исхода и стандарда постигнућа
- 2.8 Остале мере прилагођавања

Уз сваки вид прилагођавања дати су кратки описи њихове успешне примене тј. илустрације добре праксе у нашим васпитним и образовним установама. Већина датих илустрација уствари садржи више међусобно повезаних видова прилагођавања (а не само онај вид који илуструје дато поглавље), како би се стекао бољи увид у образовну ситуацију која је описана и избегла опасност од шематизације и поједностављивања.

У последњем поглављу овог дела приручника – у **Прилогу: Прилагођавање завршног испита** - дат је пример добре праксе који описује успешно прилагођен завршни испит за ученика који се школује по ИОП-у са измењеним програмом.

Коме је потребно

Прилагођавање **простора** превасходно је потребно ученицима (као и родитељима и наставницима) са физичким или чулним инвалидитетом. Оно подразумева уклањање свих архитектонских баријера, као и уређење простора и постављање ознака да би се омогућило несметано кретање, боравак и рад ученика у школи и школском окружењу.

Мере и стратегије

Прилагођавање **простора** обухвата

- уклањање архитектонских баријера:
 - ☐ постављање рампе на местима где су степенице или високи прагови
 - ☐ постављање или уградња дизалица и лифтова
 - ☐ обарање ивичњака на стазама и тротоарима
 - ☐ уклањање прагова
 - ☐ адаптација тоалета
 - ☐ адаптација врата и улаза
- уређење простора и постављање ознака:
 - ☐ приступачност клупе, табле и остале школске опреме
 - ☐ постављање рукохвата на улазима и по ходницима
 - ☐ означавање ивица степеника и ходника (жута или рељефна трака)
 - ☐ постављање визуелних оријентира и ознака
 - ☐ постављање светлосне ознаке за школско звоно
 - ☐ константан распоред намештаја за слабовидог или слепог ученика
 - ☐ распоред клупа у полукруг или у „П“ како би ученик могао да види све
 - ☐ додатна прилагођавања (нпр. постављање столице у тоалету, гардероби или дворишту, организовање кутка за слободне активности и релаксацију и сл.)

Треба имати на уму да архитектонско решење неке установе, као и њен унутрашњи дизајн, директно одсликава став једног друштва, па и установе, према особама из осетљивих група, а посебно према особама са физичким или чулним инвалидитетом. Отуд је важно да се приликом градње или преуређења неког јавног простора поштују савремени стандарди универзалног дизајна, који ће тај простор учинити једнако доступним свима.

Илустрације добре праксе

У овом поглављу дат је кратак приказ четири примера прилагођавања простора у предшколским и школским установама:

Илустрације за уклањање архитектонских баријера – садрже 2 илустрације које дају неке смернице за укључивање детета са физичким инвалидитетом или тешкоћама у учењу у редовну разредну наставу.

Илустрације за уређење радног простора – садрже 2 илустрације које дају неке смернице за укључивање деце са церебралном парализом или хиперактивношћу у редовну предшколску групу.

Илустрације за уклањање архитектонских баријера и постављање ознака**Илустрација 1:**

Ученица данас иде у VII разред основне школе. Због церебралне парализе она не хода, а координација и употреба руку су веома ограничене.

Када је ученица била III разред, стручна служба школе је покренула иницијативу прикупљања средстава за набавку преносивог рачунара и куповину бољих колица за ученицу. Завод за јавно

здравље из Ужица купио јој је рачунар, а око 15 предузећа је уплатило средства за набавку колица и за њено лечење. Школа је затим од сопствених средстава и средстава локалне заједнице изградила приступну рампу на улазу у школу.

(СТИО, ОШ „Слободан Секулић“, Ужице) - Збирка примера инклузивне праксе, стр. 57

Илустрација 2:

Дечак је школске 2003/2004. уписан у нашу основну школу. Због здравствених проблема претходне године му је одложен упис тако да је у школу пошао са 8 година. Потреба за подшком постојала је у области односа са вршњацима, осамостаљивања, математике (сабирање и одузимање до 10) и српског језика (усвајање свих слова).

Поред тога он се није добро сналазио у простору. Дешавало се да погрешно учионицу и да лута по школи. Учитељица је, у сарадњи са стручном службом, осмишљавала игре које би му помогле у сналажењу унутар школе па су тако правили мапе, играли се проналажења закопаног блага и сл. Просторије у школи су означене са симболима који су били постављени изнад врата сваке просторије: трпезарија - сендвич, тоалет - ноша, његова учионица - смешко и књига и сл.

(Бранка Бешлић, психолог, ОШ „Соња Маринковић“, Суботица)

Илустрације за уређење радног простора

Илустрација 3:

Када је девојчица са церебралном парализом дошла у нашу групу, са родитељима целе групе смо заједнички набавили већи и дебљи тепих у радној соби као и јастуче за свако дете (то је један родитељ добровољно сашио за сву децу). Такође смо набавили шатор кућицу са лоптицама и тунел за провлачење који су били омиљена места за игру, не само овој девојчици него и другој деци. Због ње је у купатилу и у гардероби постављена једна столица, а испоставило се да је радо користе и остали.

(Марија Бака и Весна Францишковић, васпитачице, ПУ „Наша радост“, Суботица)

Илустрација 4:

Када је дечак са хиперактивношћу дошао у вртић, собу смо раскрчили направивши велики слободан простор. Набавили смо шуле, вијаче, карике, крпене лопте, играчке, љуље за собу. Сваки дан смо организовали мало више физичких активности на опште задовољство целе групе, као и покретне игре како ни најактивнији „шетач“ не би штрчао или сметао. Да би овај дечак развијао што бољи контакт са децом, задавале смо му задатке да у кутку грађевинарства гради дворац за витезове, кућу за јунаке и слично. Кад год би једним потезом већ изграђено срушио, следећег тренутка започео је са децом градњу “још лепшег, још већег, још бољег”. Ни деца тада нису марила што је претходна кућа била срушена.

(Марија Бака и Весна Францишковић, васпитачице, ПУ „Наша радост“, Суботица)

Коме је потребно

Прилагођавање **услова и организације рада** потребно је свим ученицима из осетљивих група, као и њиховим родитељима и наставницима. Оно подразумева специфичну организацију рада и прилагођавање аранжмана и распореда активности.

Мере и стратегије

Прилагођавање **услова и организације рада** најчешће обухвата

- ☐ могућност учења код куће или путем интернета
- ☐ прилагођену допунску и додатну наставу
- ☐ могућност да ученик држи књиге у школи и има додатни комплет код куће
- ☐ могућност прилагођавања распореда часова и активности
- ☐ могућност спајања одељења уз тимски рад наставника у извођењу појединих наставних јединица
- ☐ организовање вршњачког подучавања или пратње на путу кућа–школа, током одмора и слично
- ☐ могућност остваривања посебних аранжмана из домена здравствене и социјалне заштите (нпр. узимање лекова, посебан режим исхране, обезбеђивање гардеробе и продуженог боравка и сл.)
- ☐ остваривање сардње са родитељима у планирању различитих видова подршке
- ☐ дневно/недељно извештавање родитеља о напредовању ученика
- ☐ укључивање родитеља у наставу (као ресурс који може допринети подизању квалитета наставе)
- ☐ ангажовање студената факултета и дипломираних стажиста као педагошких асистената у настави
- ☐ планирање стручног усавршавања запослених у установи и увођење хоризонталног учења (размена добре праксе, посете часовима и сл.)
- ☐ додатна прилагођавања (нпр. обука наставника за коришћење Брајевог писма, знаковног језика или лаптопа и посебних програма)

Важно је имати на уму да образовање ученика из осетљивих група није задатак и одговорност једног наставника или стручног сарадника. Потребно је на нивоу школе успоставити флексибилну организацију, тимски рад, сарадњу са родитељима и другим актерима, како у планирању тако и у реализацији наставе.

Илустрације добре праксе

У овом поглављу дат је кратак приказ шест примера прилагођавања **услова и организације рада** у образовним установама:

Илустрације за прилагођавање услова – садрже 2 илустрације које дају неке смернице за укључивање деце са физичким инвалидитетом у редовну предметну наставу.

Илустрације за прилагођавање организације рада – садрже 4 илустрације које дају неке смернице за укључивање деце са тешкоћама у развоју или деце која не знају српски језик у редовну предшколску групу и разредну наставу.

Илустрације за прилагођавање услова**Илустрација 5:**

Девојчица има церебралну парализу, креће се уз туђу помоћ, носи наочаре и слушне апарате на оба уха. Врло добар је ђак, заинтересована, вредна, одговорна и упорна. Због тешкоћа у кретању

девојчице, у нижим разредима основне школе, организовано је да њено одељење има наставу у учионици која је била најближа улазу у школу. Поред тога она је седела у првој клупи која је близу врата и табле, како би могла боље да види и чује шта учитељица пише и говори.

У вишим разредима, за девојчицу је промена учионица за сваки час био превелики напор. Њени другари су имали жељу да, као и сви остали ученици, на одређеним часовима буду у посебно опремљеним кабинетима. Требало је на најбољи начин прилагодити услове за учење, школски простор и организацију наставе тако да се одговори на потребе свих ученика. На родитељском састанку договорено је да њено одељење ипак задржи „своју“ учионицу (најближу улазу у приземљу школе), а да се направи посебан план рада са распоредом часова који се због опреме и наставних средстава морају држати у кабинетима и часова који се могу држати у њиховој учионици уз доношење наставних средстава, опреме и материјала.

(Душанка Ћировић, школска психолошкиња-педагошкиња, ОШ „Милутин и Драгиња Тодоровић“, Крагујевац) - *Збирка примера инклузивне праксе, стр. 38*

Илустрација 6: Учење на даљину

Девојчица иде у први разред основне школе и због честих и дуготрајних болести дуго је изостајала са наставе. Баналне инфекције су за њу биле драматичне, доводиле су до астматичних напада и хоспитализације. Од другог полугодишта I разреда девојчица је у школу долазила једном недељно на консултације, а када је то било неопходно консултације су се одвијале и код куће. Све време сам размишљала како обезбедити континуирано и квалитетно образовање за девојчицу која је више од тридесет пута у току школске године боравила у болници? Како у таквим околностима омогућити вршњачку комуникацију и социјални развој? (за више детаља видети [Пример 21: Девојчица са Скајп-а](#), који је приказан у првом делу овог приручника).

У сарадњи са њеним родитељима желела сам да пронађем најадекватнији начин њеног даљег образовања. Знала сам да девојчица код куће има компјутер, па сам могућност коришћења компјутера и Интернета видела као основни ресурс за њено континуирано образовање. Отуд је, у оквиру пројекта Министарства просвете „Развој функционалног модела инклузивног образовања“, школа обезбедила лаптоп и увођење Интернета, као и семинар „Настава у учионици и online настава – маштовити модел“, који су похађали наставници из наше школе.

И тако је у IV разреду почела реализација учења на даљину. Девојчица је свакодневно од куће - посредством компјутера, Интернета и програма *Скајп* - присуствовала настави у учионици и активно се укључивала у рад. Како би могла да учествује у предвиђеним активностима, унапред сам јој електронском поштом слала потребан дидактички материјал (наставне листиће, Power Point презентације, линкове за садржаје са Интернета и др.). Овакво њено виртуелно учешће у различитим облицима рада – укључујући рад у пару и рад у малој и великој групи – омогућило је интеракцију са друговима, размену мишљења, знања и искустава.

(Гордана Гајин Цветкоски, професор разредне наставе, педагошки саветник, ОШ „Исидора Секулић“, Панчево)

Илустрације за прилагођавање организације рада

Илустрација 7:

У нашој предшколској установи има велики број деце којој пружамо додатну васпитно-образовну подршку. Пре 3 године расформирали смо једну развојну групу и 16 деце укључили у редовне предшколске групе. Посебно настојимо да развијемо добру сарадњу са стручним службама

редовних основних школа, тако да је ове године само једно дете са тешкоћом у развоју отишло у школу за глувонеме, а сви остали су уписани у редовне школе, чиме се посебно поносимо.

Како би се наши малишани што боље припремили за укључивање у редован образовни ток, увели смо и неколико новина у нашу редовну праксу:

- за децу из осетљивих група редовно израђујемо педагошки профил и план прилагођавања (само ове године имамо 30 урађених педагошких профила, а школама смо предали 21 за садашње ђаке прваке).
- увели смо заједничке интерне поступке и технике за прикупљање података и редовно праћење развоја и напредовања детета, као што су:
 - БЕЛЕШКА – праћење напредовања детета (упутство за васпитаче/медицинске сестре)
 - ИНТЕРВЈУ СА РОДИТЕЉИМА ДЕЦЕ – стандардни облик прикупљања података за израду педагошког профила детета
 - ЕВАЛУАЦИОНИ ЛИСТ – за праћење и вредновање плана индивидуализације (упутство за васпитаче/медицинске сестре)
- тренутно је у току и формирање *Клуба за подршку родитељима деце са сметњама у развоју*.

Посебно нас радује када нас зову предшколске установе из региона да им помогнемо да осмисле своје моделе добре праксе, јер и ми тада мењамо и развијамо постојећу праксу.

(Анита Ерић, координатор СТИО и Татјана Павловић, психолог, ПУ „Нада Наумовић“, Крагујевац)

Илустрација 8:

Дечак је у I разреду основне школе, има тешкоће задржавања пажње и врло брзог умарања (као последице можданог удара у првим недељама живота, што је видно успорило његов психомоторни развој).

Како би био у стању да прати наставу, сваки његов школски час из предмета: српски, математика, свет око нас, енглески и изборни предмет (народна традиција) је подељен на целине од по 15 минута:

- Првих 15 минута – ради на прилагођеним садржајима (који веома личе на оно што раде и друга деца) уз прилагођени захтев (уместо дуге инструкције, кратка; уместо 3 захтева, један)
- Других 15 минута – одмара се и/или игра у “тихом” кутку у учионици (аутићи, лепо коцке, сликовнице и сл.)
- Трећих 15 минута – седе поред вршњака да посматра како они раде и слуша њихове коментаре о томе шта раде и на који начин. Вршњак заправо само наглас говори задатак и своју стратегију рада, јер желимо овим да поспешимо учење по моделу и вршњачко подучавање.

Ово је дало веома добар резултат.

Илустрација 9:

Ученик који је одрастао у установи социјалне заштите и који је претходне године нередовно похађао специјалну школу, прешао је у хранитељску породицу и уписан је у први разред редовне школе. Да би се његово укључивање у наставни процес и вршњачку групу одвијало што успешније, направљен је план постепеног повећавања броја часова којима ће присуствовати током радне недеље. Почело се са присутовањем на два часа дневно и ускоро се дошло до следећег распореда:

Прилагођен распоред часова

час	ПОНЕДЕЉАК	УТОРАК	СРЕДА	ЧЕТВРТАК	ПЕТАК
1.	Српски	Математика	Српски	Математика	Српски
2.	Математика	Верска нас.	Енглески	Српски	Математика
3.	Музичко	Српски	Математика	Свет око нас	Ликовно
4.	Енглески	Свет око нас	Физичко	Физичко	Ликовно
5.	ГВ	Физичко	ЧОС	Допунска	Слободне

При прављењу распореда часова водило се рачуна да ученик током радне недеље присуствује сваком предмету барем један час. На тај начин се није десило да он пропусти неки предмет, чак и у периоду када је похађао само два часа дневно.

(Маргарита Берчек, психолог у ОШ „Здравко Гложански“, Бечеј)

Илустрација 10:

Сазнала сам да се у Ердевик доселила породица из Енглеске која има дечака за трећи разред. Обрадовала сам се занимљивом и необичном искуству, а следећа мисао је била: „Како ћу радити са дететом које не познаје наш језик, а ја готово да и не познајем његов?“. Првог дана у школи дечак је забринутог погледа стајао са мајком и чекао да упозна учитељицу. Искористила сам своје минимално знање енглеског језика, пружла му руку и рекла: „I am teacher Marija“. Уследио је његов осмех и топао стисак руке, а после је мајци рекао да му је било лепо и да ће сам долазити у школу. Часови су у почетку били необични, јер је дечак устајао и гледао шта раде друга деца, тражио помоћ код сваког задатка. У споразумевању смо користили све начине гестовне комуникације, слике, речник и сл. И наравно сарадња са наставником енглеског језика је била свакодневна потреба.

Деци сам говорила да замисле себе у ситуацији у којој је нови ученик. Тиме сам постизала велико разумевање и вршњачку подршку дечаку. Често сам са дечаком мењала улоге ученика и учитеља. Једном је у библиотеци донео до мене књигу на енглеском језику и рекао ми да читам. Прихватила сам улогу ђака и да ми он буде учитељ. Било је забавно и помало смешно моје читање. Ипак, успела сам да „прочитам“. Био је поносан и задовољан. Тако сам му уливала поверење и јачала вољу за радом. Разумео је да сваки језик може да се научи ако то желимо.

Посебна пажња је придавана остваривању сарадње са родитељима, па је тако мајка била укључена у разне наставне и ваннаставне активности: „Један пример мог рада са децом је био када ме је учитељица позвала да заједно реализујемо неколико наставних часова. Уз адекватну стручно-педагошку помоћ направиле смо занимљив мини програм где смо повезале животну средину, природу и друштво, писање прича, уметност прављења колажа од разних материјала и наравно све то кроз учење енглеског језика. Деци сам на енглеском језику говорила појмове које смо користили на часу (мешање боја, називи боја, материјала, прибора за рад,...) и тако им проширивала знања из енглеског језика. Уз моју помоћ комуницирали смо на енглеском језику што се мом детету веома допало... Задовољство, усхићење и срећа су били видљиви код деце. На другачији начин су научили нешто ново.“

(Веселинка Мекларнон, родитељ и Марија Савић, професор разредне наставе, ОШ „Сава Шумановић“, Ердевик)

Кома је потребно

Прилагођавање **материјала и учила** потребна су свим ученицима из осетљивих група, а посебно ученицима са физичким и чулним инвалидитетом. Оно подразумева коришћење различитих материјала (визуелни, сликовни, звучни, тактилни и конкретни предмети), прилагођених радних листова и задатака за вежбање, као и прилагођених уџбеника и асистивне технологије

Мере и стратегије

Прилагођавање **материјала и учила** најчешће обухвата

- ❑ коришћење разноврсног материјала и помагала: визуелног (ознаке, слике, постери, велика слова, филмови, шеме, графички прикази и сл.), аудитивног (шушкови материјали, звучни предмети, звучне читанке, инструменти и сл.), тактилног (материјали различите тоpline, текстуре, облика и рељефа, шаблони за цртање и писање и сл.), ольфакторног (материјали различитог мириса) и сл.
- ❑ начин предавања који ангажује више чула (вид, слух, додир, мирис и сл.) уз коришћење адекватног материјала за учење
- ❑ припрему прегледа лекције са кључним појмовима и адекватним примерима да ученици могу да их користе када им треба
- ❑ поред усмених, давање и писаних упутства (по потреби поједностављених, или разложених у кораке и сл.)
- ❑ израду прилагођених радних листова и задатака (нпр. делове текста заменити сликом, задатак отвореног типа претворити у задатак са понуђеним одговорима, са допуњавањем реченице и сл.)
- ❑ коришћење прилагођених уџбеника (нпр. на Брајевом писму)
- ❑ коришћење асистивне технологије (рачунар и посебни програми, прилагођена тастатура и миш, паметна табла, диктафон, осветљења, посебан сто и столица и сл.)
- ❑ додатна прилагођавања (нпр. дозволити да ученик снима лекције, користи картице за подсећање и сл.)

Често се мисли да је за успешно превазилажење баријера у учењу неопходно набавити скупе асистивне технологије (паметна табла, скуп софтвери). Искуство показује да су у већини случајева најделотворнија помагала једноставна и јефтина решења која тимски осмишљавају они који добро познају ученика и предмет у којем ће се материјали користити.

Илустрације добре праксе

У овом поглављу дат је кратак приказ четири примера прилагођавања **материјала и учила** у школским установама:

Илустрације за прилагођавање учила – садрже 1 илустрацију која даје неке смернице за укључивање деце са интелектуалним сметњама у редовну предметну наставу.

Илустрације за прилагођавање материјала и начина излагања градива – садрже 3 илустрације које дају неке смернице за укључивање деце из социјално нестимулативне средине или деце са оштећењем слуха у редовну разредну и предметну наставу.

Илустрације за прилагођавање учила

Илустрација 11:

За ученицу која похађа VII разред основне школе, према ИОП-у са измењеним програмом, наставници прилагођавају материјал и учила тако што:

- припремају краће, једноставније, занимљивије текстове из биологије, историје, географије, хемије, српског и енглеског (наставници подвлаче, издвајају мале целине из градива које ученица треба да научи)
- за енглески, немачки и српски језик издвојеним текстовима се додају адекватне слике или илустрације, тако да слика увек прати текст (а градиво је структурирано у тематске целине - пр. саобраћај, животиње и сл.)
- ученица не користи постојеће уџбенике, него има две А4 свеске са различитим бојама листова (по један шtos боја за сваки предмет) у које сама лепи тестове, контролне, задатке и скраћене и прилагођене наставне јединице и тако прави свој уџбеник за сваки предмет.

(Драгана Малићан, разредни старешина, ОШ „Исидора Секулић“, Панчево)

Илустрације за прилагођавање материјала и начина излагања градива

Илустрација 12:

Дечаци су идентични близанци и иду у I разред основне школе. Живе са родитељима у десеточланој породици, у малој кући без воде и основних услова за одржавање хигијене и јако сиромашно. Сазнала сам да су као мали имали здравствених проблема и да су проговорили тек у петој години.

Дечаци нису знали правилно да држе оловке. При обради слова, док су друга деца писала у свескама, њима сам давала да слово направе од пасуља и жетона. Приликом учења писања припремала сам им папире са тачкицама и давала упутства како да тачкице повежу и напишу слово које тражим.

(Ивана Дукадиновић, професор разредне наставе, ОШ „Бранко Радичевић“, Бујановац)

Илустрација 13:

Ученик иде у IV разред. Има оштећење слуха од 80 dB и носи слушни апарат а говор му је очуван. Успешно савлађује садржаје редовног програма, а у раду са њим примењује се индивидуализација у начину комуникације учитељице са њим.

Ученик добро прати усмена упутства дата групи, уколико учитељица током давања упутстава успостави са њим контакт „очи у очи“. То омогућава да учитељица прати његове реакције и уочи знаке који указује да нешто није разумео и да мора да се понови или другачије објасни. Приликом обраде градива и усмених провера знања, учитељица вербално излагање садржаја редовно употпуњава невербалном комуникацијом, која је неопходна да би их ученик разумео.

(Стана Курчубић, учитељица и стручни тим за ИО, ОШ „Слободан Секулић“, Ужице) –
Збирка примера инклузивне праксе, стр. 37

Илустрација 14:

Девојчица је узраста 6,4 година и има тешко оштећење слуха. У трећој години уграђен јој је кохлеарним имплант који јој омогућава да чује. Њено вербално изражавање је у закашњењу, а све друге способности су јој у складу са узрастом.

Почетком фебруара 2011. год. на састанку тима одредили смо приоритетну област и задатке у циљу њене припреме за полазак у школу. Како је знала да броји до десет и у назад наглас и да преброји скуп предмета погледом, циљ нам је био да научи да сабира и одузима комбинације бројева до 5, а касније до 10, и да то вербализује. Активност је подељена на пет корака:

Први корак - девојчица сабира до 5 уз помоћ предмета и ту активност прати говором. Ово ради сваки дан у трајању од 5 до 10 минута. Започели смо и одузимање: „Ако ти имаш пет коцкица и даш мени две, колико ти је остало?“ До 8. 2. 2011. Она је савладала овај корак. Други корак – заједно са васпитачицом сабира и одузима уз помоћ скупова на радном листу. Ово радимо сваки други дан по 10 минута. Овде она већ познаје скуп и елементе скупа и сада упознаје знак за сабирање „+“ и за изједначавање „=“ тражимо од ње да каже шта је приказано у скуповима и у којој количини, који је знак између скупова и шта је решење. Решење треба да уцрта у скуп. Овај је корак савладала до 3. 3. 2011.

Трећи корак - сабира и одузима до пет, решавајући задатке графички, са тачкицама, самостално. Радиће то сваки други дан до 10 минута. Схвата да једна тачкица замењује једну количину, па смо на линији испод скупа број елемената приказали истим бројем тачкица. Током овог месеца установили смо да може да ради рачунске радње и до десет. Овај корак је савладала до 30.3.2011.

Четврти корак - сабира и одузима до броја десет у скуповима са цртежима уз бележење тачкица на линији. Ради два пута недељно по 10 минута. Током овог месеца открили смо да познаје цифре до десет и погледом на бројку уме да каже који је број написан. Пошто ово није део задатка нисмо укључили цифре. До 10. 04. 2011. је савладала овај задатак

Пети корак - сабира и одузима до броја десет помоћу тачкица и знакова „+“ „-“ . Ради два пута недељно по 10 минута. Код сабирања упознала се са задатаком где се појављује празан скуп, односно нула елемената. До 22.4.2011. је успешно извршила задатак.

Девојчица је радо учествовала и била веома мотивисана за решавање задатака. Радовала се успеху, збуњивала ју је појава празног скупа али убрзо је разумела да он представља количину нула.

(Алаповић Андреа и Ђекић Марина, васпитачице, ПУ “Наша радост”, Суботица)

Кома је потребно

Прилагођавање **метода, техника и облика рада** потребна су свим ученицима из осетљивих група. Оно подразумева употребу различитих приступа, метода техника и облика рада, односно њихов специфичан избор и склоп који ће омогућити да сваки ученик у одељењу има једнаке шансе за учествовање и напредовање.

Мере и стратегије

Прилагођавање **метода, техника и облика рада** најчешће обухвата

- ❑ употребу различитих приступа и метода (нпр. активно и кооперативно учење, учење корак по корак, учење путем открића, искуствено учење, радионичарски метод и слично)
- ❑ употребу различитих техника (нпр. драма, дебата, квиз, укрштенице, игре прилагођене за учење школског градива, представљање истог садржаја вербалним, графичким и сликовним техникама и слично)
- ❑ употребу различитих облика рада (нпр. рад у великом кругу, рад у малим групама или паровима)
- ❑ употребу појединачних прилагођавања и асистивне технологије тако да су уклопљени у план часа за цело одељење
- ❑ осмишљавање и практиковање вршњачког учења и подршке
- ❑ коришћење позитивних подстицаја и награда за учешће и напредак ученика
- ❑ успостављање додатних правила понашања тако што се у постојећа правила уграђују и она која уважавају посебне склоности ових ученика (нпр. могућност кретања током часа или промене места седења, а да се тиме не ремети ток часа, давање додатног времена за неку активност, а да се тиме не ремети рад у малој групи и сл.)
- ❑ додатна прилагођавања (нпр. увођење учења на даљину, комплексног метода почетног читања и писања и сл.)

Да би образовање ученика из осетљивих група било квалитетно неопходно је да они буду прихваћени од стране наставника и вршњака и укључени у што већи број вршњачких активности. Индивидуални рад треба да буде изузетак, а индивидуализација наставе, рад у малим групама, сарадња и вршњачко учење доминантни приступ у раду сваког наставника.

Илустрације добре праксе

У овом поглављу дат је кратак приказ пет примера прилагођавања **метода, техника и облика рада** у образовним установама:

Илустрације за прилагођавање метода – садрже 3 илустрације које дају неке смернице за укључивање деце из осетљивих група у редовну предшколску групу, разредну и предметну наставу.

Илустрације за прилагођавање техника и облика рада – садрже 2 илустрације које дају неке смернице за укључивање деце из осетљивих група у редовну разредну и предметну наставу.

Илустрације за прилагођавање метода**Илустрација 15:**

Дечак стар 6,5 година, није волео да прича пред одраслима, на питања која му постави васпитач одговара би тихо, једва чујно. Одбијао је и да говори пред групом, говорећи „Нећу“, „Не знам“ или „Нисам чуо“. У слободној игри и разговору са другом децом, комуницирао је нормално, али само онда када мисли да васпитачи нису у близини. Када би ми инсистирали да нам бар нешто каже, није одбијао, али одговор би био оскудан и испод дечакових способности. Било нам је жао

да га стављамо у ситуације да говори пред нама и децом у групи, али смо знали да пред децом понавља приче и рецитације. До тог сазнања смо дошли пратећи га у слободној игри и комуникацији са другом децом, а често смо слушали како деци детаљно прича о догађајима и доживљајима код куће.

Размишљали смо како да му помогнемо да превазиђе тај страх и спонтано дошли на идеју да искористимо превелику заинтересованост једне групе девојчица за цртањем. Тако смо предложили свој деци да, после обрађене рецитације или приче, праве илустрације (илустрација за сваку строфу песме или илустрација за сваки сегмент испричане приче). Те илустрације смо затим спајали и од тога правили књиге. У међувремену смо дошли на још једну идеју, а то је да књига буде састављена из илустрација различите деце. Ова идеја се деци јако допала тако да су деца стално илустровала, а затим заједно прелиставала те наше књиге, причајући приче или рецитијући по њима. Тако је и овај дечак почео пред нама да понавља целу причу или рецитацију. И даље није радо говорио пред другим одраслим који би долазили у нашу групу, али је све чешће понављао рецитације и приче које смо обрађивали, а и брже и лакше памтио нове.

Овај метод смо наставили да практикујемо у раду, јер смо закључили да не само он, већ и остала деца, на овај начин брже памте. И не само то, ова „издавачка делатност“ је допринела да се знатно повећао број деце која су желела да цртају. Тако смо успели да ангажујемо читаву групу, а сам метод примењујемо и даље иако је група са којом смо почели већ годину дана у школи.

Ове наше књиге поклањали смо када смо одлазили у посете школи, библиотеци, драгим гостима за успомену. Деца су нарочито била поносна на та своја „дела“ и пресрећна када виде да се она и одраслима допадају.

(Раденка Веселиновић и Бранкица Милановић, васпитачице, ПУ „Дуга“, Аранђеловац)

Илустрација 16:

Наша ученица данас има 13 година и иде у VII разред. Пре девет година лечена је од леукемије и након последње терапије дошло је до погоршања њеног физичког стања које се огледало у немогућности кретања и говора. Такво стање је трајало нека четири месеца, после чега јој се говор повратио, а приметан је значајан напредак и у погледу кретања иако се још увек није кретала самостално. У нижим разредима основне школе, њено ограничење у погледу моторике је највише долазило до изражаја на часовима физичког васпитања где је учитељица вршила разна прилагођавања наставе:

- организовање игара у учионици које се изводе из седећег положаја (на пример: „Дан и ноћ“ – дан – подижу руке, ноћ – спуштају руке; „Лети-лети“ – лети птица – подижу руке и машу, лети сто – спуштају руке; Пребацивање – додавање крпењаче – преко главе, цикцак, једном руком, са обе; Понављање задатих покрета означених бројевима – учитељица изговара број, а ученици показују покрет; „Вруће –хладно“, Погађање мете; „Бродови у магли“ – ученици слободно распоређени у учионици, а један ученик завезаних очију треба да обиђе ученике, а да их не удари)
- прилагођавање игара и вежби ван учионице (прилагођене вежбе за њу приликом чијег извођења је учитељица држи; она као учитељицин асистент задаје вежбе; „Нека бије, нека бије“ – она одређује ко ће гађати лоптом; Разне игре у којима је она била starter; Одбијање лопте о зид и слично).

(Андријана Јовановић, педагог, Катарина Јевтић, професор разредне наставе и Александар Станић, професор физичког васпитања, ОШ „22. децембар“, Доња Трепча)

Илустрација 17:

Имала сам свега три недеље искуства рада у школи када сам постала одељењски старешина ученицима VI разреда. За мене је све било ново, те информацију да сам разредни старешина у

одељењу у коме је и ученица са сметњама у развоју нисам прихватила као нешто необично. На самом почетку добила сам потребне информације од њене претходне разредне.

При првом сусрету са ученицом која има сметње у интелектуалном функционисању, осетила сам велику дистанцу са њене стране, али сам то схватила као нешто природно, будући да је за све њих мој долазак био велика промена. Пошто сам била добро упозната са њеним начином рада, од самог почетка сам јој припремала материјал за рад - сличице, картице, папире у боји и часописе. Она није желела ни да гледа нити да ради, све је гурала од себе. Тих првих неколико дана са мном није ни причала, већ ме је радознало посматрала. Неретко је устајала са места и шетала по учионици.

Ниједан час нисам схватила као неуспех. **Огроман ослонац пронашла сам у другарима из одељења**, који су били сензибилисани за све. Ученици су ми својим понашањем, размишљањем и ставом показали да инклузија није ништа необично, нити тешко. Иако су прилагођени радни материјали остајали празни, припремала сам их за сваки наредни час, али никада нисам инсистирала да мора да их ради. Остајала сам упорна, а жеља за успехом била је све већа. Покушавала сам да остварим контакт са ученицом тако што сам јој постављала обична питања о њеном животу. Убрзо је почела да показује интересовање. Одговарала је на свако моје питање, па је и сама почела мени да их поставља и да разговара са мном. На часовима је почела да слуша и да се интересује. Својим првим успехом сматрам дан када ме је сама питала шта сам јој припремила за час и тражила то да види. Од тада је почела наша сарадња. Задобила сам њено поверење тиме што сам била упорна и што сам показала разумевање. Ниједном нисам одустала од своје намере да заједно успемо. Часови у мом одељењу постали су занимљивији од других часова јер смо на њима учили, разговарали, играли се. Успоставили смо наша правила која смо поштовали. Заједно смо расли и учили једни од других. Свако њено питање упућено мени, осмех и жеља да заједно учимо највећа су потврда нашег труда и рада. У VII и VIII разреду највише је волела часове српског језика, а напредак у раду био је очигледан.

Ове школске године ученица је завршила VIII разред. Полагала је завршни испит по измењеним стандардима који је Тим за ИО припремио за њу и била је веома успешна у томе. Рад са њом ми је донео много јер сам се свакодневно усавршавала, трудила да будем боља. Научила сам да препреке никад не постоје и да од нас зависи да ли ћемо их оставити иза себе.

(Бранислава Ољача, разредни старешина и Гордана Павловић, директорка, ОШ „Сава Шумановић“, Ердевик)

Илустрације за прилагођавање техника и облика рада

Илустрација 18:

Методу карата са именима деце применио сам по први пут у свом одељењу пре три године и сада, када се припремам за своје нове ђаке прваке, размишљам о њеној примени већ од првих септембарских дана. Пошао сам од тога да у мом одељењу сви могу да уче и да стога сви треба да буду укључени, па и девојчица са интелектуалним сметњама и дечак са дефицитом пажње.

Метода карата заиста укључује све, даје деци шансу да развију пријатељства и отклања типичне проблеме: ниједан ђак више неће моћи да се "сакрије" од наставника који пропитује, ниједан ђак више неће моћи да доминира дискусијом, знатно се смањује упадање/убацивање са одговорима и побољшава се слушање. Како бисте се успешно припремили и применили методу са именима ваших ученика, ево неких упутстава и савета:

1. Напишите име сваког ђака на картици (нпр. димензија 7x12 cm) и скупите карте у шпил.
2. Поделите ђаке у парове и ставите их да седе заједно.

Ставите децу која воле да помажу другима с ђацима који имају највише потешкоћа, то даје очекиване резултате.

3. Кажите ђацима да ћете поставити низ питања.
 4. Поставите питање и дајте ђацима 10-15 секунди да размисле.
 5. Реците ђацима да се консултују са својим паром.
 6. После неколико секунди дајте сигнал за престанак консултовања, јер је дошло време за одговоре.
 7. Прозовите ђака чије је име на горњој картици у шпилу.
- Савет: Не гледајте карте пре него што почнете да прозивате ђаке. Тако избегавате могућност да покушате да прилагодите тежину питања вашој процени шта тај ђак може да одговори.
8. Када прозовете неког ђака, задржите се с њим све док не добијете одговор. Уколико нема никаквог одговора једна од могућности је да прозовете другог ученика (то је нова картица с врха шпила) да одговори на исто питање.
 9. Реците ђаку који није знао одговор да сада запамти одговор јер ћемо га за неколико минута поново то питати. Када ђак касније одговори на то питање, биће задовољан, неће губити самопоуздање.
 10. Захвалите се после сваког одговора, а затим ставите картицу са именом ђака који је одговорио у средину шпила.
- Када покажете да треба да добијете више одговара на исто питање, ђаци неће престати да размишљају о њему – чак и ако је неко други већ одговорио - јер знају да би картица с њиховим именом могла да буде следећа.

Уверио сам се како метода карата са именима деце обезбеђује оптималну динамику рада и доприноси бољем укључивању свих мојих ђака, а поготову оних који су имали потешкоће у учењу, одржавању пажње, систематисању, организовању и изношењу меморисаних информација. Ова метода је унапредила и културу усменог изражавања мојих ђака и битно утицала на њихова већа постигнућа. На овај начин се јача вршњачка подршка и учи по моделу.

(Владица Тошић, учитељ ОШ „Десанка Максимовић“, Чокот, Ниш)

Илустрација 19:

Ученик са сметњама из спектра аутизма похађа редовно наставу у II разреду средње школе, профил економски техничар. Генерација вршњака у одељењу од њега је млађа две године. Иначе, он је изузетно је вешт у прикупљању података, информатички је писмен и комуникативан преко ИС технологије. Као љубитељ хералдике, успоставља контакте са другим особама сличних интересовања, из земље и иностранства. Направио је свој website, размењује мишљења и ставове користећи facebook и форуме. Најбрже и најтачније користи тастатуру („куца“) на часовима кореспонденције и рачунарства и информатике. Воли друштво и ужива у јавним наступима.

За наставни предмет *Пословна кореспонденција* ученику је пружена подршка да се самостално организује за рад у групи и да самостално обликује пословна писама у различитим формама. Радни задатак за све ученике је био да у групама израде и прикажу плакате са правилима пословног одевања мушкараца и жена на радном месту. Након поделе ученика у групе, професор је овом ученику доделио улогу да на крају презентује плакат своје групе, знајући да он воли јавни наступ. То је омогућило да ученик мирно посматра израду плаката и на крају ужива у презентацији рада своје групе и јавном наступу пред одељењем.

Ученици су добили задатак да самостално обликују пословно писмо у задатој форми (блок форми) од датих елемената. Уместо да почне да ради, ученик је постао узнемирен, лупао по радном столу, устајао, шетао по кабинету. Професор му је понудио да погледа шему пословног писма – блок форму, која се налази у уџбенику, и покуша да урадити задатак. То је било довољно да се ученик смири и успешно обави задатак.

(Мелита Даниловић, наставница економске групе предмета, Средња економска школа, Сомбор) - *Збирка примера инклузивне праксе, стр. 108*

Коме је потребно

Прилагођавање **садржаја** потребно је ученицима који потичу из социјално нестимулативних средина или из породица чији се језик и култура разликују од већинског, а посебно даровитим ученицима или ученицима са сметњама у интелектуалном функционисању. Оно најчешће подразумева сажимање, смањивање и проширивање, обogaћивање садржаја.

Мере и стратегије

Прилагођавање **садржаја** обухвата

- смањивање садржаја у оквиру једне или више области, једног предмета, групе предмета или свих предмета
- замену појединих садржаја другим сличним садржајем који је ближи учениковом културном наслеђу и искуству
- додавање садржаја сходно склоностима или протекима ученика (нпр. учење језика на коме се школује а који ученику није матерњи, Брајевог писма, знаковног језика, оријентације у простору и сл.)
- обogaћивање садржаја у оквиру једне или више области, једног предмета или групе предмета

Важно је да наставник има на уму да смањивање садржаја у оквиру једне области или предмета не значи аутоматски и смањивање прописаних исхода, односно стандарда постигнућа. Оно често може да значи сажимање делова градива тако да се остане у оквиру прописаних исхода или стандарда. С друге стране, уколико је за неког ученика потребно смањивање садржаја у некој области или предмету, то не значи да ће бити потребно смањивање садржаја и у другом предмету. Напротив, може се догодити да ће за други предмет бити потребно обogaћивање садржаја.

Илустрације добре праксе

У овом поглављу дат је кратак приказ четири примера прилагођавања **садржаја** у школским установама:

Илустрације за додавање и замену садржаја – садрже 2 илустрације које дају неке смернице за укључивање деце из осетљивих група у редовну разредну и предметну наставу.

Илустрације за смањивање или обogaћивање садржаја и захтева – садрже 2 илустрације које дају неке смернице за укључивање деце из осетљивих група у редовну разредну и предметну наставу.

Илустрације за додавање и замену садржаја**Илустрација 20:**

Дечак је са 12 година дошао у III разред наше школе, као штићеник Дома за децу и омладину без родитељског старања. Предзнање му је било оскудно. Нередовно је долазио у школу и није радио домаће задатке.

Један од приоритетних циљева пружања подршке био је мотивисати дечака да долази у школу. Уведен је систем награђивања: договорене су дневне награде за сваки долазак (дечак бира друга са којим ће радити, спортску игру, добија слаткише и сл.) и награде на крају недеље, уколико долази током целе наставне недеље (дечак игра игрице на рачунару Counter Strike и др, другови му додељују похвалницу и сл.). Деца из одељења и учитељица су стварали позитивну атмосферу играјући игре „Код тебе ми се свиђа“, „Чудесни поклон“, „Не волим када ми неко“, „Сакривено благо“ и др. организоване су чајанке уз књигу и сл. Вођене су белешке о доласцима у школу у Дневнику рада. У одељењу смо се договорили да за свако учињено добро дело у теглицу

убацујемо по један каменчић и листић на ком описујемо то дело. Када би теглица била пуна „добрих дела“ правили смо чајанку или журку. Дечак је радо учествовао и давао допринос својим добрим делима. Коришћен је рачунар у настави, Power point презентације, као и образовни интерактивни CD за српски језик и математику.

Таблицу множења дечак је научио помоћу збира једнаких сабирака и очигледних примера: у две екипе по пет кошаркаша, колико има укупно играча? Научио је да први број значи на колико места се нешто/неко налази, а други по колико елемената/чланова ($2 \times 5 = 5 + 5 = 10$). Пошто воли да црта, задатке и решења је представљао цртежом. Затим је уз помоћ постера таблице множења и друга-добровољца савладао множење и дељење до 100. Када смо играли кошарку или фудбал, један постигнути кош/гол бисмо представљали стотином, хиљадом или милионом. Сабирали смо и одузимали кошеве/голове две екипе.

(Гордана Гајин Цветкоски, професорка разредне наставе, ОШ „Исидора Секулић“, Панчево)
Збирка примера инклузивне праксе, стр. 71

Илустрација 21:

Девојчица има 13 година. Доселила се са породицом из Израела и матерњи језик јој је хебрејски. Мајка не зна српски језик, а деца врло оскудно. Породица је доброг материјалног стања и живи изоловано од осталих мештана.

Укључили смо је у рад продуженог боравка у ком је радила учитељица која је била веома заинтересована за рад са девојчицом, а девојчица је изузетно добро прихватила. Рад у малој групи, игра друштвених игара према њеним афинитетима са учитељицом или паром кога она бира, опуштена и пријатна атмосфера, млађа деца у чијем присуству се осећала сигурније. Дечије игре из Израела је преводила и учила децу из продуженог боравка. Одељењски старешина је припремио децу из одељења да буду стрпљивија и дају јој довољно времена за прилагођавање. На ЧОСу су заступљене радионице и игре за опуштање у пару, малим групама. Она у почетку одбија да учествује, али заинтересовано посматра шта деца раде и касније бира пар или групу. Почиње да се дружи са девојчицом из паралелног одељења и викендом одлази код ње кући, заједно уче, играју се, друже. Блиска веза је остврена са учитељицом из продуженог боравка и са њом радо учествује у уређењу школског простора (панои, кутак у боравку, цвеће). Одлази на једнодневни излет са одељењем (посета галерији и музеју), посећује школске приредбе. Одлази и на дводневну екскурзију. Све боље говори и разуме српски језик.

(Звездана Узелац, педагошкиња, Вера Пољак, психолошкиња и Милена Кекић, наставница српског језика, ОШ „Мирослав Антић“, Чонопља) - *Збирка примера инклузивне праксе, стр. 105*

Илустрације за смањивање или обогаћивање садржаја и захтева

Илустрација 22:

Девојчица је школске 2011-2012. године завршила IV разред основне школе, односно њену прву годину школовања, са добрим успехом по ИОП-у са измењеним програмом. Од вршњака је разликује то што до своје дванаесте године никада није похађала школу, јер је на основу решења некадашње Комисије била разврстана као дете које је вишеструко ометено у развоју (за више детаља видети [Пример 18: Упис у школу детета које је прерасло узраст](#), који је дат у првом делу овог приручника).

Током првог полугодишта њеног школовања, у IV разреду, циљеви су били усмерени на осамостаљивање, побољшавање фине моторике, побољшавање комуникације и укључивање у све школске активности. У другом полугодишту дефинисани су исходи за српски језик (упознавање 10 слова и писање једноставних речи; описивње предмета, причање догађаја) и

математику (оријентисање у простору, разликовање предмета по боји, облику и величини и бројање до 5). Са девојчицом се радило на садржајима из њеног непосредног искуства, а где год је било могуће, учитељица је укључивала у разговор са свим ученицима у одељењу, чак и када је то тражило одступање од теме – тако на пример док други ученици смишљају поруку текста у којем се помиње мачка, учитељица пита девојчицу да ли има мацу, како се зове, чиме је храни? Девојчици је било потребно више времена за одговор, сталне корекције у изговору речи, а у учењу чешће понављање садржаја и смена различитих активности на једном часу. Прва два часа су време које је оптимално за учење, а после великог одмора се уводе релаксирајуће активности. Инструкције за рад су кратке, полако изговорене, потребно их је поновити или демонстрирати активност. Провера наученог је усмена, уз стално охрабривање.

Ако посматрамо само оно што у ужем смислу називамо образовним постигнућима, можемо рећи да су наша очекивања била већа од оствареног: девојчица може великим штампаним словима да преслика кратку реч, зна где у свесци пишу речи МАМА и ТАТА, свладила је количину броја два, уз помоћ броји и записује бројеве до 5. Воли да боји и воли музику. Међутим, у другим областима напредовање је текло много брже: већ после две недеље девојчица је почела сама да долази у школу и да присуствује свим часовима! Разуме и поштује школска правила, научила је имена другова из одељења, иде у оближњу продавницу да купи слаткиш. Учествоје у свим школским активностима, а са својим друговима и учитељицом је ишла и на екскурзију.

(Слободанка Јовановић, професор разредне наставе и Љиљана Симић, психолог, ОШ „Душан Даниловић“, Радљево, Ваљево)

Илустрација 23:

Дечак има 9 година и иде у III разред основне школе. Научио је да чита са 3,5 године и отада скоро да само то и ради. Воли да игра и шах, учи енглески, а сад хоће да учи и неки инструмент. Одавно више не чита дечје књиге, већ књиге за одрасле и то из разних области, а кад узме књигу, не испушта је док не заврши. Једно време родитеље је то плашило, па су покушали да му наметну неки нормалнији ритам, а онда су одустали од намере да га мењају и труде се да му помогну да ради то што воли. Брине их и то да он у школи неће бити прихваћен и да ће замрзети школу, јер се већ жали да му је досадно. Вршњаци кажу да је добар друг и да воле да седе с њим (посебно ако их не тера да играју шах, јер увек он побеђује). Дечак често нуди другарима да им даје часове и покаже неке форе. На часовима пуно прича и учитељица говори да је као водопад (а он се тихо запита „Викторијин или Нијагарин?“). Учитељица каже да је у почетку био златно дете, јављао се на часу, радовао се кад се учи нешто ново. Међутим, сада не може да га обузда и усмери на једну ствар, понаша се као да је хиперактиван, а некад чак омета другре из клупе па мора да их размешта.

Школи и учитељици је препоручено да у раду са овом учеником

- обезбеди услове да он ради својим темпом (нпр. убрзано прелажење градива тако да добије време да се бави и другим областима које га интересују)
- омогући да следи своја интересовања и понуди му задатке који омогућавају да интегрише различита интересовања (нпр. увођење додатних садржаја, истраживачки рад са наставником који влада облашћу која интересује ученика исл.)
- омогући да редовно добије повратну информацију о свом раду од компетентне особе (нпр. од различитих наставника у школи који имају интересовања слична учениковим)
- омогући да комуницира са другом из клупе (нпр. не раздвајати га од другара, већ осмислити рад у групама где ученици могу истовремено да раде на задатку и причају).

(приредила Ана Алтарас Димитријевић, професорка Филозофског факултета, Београд)

Коме је потребно

Прилагођавање **испитивања и оцењивања** потребно је већини ученика из осетљивих група. Оно подразумева прилагођавање услова и начина испитивања и прилагођавање задатака на основу којих се оцењује учениково постигнуће.

Мере и стратегије

Прилагођавање **испитивања и оцењивања** обухвата

- ❑ употребу различитих видова изражавања, при чему је важно развијати све видове, а оцењивати само кроз онај вид кроз који се ученик најбоље исказује (нпр. коришћење само усмених или само писмених задатака и сл.)
- ❑ прилагођавање услова испитивања (нпр. омогућити испитивање код куће или у болници, дозволити више времена за одговарање, коришћење рачунара или диктафона за давање одговора, присуство особе која чита питања и бележи одговоре или преводи на знаковни језик и сл.)
- ❑ прилагођавање задатака или тестова (нпр. за исти задатак користити други садржај, вербалне задатке претворити у графичке или сликовне, задатке отвореног типа претворити у задатке са понуђеним одговорима и слично)
- ❑ измену задатака или тестова у складу са исходима дефинисаним у ИОП-у
- ❑ оцењивање базирано на тачним одговорима, а не на грешкама
- ❑ могућност да ученик одговара више пута, и по потреби на различите начине, да би постигао задовољавајући резултат (нпр. пређено градиво поделити и испитивати у деловима или након писменог задатка омогућити додатно усмено испитивање и сл.)
- ❑ уколико се ученик школује према ИОП-у, постигнућа ученика треба оцењивати према исходима дефинисаним у ИОП-у
- ❑ додатна прилагођавања (нпр. омогућити кратке одморе између задатака, дозволити коришћење дигитрона, таблице множења, картица за подсећање, речника и сл.)

Иако многи наставници показују велику домишљатост и креативност приликом осмишљавања разноврсних начина подучавања ових ученика, истовремено, приликом испитивања и оцењивања прибегавају устаљеном и једнообразном приступу. Све што је потребно за успешно образовање ових ученика, јесте да се принципи флексибилности и креативности примене до краја.

Приликом оцењивања постигнућа ученика који се образују према ИОП-у, полазну тачку и оквир чине исходи дефинисани ИОП-ом. Оцењује се ниво остварености исхода, степен ангажовања и истрајности ученика, као и помаци у односу на његова претходна постигнућа. Важно је стално имати на уму да оцена мора да има и мотивишућу улогу, а никако да демотивише за даље учење.

Илустрације добре праксе

У овом поглављу дат је кратак приказ два примера прилагођавања **испитивања и оцењивања** у школским установама:

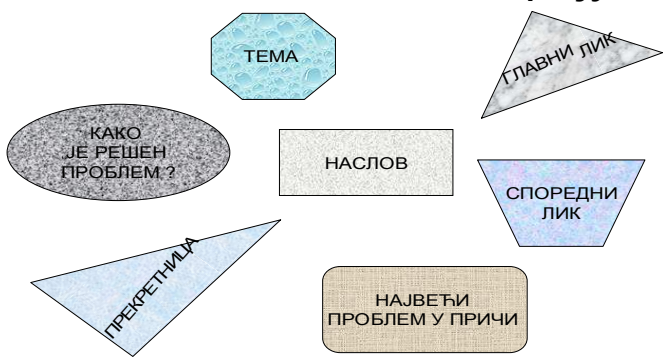
Илустрације за прилагођавање задатака и начина провере знања – садрже 1 илустрацију која даје неке смернице за укључивање деце са дислексијом у редовну разредну наставу.

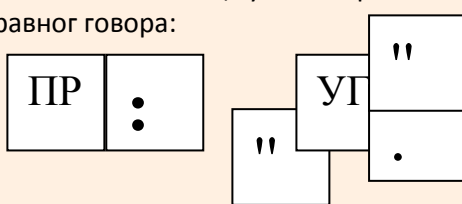
Илустрације за прилагођавање оцењивања – 1 илустрацију која даје неке смернице за укључивање деце са сметњама у интелектуалном функционисању у редовну предметну наставу.

Илустрације за прилагођавање задатака и начина провере знања

Илустрација 24:

Учитељица је за своје ученике који имају специфичне тешкоће у учењу прилагођавала задатке на следећи начин:

Наставна јединица :	Јетрвица адамско колена, народна песма, обрада
Задатак за све ученике	<p style="text-align: center;">Шта се десило на крају?</p>
Задатак за ученика са дислексијом и елементима дисграфије	<ol style="list-style-type: none"> 1. Прецртај мапу приче на плакат 2. Упиши на плакату: <ul style="list-style-type: none"> - наслов песме - име главног лика у песми - име споредног лика у песми <p>Додатни задатак: Преузми одговоре осталих ученика који су завршили и залепи их на плакат.</p>
Задатак за ученика са проблемом пажње и опажања	<ol style="list-style-type: none"> 1. Прочитај песму од 21. стиха, па све до стиха "Хвала Богу, хвала јединоме!" 2. Колико пута су поновљени следећи стихови: ...нек се знаде да је сиротица, Да мој Мирко своје Мајке нема. "

Наставна јединица :	Међед, свиња и лисица, народна приповетка
Задатак за све ученике	Трагају за реченицама управног говора и одређују моделе.
Задатак за ученика са проблемом пажње и опажања	<p>Од магнетних плочица ученик прави шему првог модела управног говора:</p>

Задатак за све ученике	Објашњавање особина које су дате за одређене животиње у наведеној приповетци и навођење ситуација у којима су животиње показале те особине.
Задатак за ученика са дислексијом и елементима дисграфије	<p>Препознаје коме припадају наведене особине и повезује их са ликовима из приповетке.</p> <div> <div> ПЛАШЉИВОСТ ОХОЛОСТ ПОДМИТЉИВОСТ БЕС НЕПОШТЕНОСТ ОСВЕТОЉУБИВОСТ КУКАВИЧЛУК ПОШТЕЊЕ </div> <div> МЕДВЕД СВИЊА ЛИСИЦА </div> </div>

Наставна јединица :	Антоан де Сент Егзипери: Мали принц, утврђивање
Задатак за све ученике	Кроз запажене изреке наставља се тумачење дела са ученицима који коментаришу начин како су разумели добијену изреку. Ради се у пару.
Задатак за ученика који не воли да пише, тешко се концентрише, није заинтересован за школске садржаје	<p>Ради сам, јер тако увек инсистира. Ученик добија своју изреку. Уместо да запише своје тумачење, добија и понуђене одговоре где треба да изабере једно од понуђених тумачења али му се оставља и простор да запише.</p> <p>Како би ти протумачио ову изреку: ОД СВАКОГА ТРЕБА ЗАХТЕВАТИ САМО ОНО ШТО ОН МОЖЕ ДА ПРУЖИ.</p> <p>Прочитај понуђене одговоре, па ако постоји одговор с којим се слажеш, заокружи број који се налази испред њега.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. када се неко осећа уморно и када није расположен да ради, треба га пустити да се одмара колико жели 2. када некога мрзи да пише онда не треба тражити то од њега 3. ако неко не воли да ради оно што би требало, треба му опростити и не инсистирати. 4. људи треба да раде само оне ствари које воле да раде 5. _____
Резултати на овом задатку	Ученик није заокружио ни један одговор од понуђених већ је дописао свој: "Ако неко само може да ти пружи нешто. Нетреба ништа више да тражиш од њега, увек је лепо да добијеш поклон нема везе дали је играчка (онако то ми је прво пало на памет за децу) или жвака а чак некаде и не материјално, само је важно да имаш некога ко ти даје и прича са тобом."

(Биљана Животић, учитељица, ОШ "Бата Булић", Петровац на Млави)

Илустрације за прилагођавање оцењивања

Илустрација 25: Оцењивање по ИОП-у са измењеним програмом за српски језик

Оцењивање ученика по ИОП-у потпуно је исто као и свако друго оцењивање:

- ученици се оцењују различитим техникама и методама оцењивања
- поштују се принципи васпитања и образовања
- уважава се личност ученика

Оцењивање подразумева:

- педагошку документацију (лични подаци, учење, напредовање, мотивација, препоруке)
- описну формативну оцену - редовно праћење остварености прилагођених стандарда
- бројчану сумативну оцену

Примери прилагођеног оцењивања

Циљ 1: писање кратких и простих реченица

- свакодневно - описно (на сваком наставном листићу бележити датум, самосталност ученика, помоћ наставника, остварен напредак)
- оцењивати кроз рад на листићу и контролни задатак
 - уколико уз моја подстицајна питања зна да напише неколико простих реченица које имају смисла или уради више од очекиваног – оцена 5
 - уколико јој пружим више помоћи и више подстицајних питања, а не уме да напише пет до шест простих реченица - оцена 3 или 4 (зависи од броја реченица и њеног ангажовања)

Циљ 2: читање и разумевање простих реченица

- пратити описно, бележити самосталност ученика, напредак у односу на раније
 - уколико уз моју помоћ прочита неколико простих реченица без пермутовања речи и зна својим речима да објасни шта значе - оцена 5
 - уколико уз моју помоћ уме делимично да прочита, неколико пута замени речи у реченици, али зна да објасни значење својим речима - оцена 4
 - уколико уз моју помоћ не може да прочита целе реченице, али уме да објасни њихова значења - оцена 3
 - уколико ни уз моју помоћ не уме да прочита и да разуме значења простих реченица, не оцењујем, већ дам лакше реченице

Циљ: богаћење речника

- усменим путем и разговором кроз опис ситуација на слици јер јој је потребна подршка у писању (најчешће разговарамо и тако пратим да ли је напредовала, после одређеног времена понављамо исте задатке и питања)
 - ако је напредовала, научила бар две нове речи и уз моје подстицање их употребљава у простим реченицама – оцена 5
 - уколико употребљава једну нову реч уз моје подстицање и уз моју помоћ саставља реченицу – оцена 4
 - ако уз моју велику помоћ и подстицање уз минимално своје ангажовање употреби једну реч у простој реченици – оцена 3
 - уколико ни уз моју помоћ не употребљава неке од научених речи, поново се враћамо на усвајање истих речи

Писмени задаци

- уколико пише исту тему као други и на свако моје постављено питање има одговор и напише просту реченицу која има смисла уз поштовање великог слова - оцена 5
- уколико сама одабере другу тему и треба јој више моје помоћи у виду подстицајних питања - оцена 4

- пише тему по избору и напише само неколико реченица (а разговором сам утврдила да може више) и поред моје помоћи, не води рачуна о правопису - оцена 3
- уколико ни уз моју помоћ не може да напише бар пет простих реченица, бира другу тему

Активност на часу

- активност оцењујем описно и бележим на наставним листићима и односи се на то колико је од очекиваног урадила на часу

- ако иницира више рада путем разговора или више наставних листића - оцена 5
- ако је активност мања од очекиваног или уради мање на часу - не оцењујум, већ бележим

Домаћи задаци

- редовно ради домаће задатке (не задајем често, али увек уради за следећи час) - оцена 5
- иако није задат домаћи, самоиницијативно доноси материјал прикупиљен путем Интернета - оцена 5

Рад у групи

- када примењујем групни облик рада, ученица је равноправни члан једне од формираних група (сама бира), али ради задатке које може да уради. Пошто лепо сарађује са друговима и прихвата помоћ - оцена 5

Сарадња са наставником

- сарадњу са мном оцењујем описним путем
- највећа је када смо на индивидуалним часовима, те се трудим да је повећамо и на редовним часовима
- сарадња се односи на то да она тражи моју помоћ и да је заинтересована за градиво и моје инструкције, да ми поставља питања везана за градиво

Ваннаставне активности

- редовно долажење на луткарске радионице, пробе и испуњавање својих обавеза - оцена 5 из ваннаставних активности.

Однос других ученика и добити од прилагођавања

Уз позитиван став и доследност наставника, отворену припрему и разговор са родитељима, као и отворен разговор са ученицима – они лако прихватају овакве новине у одељењу и спремни су да пруже подршку наставнику и ученику. Добит других ученика је што на овај начин развијају вештине тимског рада и уважавања различитости. С друге стране, наставници унапређују своје компетенције, самопоуздање и задовољни су својим послом.

(Бранислава Ољача, наставница српског језика, ОШ „Сава Шумановић“, Ердевик)

Коме је потребно

Прилагођавање **исхода и стандарда постигнућа** потребно је за ученике који имају изузетне способности у неком домену, као и за ученике који имају сметње у интелектуалном функционисању или вишеструке сметње. Оно подразумева измену прописаних исхода или образовних стандарда за оне ученике који их не постижу или их премашују. Ова прилагођавања увек подразумевају и прилагођавање садржаја.

Мере и стратегије

Прилагођавање **исхода и стандарда постигнућа** обухвата

- смањивање захтева (исхода или стандарда) у оквиру једне или више области (нпр. рачунске операције, геометрија, граматика, писање састава и сл.), једног предмета (нпр. математика, српски језик, страни језик и сл.), групе предмета (математика, физика, хемија или група језичких предмета и сл.), већине или свих предмета
- увођење напредних захтева (исхода) у оквиру једне области (пр. квантна физика, писање поезије, превођење и сл.), једног предмета (пр. математика, историја, српски језик и књижевност, страни језик, музичко и сл.) или групе предмета (пр. физика и математика или група језичких предмета, хуманистичке науке и сл.)

Прилагођавање исхода и стандарда постигнућа увек подразумева и израду ИОП-а са измењеним програмом за ученике који не постижу прописане стандарде или ИОП-а са обогаћеним програмом за даровите ученике. Детаљније информације о изради ИОП-а могу се наћи у **Приручнику за планирање и писање ИОП-а** (МПН РС, Београд, 2012).

Приликом израде ИОП-а, тј. дефинисања прилагођених исхода или стандарда, неопходно је водити рачна да знања и вештине које ученик треба да стекне буду примењиви у свакодневном животу и да допринесу успешном укључивању ученика у живот заједнице.

Уколико је у одељењу ученик који се школује према ИОП-у важно је да се активности које су прилагођене за овог ученика не изводе издвојено, већ да буду уклопљене у план часа са целим одељењем (нпр. на часу за исти садржај користе се различити нивои обраде, према Блумовој таксономији, тако да и ученици који не постижу или премашују очекиване исходе и стандарде могу да буду подједнако укључени у рад).

Илустрације добре праксе

У овом поглављу дат је кратак приказ четири примера прилагођавања **исхода и стандарда постигнућа** у школским установама:

Илустрације за прилагођавање исхода - садрже 1 илустрацију која даје неке смернице за укључивање деце са инвалидитетом у редовну наставу физичког васпитања.

Илустрације за прилагођавање стандарда постигнућа - садрже 1 илустрацију која даје неке смернице за укључивање деце са интелектуалним сметњама у редовну предметну наставу.

Илустрације за прилагођавање исхода**Илустрација 26:** Прилагођавање садржаја и исхода за физичко васпитање

Наша ученица има 13 година и иде у VII разред. Пре девет година лечена је од леукемије и након

последње терапије дошло је до погоршања њеног физичког стања које се огледало у немогућности кретања и говора. Такво стање је трајало нека четири месеца, после чега јој се говор повратио, а приметан је значајан напредак и у погледу кретања иако се још увек није кретала самостално. Због проблема са ходањем, током V и VI разреда била је ослобођена наставе физичког. У VII разреду смо одлучили да за ученицу урадимо измену садржаја и захтева из предмета физичке културе са нагласком на основним вежбама за јачање мишића.

Предмет/област: ФИЗИЧКО ВАСПИТАЊЕ	Циљ (очекивана промена): укључивања ученице у наставу и упознавања са основним појмовима из физичке културе и основним вежбама за јачање мускулатуре Укупно трајање: до краја школске године	
Кораци/Активности:	Реализатори	Исход/очекивана промена и како ће се она проценити
1. Упознавање основа анатомије и физиологије људског тела	Наставник	Зна основне делове људског тела и начине њиховог функционисања
2. Основни принципи здраве исхране и здравог живота уопште	Наставник, разредни старешина, наставник биологије, педагог	Зна основне принципе здраве исхране и здравог начина живота и настоји да их примењује
3. Вежбе горњег дела тела које се раде у седећем положају	наставник	Овладала је основним вежбама и знатно ојачала горњи део тела
4. Основи јоге	наставник	Упознавање са суштином јоге и неким основним вежбама медитације, опуштања и слично.
5. Игре у учионици (шах, пикадо и слично)	наставник	Равноправно учествује у играма које се одвијају у учионици и зна и примењује правила тих игара
6. Ученик као асистент наставнику – даје смернице за рад различитих вежби, процењује исправност урађеног и степен поштовања правила, записује резултате, суди и слично	Наставник	Упозната је са правилима свих групних спортова (фудбал, кошарка, одбојка, рукомет), начинима извођења одређених вежби и слично и зна да уочи неправилност
7. Упознавање са основним појмовима из спорта и физичке културе уопште	наставник	Подизање нивоа опште информисаности ученика у погледу спорта и физичке културе

(Андријана Јовановић, педагог, Катарина Јевтић, професор разредне наставе и Александар Станић, професор физичког васпитања, ОШ „22. децембар“, Доња Трепча)

Илустрације за прилагођавање стандарда постигнућа

Илустрација 27: ИОП са измењеним програмом за математику

Наставница је за свог ученика који се школује по ИОП-у са измењеним програмом из математике, прилагодила образовне стандарде за крај основног образовања.

Предмет: Математика

Област: БРОЈЕВИ И ОПЕРАЦИЈЕ СА ЊИМА		
Основи ниво	Средњи ниво	Напредни ниво
<i>Ученик уме да:</i>	<i>Ученик уме да:</i>	<i>Ученик уме да:</i>
прочита и запише природне бројеве до 1000		

упореди по величини бројеве прве десетице	упореди по величини бројеве прве стотине користећи симболе $<$, $>$, $=$	Заврши започети низ
изврши рачунску операцију сабирања са бројевима прве десетице помажући се сликом када је то потребно	изврши рачунску операцију одузимања са бројевима прве десетице помажући се сликом када је то потребно	изврши рачунску операцију сабирања и одузимања са бројевима прве и друге десетице помажући се сликом када је то потребно
одреди десетице и јединице неког броја	Запише дати број у облику десетица и јединица и обрнуто, из записа десетица и јединица препознаје који је број	

Област: ГЕОМЕТРИЈА		
Основи ниво	Средњи ниво	Напредни ниво
Ученик:	Ученик уме да:	Ученик уме да:
разликује праву, криву и изломљену криву линију	препозна дуж, полуправу, праву и угао	
уочава и пребројава различите геометријске фигуре на једноставнијим цртежима	препозна и именује основне геометријске облике: троугао, квадрат, правоугаоник и круг	црта основне геометријске облике: троугао, квадрат, правоугаоник и круг користећи прибор
препознаје геометријска тела: коцка, квадар, пирамида, ваљак, купа и лопта	препознаје и именује геометријска тела: коцка, квадар, пирамида, ваљак, купа и лопта	уочава modele геометријских тела (коцка, квадар, пирамида, ваљак, купа и лопта) у реалним ситуацијама
препознаје основне елементе геометријских тела	именује основне елементе геометријских тела	одреди број основних елемената (темена, ивице, странице) геометријских тела
разликује паралелне и непаралелне праве	уочава и именује паралелне праве	уме да одреди паралелне ивице на задатом телу
интуитивно схвата појам подударних фигура (кретањем до поклапања)	издвоји подударне фигуре у сложенијем скупу	нацрта фигуру подударну датој

Област: МЕРЕЊЕ		
Основи ниво	Средњи ниво	Напредни ниво
Ученик уме да :	Ученик уме да:	Ученик уме да:
препозна одговарајуће јединице за мерење дужине (m и cm)	Препознаје одговарајуће јединице за мерење запремине (l), масе (kg, g) и времена (h, min)	Препознаје одговарајуће јединице за мерење површине
разликује апоене новца	користи различите апоене новца	

Област: ОБРАДА ПОДАТАКА		
Основи ниво	Средњи ниво	Напредни ниво
Ученик уме да :	Ученик уме да:	Ученик уме да:
изражава положај објеката сврставајући их у врсте и колоне;	одреди положај тачке у првом квадранту координатног система ако су дате координате и обрнуто	
прочита и разуме податак са графика, дијаграма или из табеле	одреди минимум или максимум зависне величине	податке из табеле прикаже графиком и обрнуто

(Биљана Гавриловић, наставница математике, ОШ „Сава Шумановић“, Ердевик)

**Накнадни
упис у школу**

Прилагођавање поступка уписа у школу потребно је за ону децу која су (одлуком некадашње комисије за разврставање, услед дуготраних болести или из било ког другог разлога) испала из образовања тј. која нису уписана у школу онда када је то према закону требало. У оваквим ситуацијама школа примењује члан 98 ЗОСОВ-а: „Ако дете старије од седам и по година због болести или других разлога није уписано у први разред, може да се упише у први или одговарајући разред на основу претходне провере знања.“

Прилагођавање поступка уписа у школу обухвата:

- ❑ формирање комисије за испитивање предзнања детета уз пажљив избор чланова комисије који имају довољно стручности и сензибилитета за специфичне сметње или тешкоће које су у питању
- ❑ коришћење алтернативних начина испитивања знања тј. избор поступка којима се одиста може проценити шта дете зна и које су му јаке стране и интересовања (нпр. уместо тестова знања користи се поступак израде педагошког профила ученика)
- ❑ узимање у обзир више фактора приликом доношења одлуке о разреду у који ће се ученик уписати – наиме, поред знања у обзир се мора узети и тренутни календарски узраст, конституција и степен самосталности детета, као и постојећи капацитети школе
- ❑ доношење одлуке у најбољем интересу детета – избор разреда, одељења и наставника који ће омогућити његову прихваћеност у вршњачкој групи и добијање адекватне подршке за напредовање у учењу.

Дете које је са значајним закашњењем уписано у школу може се лепо уклопити у разред који је приближан његовом календарском узрасту, а истовремено пред њега се не постављају превелики захтеви у погледу адаптације. Једно такво позитивно искуство закаснелог уписа у школу описано је у **Примеру 19: Упис деце у школу која су узрасно прерасла**, који се налази у првом делу овог приручника.

**Прелазак из
специјалног
у редовно
образовање**

Прелазак из специјалног у редован васпитно-образовни процес добродошао је већини ученика који нису у редовном образовању, а неопходан је онима који су услед неповољних животних околности или људског немара погрешно категорисани и разврстани у специјалне школе.

Прелазак из специјалног у редовано образовање подразумева:

- ❑ информисање свих актера о новом законском оквиру
- ❑ припрему окружења за превођење ученика у редован систем
- ❑ свеобухватну процену потреба за подршком и планирање прилагођавања приступа (писање ИОП-а)
- ❑ праћење постигнућа и ревидирање ИОП-а ради унапређивања рада са учеником

Превођење ученика у редован образовни систем лакше се остварује у школама при којима постоје специјална одељења. Једно такво позитивно искуство описано је у **Примеру 20: Прелазак из специјалног у редовно одељење школе**, који се налази у првом делу овог приручника.

**Додатне
мере
подршке**

Подршка из домена социјалне и здравствене заштите може бити потребна многим ученицима из осетљивих група, а највише онима који потичу из социјално нестимулативних средина или ученицима са инвалидитетом за

чије успешно образовање је неопходно уклонити архитектонске баријере или набавити асистивну технологију.

Подршка из домена социјалне и здравствене заштите обухвата:

- ☐ обезбеђивање материјалне помоћи (за исхрану, превоз, гардеробу, школски прибор и уџбенике исл.)
 - ☐ обезбеђивање здравствене помоћи (здравствено осигурање, лекови и други трошкови лечења, колица, ортопедска помагала исл.)
 - ☐ набавку асистивне технологије (компјутери и прилагођени мишеви или тастатуре, компјутерски програми, образовни компактдискови, диктафони, исл.).
- У ситуацијама када прилагођавање приступа у образовању захтева додатна финансијска средства, установа и родитељи/старатељи упућују **захтев интерресорној комисији за покретање поступка процене** који се пише на обрасцу број 1 из Правилника о раду ИРК. Захтев се предаје изабраном лекару детета/ученика, који га званично прослеђује комисији.

Иако подршку из домена социјалне и здравствене заштите треба да обезбеде други, за то надлежни органи (институције система, локална заједница, донатори и сл.), школе се често и саме довијају како да подрже своје ученике. Једно такво позитивно искуство описано је у **Примеру 21: Подршка школе у домену здравствене и социјалне заштите**, који се налази у првом делу овог приручника.

Прилагођавање завршног испита или матуре потребно је за оне ученике који се образују према ИОП-у са прилагођеним или измењеним програмом или који не могу у пуној мери да искажу своје знање уколико изостане неки неопходни вид подршке.

Прилагођавање завршног испита или матуре обухвата:

- ☐ припрему и коришћење прилагођеног испитног материјала (Брајево писмо, графичко преобликовање, језичко преобликовање)
- ☐ припрему и коришћење прилагођених испитних задатака
- ☐ прилагођен простор (адекватне клупе или столице, распоред и начин седења, осветљење исл.)
- ☐ прилагођена опрема (употреба компјутера, диктафона и сл.)
- ☐ остале мере (издвојена просторија, коришћење читача и сл.).

Свака школа утврђује која врста подршке је потребна ученицима за припрему и полагање завршног испита/матуре и о томе информише надлежну Школску управу (шаље **податке о броју ученика** за које је потребно прилагођавање и **израђен план** за организовање и спровођење завршног испита/матуре). Једно такво позитивно искуство описано је у **Примеру 24: Прилагођен завршни испит за ученика са интелектуалним сметњама**, који је приложен у наставку овог поглавља.

Пример 24: Прилагођен завршни испит за ученика са интелектуалним сметњама (Дечак који је желео да буде пекар)**Опис ситуације ученика**

Наш ученик је весео и умиљат дечак, веома мотивисан да учи и настави школовање. Завршио је VIII разред према ИОП-у са измењеним програмом из српског језика и математике.

Пре доласка у нашу школу живео је у другој општини, а у VI разреду, заједно са две млађе сестре, смештен је у хранитељску породицу настањену у петровачкој општини. Тадашња комисија за категоризацију, упутила га је да похађа специјално одељење при редовној основној школи. У специјалном одељењу био је повучен, често и жртва агресивних испада друге деце. У складу са препоруком СТИО школе и хранитељице, у VII разреду прелази у редовно одељење. Припремљен је одељенски колектив, одељенски старешина и предметни наставници, као и сам ученик и он је наставио да похађа наставу у новом одељењу, уз добро организовану вршњачку помоћ, најпре по плану прилагођавања, а затим, због великих празнина у знању, и по ИОП-у са измењеним програмом из српског језика и математике. У VIII разреду, посебна пажња посвећена је професионалној оријентацији ученика и уважавању његове жеље да буде пекар, па је успостављена сарадња са његовом будућом средњом школом. Прилагођавања програма ослањала су се на ово његово професионално интересовање (нпр. мерење и мере из математике, текстови о хлебу и пециву из српског језика).

Прилагођавање завршног испита

Акционим планом за планирање, организовање и спровођење завршног испита, предвиђена је форма и садржај тестова из српског језика и математике, просторија, пратиоци, време полагања и припрема ученика за полагање завршног испита. Тим за пружање додатне подршке ученику, а посебно предметни наставници српског језика и математике, интензивирали су припреме ученика за полагање завршног испита. Пошто је ученик желео да решава исте задатке као и остали, у оквиру припрема, ученик је радио и пробни испит уз симулирање стварне испитне ситуације. Тако смо стекли увид у то које испитне околности погодују нашем ученику, а које не. Сачињени су тестови из српског језика и математике, чија је форма била иста као и за остале ученике уз сличан однос познатих и непознатих задатака. Коришћени су задаци са основног нивоа из важеће збирке за остале ученике, али мањи број задатака. Прилагођен је кључ за оцењивање, упутство за дежурне наставнике и одабрани су дежурни наставници блиски ученику.

Упутство за дежурне наставнике садржавало је препоруке типа: "Потребно је прочитати ученику упутство за решавање теста и проверити да ли је разумео инструкције", или "У другом задатку потребно је да дежурни наставник прочита ученику задатак и на првом примеру провери да ли је разумео захтев, а затим ученик остале задатке решава самостално".

Примери задатака на тесту из српског језика:

1. На празне линије, напиши тражене податке:

Име и презиме: _____

Улица и број: _____

Назив школе: _____

2. Напиши скраћенице за следеће речи:

ученик _____

грам _____

метар _____
улица _____

3. Препиши писаним словима ћирилице народну загонетку.
Danju gospođa, noću sluškinja. (Lampa)

4. Разврстај следеће речи и упиши их на одговарајућим местима у табели:

лепа, ја, један, цвет, певати, срце, плава, четврти, трчати

именице	придеви	заменице	бројеви	глаголи

Примери задатака на тесту из математике:

1. У посластичарници "Јагодица" сваког сата посластичари направе 3 торте. У табели је приказан број направљених торти за 1 сат. Попуни празна места у табели:

број сати	1	2		5	
број торти	3		9		54

2. Попуни празно место тако да једнакост буде тачна:

1 600 g = _____ kg 2 t = _____ kg
1 km = _____ m 200 l = _____ hl

3. Израчунај:

324 + 472 = _____ 798 – 587 = _____
454 + 357 = _____ 836 – 383 = _____
(372 + 468) – 175 = _____

4. Линијама спој подударне фигуре. (Дати су модели различитих фигура и геометријских слика и од ученика тражено да линијом споји подударне).

Ученик је испит полагао у посебној просторији, уз дежурне наставнике из своје школе. На испит је дошао расположен, без видљивих знакова страха. Искористио је скоро све предвиђено време за израду тестова и решавању задатака је присупио одговорно, уз пружање вербалне и невербалне подршке од стране дежурних наставника. После израде тестова био је задовољан, размењивао је утиске са другим ученицима. Освојио је 16,5 бодова из српског и 17,5 бодова из математике. Предстоји упис у жељену средњу школу.

(Милена Васић, педагог, „ОШ Бата Булић“, Петровац на Млави)

Кратка анализа и научене лекције

Овај пример је значајан јер показује како школа може да прилагоди завршни испит чак и за ученика који због претходног похађања специјалне школе има значајне пропусте у знању, тако што:

► **благовремено направи план активности по којима ће се за ученика обавити припрема и полагање завршног испита** („предвиђена је форма и садржај тестова из српског језика и математике, просторија, пратиоци, време полагања и припрема ученика за полагање завршног испита; Тим за пружање додатне подршке ученику, а посебно предметни наставници српског језика и математике, интензивирали су припреме ученика за полагање завршног испита.“)

► **примењује опште услове испита у мери у којој то неће утицати на смањење постигнућа**

(„Пошто је ученик желео да решава исте задатке као и остали, у оквиру припрема, ученик је радио и пробни испит уз симулирање стварне испитне ситуације. Тако смо стекли увид у то које испитне околности погодују нашем ученику, а које не. Сачињени су тестови из српског језика и математике, чија је форма била иста као и за остале ученике уз сличан однос познатих и непознатих задатака.“)

► **прави прилагођавања која обезбеђују мотивисаност и да ученик покаже шта зна и постигне успех** („Ученик је испит полагао у посебној просторији, уз дежурне наставнике из своје школе....

прилагођен је кључ за оцењивање и упутство за дежурне наставнике ... нпр. "Потребно је прочитати ученику упутство за решавање теста и проверити да ли је разумео инструкције", или "У другом задатку потребно је да ... прочита ученику задатак и на првом примеру провери да ли је разумео, ... остале задатке решава самостално"; Коришћени су задаци са основног нивоа из важеће збирке за остале ученике, али мањи број задатака.“)

Планирање
наставе у
одељењу

Многобројна међународна и домаћа искуства недвосмислено указују да квалитет наставе у одељењу у коме се спроводи инклузија у највећој мери зависи од познавања и примене принципа савремене опште педагогије, а у мањој мери од тога колико наставник познаје и примењује специфичне стратегије у раду са ученицима из осетљивих група.

Наиме, уколико наставник примењује савремене приступе и методе учења (као што су активно и кооперативно учење, критичко мишљење, учење корак по корак, вршњачко учење и сл.) многе препреке образовању ученика из осетљивих група биће, већ самим тим отклоњене, а неке наизглед невидљиве препреке ће постати очигледне и стога, уз мању или већу помоћ, савладиве.

Квалитетна настава у инклузивној учионици

80% успеха доноси
познавање и примена
савремене опште
педагогије

- Активно, искуствено и кооперативно учење
- Учење корак по корак
- Критичко мишљење
- Вршњачко учење
- Ненасилна комуникација и решавање сукоба

20% успеха доноси
познавање и примена
специфичних поступака
и метода

- Измена или прилагођавање садржаја и циљева учења
- Прилагођавање окружења
- Прилагођавање метода
- Прилагођавање материјала
- Прилагођавање оцењивања

Приликом програмирања наставе у одељењу у коме се спроводи инклузија, сваки наставник ће се наћи пред изазовом како да у постојећи редован план и програм уклопи све прилагођене програме који су израђени за ученике из осетљивих група. Један могући одговор на тај изазов је да наставник:

- уочи степен повезаности сваког прилагођеног корака и исхода (дефинисаним у ИОП-има или плановима прилагођавања) са редовним активностима и циљевима за појединачне предмете/области
- одлучи кроз које од редовних активности или наставних јединица се најлакше могу остварити прилагођени кораци и исходи за појединачне ученике.

На овај начин наставник ће моћи да изради јединствен план рада у одељењу који ће обухватити све ученике – програмирање по принципу један курикулум за све (видети илустроване Шеме 1 и 2).

Шема 1: Преглед прилагођених активности у односу на редовни програм

Прилагођени кораци и и исходи (према ИОП-у или плану прилагођавања за ученика)	Редован програм – области / предмети и ваннаставне активности								
	Српски	Матем.	Енглески	Свет око нас	Физичко	Музичко	Ликовно	ГВ	Остало
Исход 1: Ученик тачно пише кратке реченице штампаним словима латинице	√		√					√	
...									
Исход 10: Ученик разликује и именује коцку, лопту и ваљак		√			√		√		

Шема 2: Програмирање рада у одељењу по областима/предметима

Област/предмет:										
Постојећи циљеви наставних јединица	Предвиђен начин оцењивања	Да ли треба прилагодити приступ за дете/ученика?						Измена / Обогаћивање		
		Не треба	Потребно у односу на:					Додатне мере подршке	Измењен или обогаћен програм	Вредновање (ко, начин, датум)
			Простор и услове	Садржај и исходе	Методе и материјал	Врста подршке	Начин оцењивања			
Циљ 1:										
Циљ 2:										
...										
Циљ 17:										
...										

Управљање одељењем

Квалитет спровођења наставе или појединачног часа не зависи само од степена у коме наставник влада неким предметом, већ и од тога колико је вешт да управља групом деце и њиховим међусобним односима, а поготово уколико у том одељењу има и ученика из осетљивих група.

Вешто управљање одељењем подразумева да наставник:

- примењује различите стратегије за укључивање свих ученика у планиране активности
- прилагођава начин комуникације са ученицима и користи више канала за комуникацију, тако да она буде јасна свим ученицима
- уме да организује рад у малим групама, који ученицима омогућава да развијају сарадњу и тимски рад (користећи различите стратегије као што су мењање састава група у складу са задацима, давање различитих улога члановима групе у циљу заједничког обављања задатка, увођење додатних корака у раду мале групе исл.)
- флексибилно примењује групна правила и уводи додатна правила која омогућавају равноправно учешће ученика из осетљивих група
- пажљиво прати напредовање ученика и даје позитивне повратне информације ученицима (процењује оно што ученик зна и награђује сваки позитиван помак)
- негује и подстиче различите облике вршњачког учења и подршке
- влада вештинама вођења дијалога и решава сукобе на конструктиван начин.

**Критеријуми
успешности
часа**

Стручњаци и практичари који се баве инклузивним образовањем углавном су сагласни око три основна критеријума успешности часа: повећано самопоуздање, побољшана социјална укљученост и учење. Наиме, најбољи часови су они који омогућавају напредовање ученика по основу сва три критеријума.

Три критеријума успешности часа

Када наставник планира неки час у одељењу треба стално да има на уму питање **Да ли, и у којој мери, поједине активности и час у целини доприносе да ученик напредује у погледу:**

- **самопоуздања** и нивоа ангажованости
- **укључености** у заједничке активности, вршњачку групу и установу
- **учења** како се учи и стицања конкретних знања/вештина (предвиђених редовним програмом или ИОП-ом)?

**Поступак
планирања
часа**

Приликом програмирања рада у групи/одељењу, наставник треба да процени за које наставне јединице (васпитно-образовне целине) ће бити потребно прилагођавање или измена и да за њих тако испланира час да он садржи и мере прилагођавања, односно, мере и активности предвиђене ИОП-ом.

У наставку је понуђена једна од могућих техника планирања часа по принципу *један курикулум за све* (видети Шему 3). Техника омогућава да се паралелно сагледају постојећи и прилагођени циљеви које је потребно остварити током истог часа и онда испланира такав ток часа (тип активности и кораци) који ће омогућити остваривање датих циљева. За сваку планирану заједничку активност или корак (који се уписују са леве стране) наводе се и потребна прилагођавања за сваког ученика из осетљиве групе (који се уписују са десне стране). То исто важи и када се планира начин провере остварености циљева часа.

Шема 3: Образац за планирање часа по принципу један курикулум за све

ПРЕДМЕТ/ОБЛАСТ: Тема:		Разред:	
Циљеви часа (знања/вештине које дете/ученик треба да стекне) <ul style="list-style-type: none"> • • 		Прописани стандард постигнућа <ul style="list-style-type: none"> • 	
ТОК ЧАСА (Кораци и активности):		Потребна прилагођавања или измене (према ИОП-у):	
		За дете/ученика 1:	За дете/ученика 2:
1.			
2.			
3.			
4.			
Оцењивање (начин провере остварености циљева):		Потребна прилагођавања или измене (према ИОП-у):	
		За дете/ученика 1:	За дете/ученика 2:
Потребан материјал за рад:			
Запажања и коментари реализатора:			

Садржај	У овом поглављу приказано је 10 планова часа који су реализовани у одељењима у којима се спроводи инклузија. Примери су организовани према предметима или групи сродних предмета (математика, српски језик, страни језици, природне науке, друштвене науке и вештине) и према узрасту (млађи основци, старији основци и средњошколци).
Математика	У оквиру предмета математика приказана су три плана часа <ul style="list-style-type: none"> • Пример 1: ДЕЉЕЊЕ (утврђивање градива) / 2. РАЗРЕД • Пример 2: САБИРАЊЕ И ОДУЗИМАЊЕ У СКУПУ N (понављање градива) / 4. РАЗРЕД • Пример 3: САБИРАЊЕ И ОДУЗИМАЊЕ (понављање градива) / 5. РАЗРЕД
Српски језик	У оквиру предмета српски језик приказана су три плана часа <ul style="list-style-type: none"> • Пример 4: ОБРАДА БАСНЕ "КОРЊАЧА И ЗЕЦ", Езоп / 3. РАЗРЕД • Пример 5: „Сећање на детињство“, Г. Тартаља (обрада) / 4. РАЗРЕД • Пример 6: ВРСТЕ РЕЧИ (понављање градива) / 5. РАЗРЕД
Природне науке	У оквиру групе предмета природних наука приказана су два плана часа <ul style="list-style-type: none"> • Пример 7: Географија - ОБЛИКОВАЊЕ РЕЉЕФА РАДОМ СПОЉАШЊИХ СИЛА / 5. РАЗРЕД • Пример 8: Физика - ТОПЛОТНЕ ПОЈАВЕ - Топлотно ширење тела. Појам и мерење температуре / 7. РАЗРЕД
Друштвене науке	У оквиру групе предмета друштвених наука приказан је један план часа <ul style="list-style-type: none"> • Пример 9: Историја - СТАРИ ВЕК - КУЛТУРА НАРОДА СТАРОГ ИСТОКА (обрада) / 5. РАЗРЕД
Вештине	У оквиру групе предмета вештине приказан је један план часа <ul style="list-style-type: none"> • Пример 10: РАДИОНИЦА ЗА УЧЕНИЧКИ ПАРЛАМЕНТ „ЗНАМ О ИНКЛУЗИЈИ“ / 5 - 8. РАЗРЕД

Пример 1: МАТЕМАТИКА (млађи основци) / Наставна јединица: ДЕЉЕЊЕ (утврђивање градива) / 2. РАЗРЕД

Уводна напомена: У нашој школи наставници се труде да наставу математике повежу са што више садржаја из дечијег блиског окружења. Овај час је замишљен тако да ученици самостално раде на припремљеном материјалу. То је бајка „Три прасета“. На овом часу ученици ће решавати готове задатке. За домаћи задатак су имали да илуструју бајку. Следећег часа ученици ће имати задатак да наставе бајку тако што ће они осмислити задатке и даљи ток бајке. Прича ће се завршити тамо где нас одведе машта наших ученика.

Уводни део часа: Дајемо ученицима упутства за рад. Делимо материјал који је одштампан на пресавијеном А4 формату.

Главни део часа: Самосталан рад ученика на задацима

Име ученика _____

TRI PRASETA

Jednogdana tri praset a su zat ra` i l a od ma me novac da ku pe i g rachke. Мама им је дала 15 динара и рекла да поделе по-дједнако. Прасићи су то и учинили.

1. По колико динара је добило свако прасе?

Прасићима то није било довољно да купе играчку коју су же-лели, па су одлучили да оду од куће и зараде још новца. Пронашли су посао и почели вредно да раде. Укупно су сва тројица зарадили 21 дневницу. Газда их је поштено исплатио. Свака дневница је вредела по 10 динара.

2. Колико динара је свако прасе зарадило?

Кренули су срећни кући. Рачунали су колико новца сада имају. Од маме су добили по 5 динара и зарадили су по 7 дневница.

3. Колико новца сада има свако прасе?

Када су схватили да се новац тешко зарађује предомислили су се и одлучили да уместо играчке, саграде себи кућу у шуми. Најстарије прасе је имало још 15 динара уштеђевине од ра-није.

4. Са колико новца је најстарије прасе започело градњу (новац од маме, дневнице и уштеђевина)?

Средње прасе је било непажљиво и изгубило је 10 динара у шуми.

5. Са колико новца средње прасе почиње градњу куће?

Најмлађе прасе је желело да од свог новца врати мами новац који им је дала за играчке.

6. Колико ће најмлађем прасету остати новца за градњу кад врати мами новац који је дала њему и браћи?

Прасићи су пошли да купују материјал за градњу куће. Најстарије прасе је половину новца дало за циглу и 15 динара за малтер.

7. Колико је новца остало најстаријем прасету?

Средње прасе је даске за кућу платило 15 динара, а за остатак новца је купило 10 ексера.

8. Колико је средње прасе плаћало један ексер?

Најмлађе прасе је решило да прави кућу од сламе. За половину новца је купило 3 бале сламе, а за другу половину 5 дасака којима ће причврстити сламу.

9. Колико кошта једна бала сламе а колико једна даска?

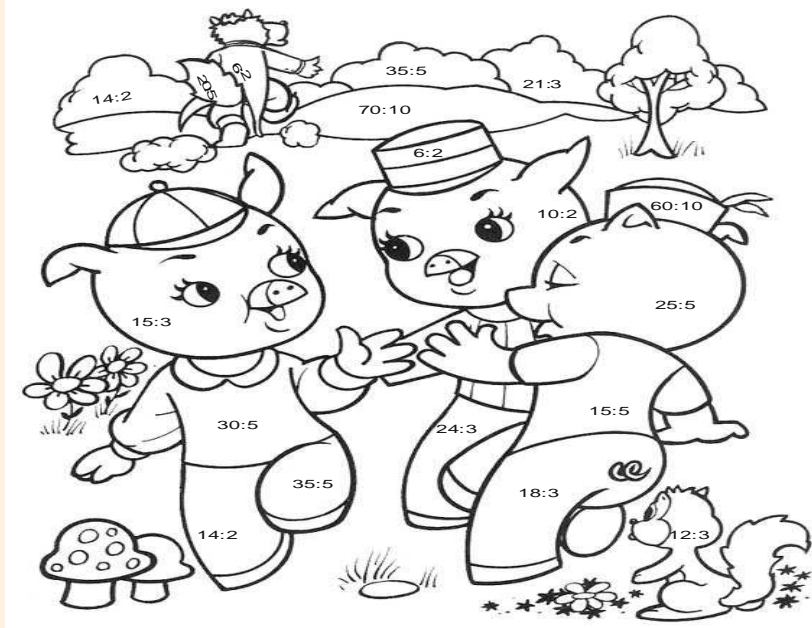
Кад је градња била готова и прасићи се удобно сместили у своје куће, појави се вук. Вук је био љут јер није имао новца да купи деци играчке. Почео је да виче: „Кад јадунем и ватру сунем, срушићу вам кућу!“, Најстарије прасе је имало 30 динара, и знајући колико су он и његова браћа желели играчке, оде и купи три лопте за вукову децу.

10. Колико је коштала једна лопта?

Вук је однео деци играчке и од тада су прасићи живели у слози са вуком и његовом породицом. Често су уживали у игри са малим вуковима!

Завршни део часа. Ученик који заврши бајку решава задатак са бојењем.

Када израчунаш све задатке бојама улепшај прасиће!

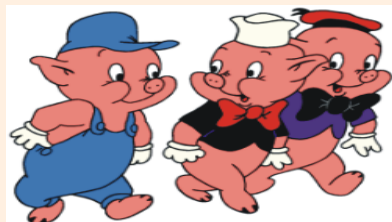
6-CVRENO
5-BIJELO

8-SI VO
3-BIJELO

7-ZELENO
4-BRANO

ПРИЛАГОЂАВАЊА - Са учеником који ради по ИОПу тренутно се ради са следећим циљевима: сабирање и одузимање бројева у оквиру прве десетице.

Прилагођени материјал за ученика који ради по ИОПу:

ТРИ ПРАСЕТА

ПОМОЗИ ПРАСИЋИМА ДА ДОЂУ ДО КУЋЕ!

3 +	2
	=
	-1
	=

=	6+	=	5-	=	3+
---	----	---	----	---	----

-4
=

+6	=	-5	=
----	---	----	---

	-3
=	1+
	=

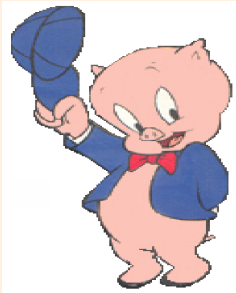
+6		
=		
-5		
=		
+3		
=	-4	=

Saznaj { t a su prasi } i rekl i kad su napravi l i i ku} u.

$10-8$
B

$7-3$
R

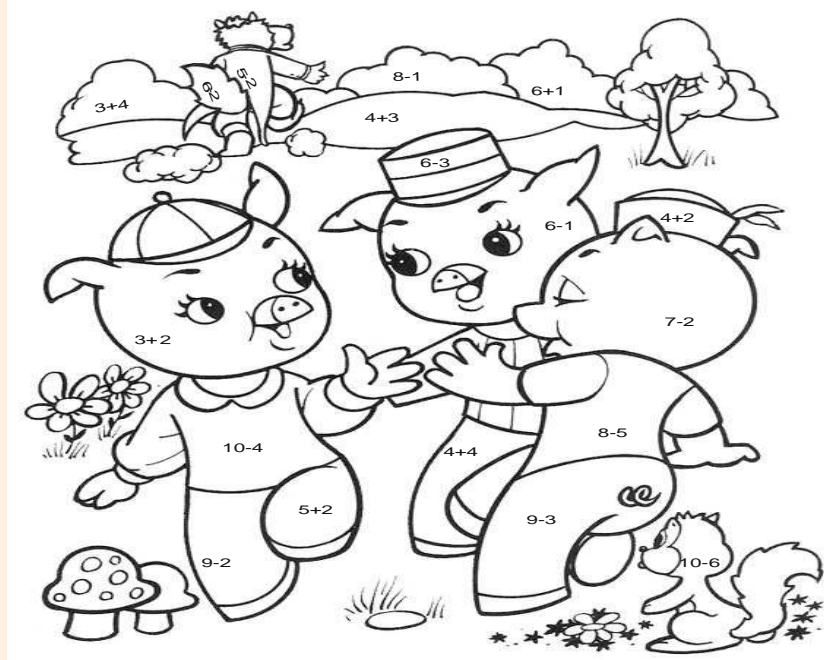
$8-1$
O

$9-6$
V

$5-0$
A

2	4	5	3	7

Када изрaчунаш све задатке бојама улепшај прасиће!

6-CVRENO
5-BRZE

8-SI VO
3-PI AVO

7-ZELENO
4-BRAON

На крају часа: читамо бајку и проверавамо тачност задатака и да ли су прасићи пронашли пут до куће (код ученика који ради по ИОПу).

(Даниела Вранић, професор разредне наставе, ОШ „Милутин и Драгиња Тодоровић“, Крагујевац)

Пример 2: МАТЕМАТИКА (млађи основци) / Наставна јединица: САБИРАЊЕ И ОДУЗИМАЊЕ У СКУПУ N (понављање градива) / 4. РАЗРЕД (одељење са 17 ученика, 1 ученик ради по ИОП-у)

УВОДНИ ДЕО ЧАСА

Активност 1: Најављивање циља часа

Саопштавам ђацима да ћемо на овом часу решавати задатке са сабирањем и одузимањем у скупу природних бројева и записујем наслов на табли, а ученици у свескама.

Активност 2: Израчунавање вредности речи

Најављујем и диктирам ученицима први задатак:

1. Помоћу таблице словних вредности (у прилогу) израчунај вредност једне од следећих речи (диференцирани задатак на три нивоа тежине):

*МИР

**ШКОЛА

***САВИНДАН

- Поделитем ученицима таблице словних вредности и ученици решавају одабрани задатак (свако слово има своју вредност – број) .

СЛОВО	А	Б	В	Г	Д	Ђ	Е	Ж	З	И
ВРЕДНОСТ	100	109	208	307	460	650	500	701	840	1000

СЛОВО	Ј	К	Л	Љ	М	Н	Њ	О	П	Р
ВРЕДНОСТ	10	45	350	25	580	60	76	1500	82	91

СЛОВО	С	Т	Ћ	У	Ф	Х	Ц	Ч	Џ	Ш
ВРЕДНОСТ	1	9	98	5000	999	1005	207	3070	456	281

**Ученица која ради по прилагођеном ИОП-у ради задатак са једном звездицом: писмено сабира три броја (МИР → М= 580, И= 1000 Р=91), потписујући бројеве један испод другог и при том користи у раду тродимензионалну бројевну праву са фигурицом (аутор часа израдио бројевну праву, слика испод).*

- Проверавамо решења на табли, поступком писменог сабирања.

Активност 3: Задавање домаћег задатка

Помоћу таблице словних вредности, које сте добили данас, израчунајте вредности имена чланова ваше породице.

ГЛАВНИ ДЕО ЧАСА

Активност 4: Решавање текстуалног задатка

Задатак број 2 (читам текст ученицима): "Основна школа "Десанка Максимовић" у Чокоту почела је са радом 1922. године и то у кући Аксентија Лазића, а прва учитељица звала се Љубица Ђорђевић.

Колико година постоји и ради школа у Чокоту?

(Коју годишњицу од оснивања школе ћемо обележавати ове 2012. године?)

- Понављање задатка и кратка анализа кроз питања:

1. Шта се тражи у задатку?

2. Који податак из задатка је веома важан за решавање задатка?

3. Да бисмо решили задатак потребан нам је још један важан податак који није речен у задатку. Који?

4. Коју рачунску операцију ћете користити у решавању задатка?

**Вршњачка подршка ученици која ради по прилагођеном ИОП-у: на питања се одговара методом карата која омогућава да се ученици договарају у пару, пре давања одговора.*

- Ученици решавају задатак у паровима, како седе. Решење проверавају супротном рачунском операцијом.

**Ученица која ради по прилагођеном ИОП-у проверава решење супротном рачунском операцијом (сабирањем) помоћу тродимензионалне бројевне праве.*

-Један пар решава задатак на табли.

Активност 5: Низ питања за све ученике

- Шта знате о скупу N ?

- Како именујемо бројеве код одузимања?

- Како именујемо бројеве код сабирања?

**Вршњачка подршка ученици која ради по прилагођеном ИОП-у: на питања се одговара методом карата која омогућава да се ученици договарају у пару, пре давања одговора.*

Активност 6: Увођење у проблемски задатак

Позивам све ученике да сада буду посебно пажљиви јер ћу им саопштити један веома важан и велики задатак који ћемо заједно решавати.

Учитељ прича: **"Драги моји, још свега пет месеци и Ви завршавате четврти разред основне школе. Као што знате на крају нашег четворогодишњег дружења организоваћемо велику журку. Потребно је да већ сада планирамо неке ствари, као на пример: где ћемо славити, кога ћемо све позвати на прославу, шта све треба да припремимо...? Купићемо нешто за послужење и освежење, а зато је потребан одређени новац. Добро је да унапред знамо колико би требало свако од нас да уштеди новца за тај дан? Зато крећемо на посао! Имам идеју!!!"**

Ученицима саопштавам: **"Поделићемо се у групе и свака група ће добити свој задатак. Свакој групи рећи ћу конкретно шта треба да уради. Представник сваке групе треба након израчунавања задатка да изађе и упише резултат у одговарајуће поље у табели, на табли..."**

Активност 7: Подела на групе, (помоћу карата са именима деце), подела задатака и давање инструкција

Групе се распореде у учионици, на пет места. Свака група добија задатак ...

ЗАДАЦИ ЗА 1. ГРУПУ

Ваш задатак је да планирате набавку сокова. Одаберите разноврсне врсте сокова из каталога који ћу вам дати. Израчунајте колико ће нам бити потребно новца за 12 литара сокова.

ЗАДАТАК ЗА 2. ГРУПУ

Ви сте задужени за грицкалице. Потребно је да из каталога одаберете разноврсне грицкалице. Израчунајте колико ће нам новца бити потребно за 2 килограма грицкалица.

ЗАДАТАК ЗА 3. ГРУПУ

Ви ћете набављати сендвиче. Потребно је да из каталога одаберете разноврсне сендвиче. Израчунајте колико нам је новца потребно за 30 сендвича?

ЗАДАЦИ ЗА 4. ГРУПУ

Ваша група има најслађи задатак. Потребно је из каталога да изаберете разне слаткише и израчунате колико нам је потребно новца за 2 килограма слаткиша?

ЗАДАТАК ЗА 5. ГРУПУ

Ваша група је задужена за воће. Одаберите из каталога разноврсно воће. Израчунајте колико нам је новца потребно за 5 килограма воћа.

**Ученица која ради по прилагођеном ИОП-у добија прилагођавањен задатак у оквиру своје групе: добија дигитрон помоћу кога треба да провери решење*

Активност 8: Рад у групама

Групе добијају задатак, каталоге са производима и ценама одређених производа и празне папире А-4 формата на којима рачунају...

Активност 9: Презентовање одговора и продуката групног рада

На крају, када све групе реше свој задатак онда представник сваке групе излази испред табле и уписује решење у одговарајуће поље у табели трошкова. Објашњава и рачун који се налази на папирима...

ЗАВРШНИ ДЕО ЧАСА

Активност 10: Евалуација часа

Час завршавамо тако што ученици записују на стикерима (и предају их учитељу) - нпр: Шта им се на данашњем часу највише свидело? Шта су научили на овом часу? Шта им је остало нејасно?

(Владаца Тошић, професор разредне наставе, ОШ „Десанка Максимовић“ Чокот, Ниш)

Пример 3: МАТЕМАТИКА (старији основци) / Наставна јединица: САБИРАЊЕ И ОДУЗИМАЊЕ (ПОНАВЉАЊЕ ГРАДИВА) / 5. РАЗРЕД (одељење са 24 ученика, 1 ученик ради по ИОП-у)

УВОДНИ ДЕО ЧАСА:

- Рад у пару - сви ученици раде у пару, на листићу је припремљено шест задатака са сабирањем и одузимањем, по два пара раде исти пример. Приликом контроле један пар ће читати решење, а други пар ће бити контролни. Ученик који ради по ИОП-у добиће пример са сабирањем до 20 и заједно са другом из клупе ће га решавати.

Корак 1 (6 мин): Подела листића и давање упутства за рад:

Наставни лист за рад у пару:

✱ Заједно са другом из клупе провери да ли је следећи израз тачан, па поред њега на црту стави слово **Т** ако је тачан или слово **Н** ако је нетачан:

$5 + 2 = 7$ _____
 $650 + 220 = 840$ _____
 $3000 + 500 = 8000$ _____
 $1010 - 40 = 960$ _____
 $4000 - 350 = 3650$ _____
 $9700 - 700 = 9000$ _____

Повратна информација: Један пар чита решење, а други контролише и потврђује исправност урађеног, тако за свих 6 примера.

ГЛАВНИ ДЕО ЧАСА:

Корак 2 (17 мин): Подела листића за индивидуални рад и давање упутстава:

Драги ученици,

Испред себе имате наставни лист са задацима. Прво пажљиво прочитајте задатке, размислите о прочитаном и почните да радите. Ако вам нешто није јасно подигните руку и ја ћу вам прићи. За рад имате 15 минута.

И _____, када се умориш, са друге стране листа нацртај шта желиш, па то обој. Ако ти буде потребна помоћ у читању текста замоли друга из клупе да ти прочита. Срећан вам рад!

Наставни лист за индивидуални рад:

Задаци са сабирањем и одузимањем

1. Највећи двоцифрени број додај разлици бројева 2400 и 800.

2. Марко има 750 динара. Ана има 125 динара више од Марка, а Јована 50 динара мање од Ане. Колико динара имају заједно Марко, Ана и Јована?

Одговор: _____

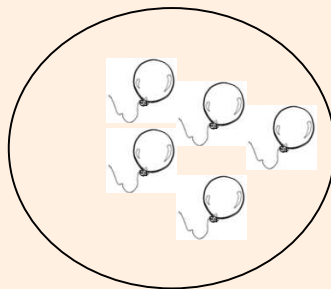
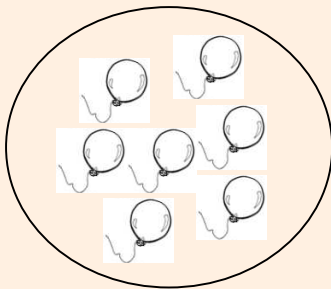
3. У магацину продавнице је сложена једна тона шећера. На првој и другој полици је 650 килограма, а на другој и трећој 725 килограма. Колико килограма шећера има на којој полици?

Одговор: _____

Прилагођени наставни лист:

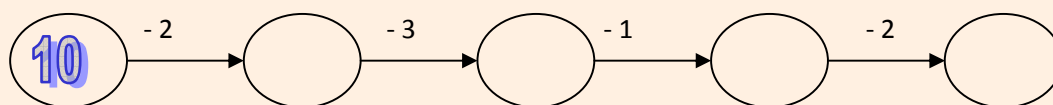
📖 Сабирање и одузимање до 20

1. Преброј и запиши колико укупно балона има у оба скупа:

$$\underline{\hspace{2cm}} + \underline{\hspace{2cm}} = \underline{\hspace{2cm}}$$

2. Прати стрелицу и рачунај:

3. Ана је имала 9 бомбона. Од маме је добила још 4. Колико сада има?

Корак 3 (7 мин): Повратна информација: Ученици у клупи размењују задатке, један ученик ради задатак на табли, анализирамо, а остали контролишу и исправљају. Ученик који ради по ИОП-у има продужено време за рад, друг из клупе му прегледа док ја пребројавам колико је ученика урадило тачно задатке.

Корак 4 (8 мин): Ученици који су имали грешке у изради задатака добијају наставни лист са допунским задатком, а они који су све тачно урадили додатни задатак. Ученик који ради по ИОП-у добија нови прилагођени листић. Дајем обавештење да за рад имају 6 минута.

Наставни лист са допунским задатком:

Допунски задатак:

Три тунела имају укупну дужину 2900 метара. Дужина првог и другог тунела износи 2090 метара, а другог и трећег 1800 метара. Колика је дужина сваког тунела?

Одговор: _____

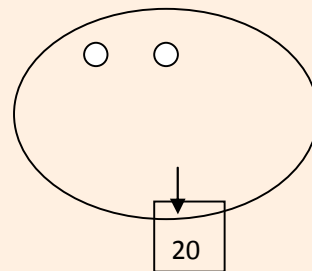
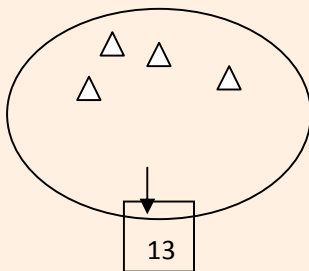
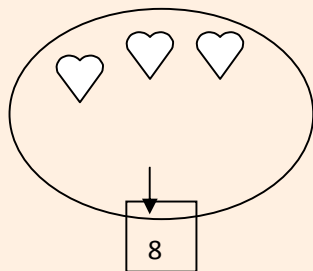
Наставни лист са додатним задатком:

Додатни задатак:

Одреди разлику највећег и најмањег петоцифреног броја који се могу написати помоћу цифара: **6, 3, 0, 1, 9** (свака цифра се може само једном употребити).

Прилагођени наставни лист:

Допуни скупове, па их обој:

☺ Нацртај нешто по свом избору:

Корак 5 (4 мин): Повратна информација: Лепим на табли решења за допунски, додатни и прилагођени задатак, анализирамо их, ученици самостално контролишу. Бројим и евидентирам колико је ученика било успешно у изради ових задатака.

ЗАВРШНИ ДЕО ЧАСА:

Корак 6 (3 мин): Дајем упутство ученицима да ове листиће кући залепе у свеску. Ученику који ради по ИОП-у лепим у свеску листиће.

Подела листића са задацима за домаћи задатак.

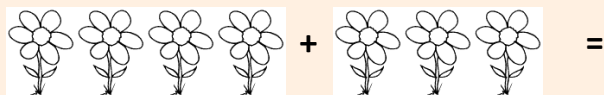
☺ Домаћи:

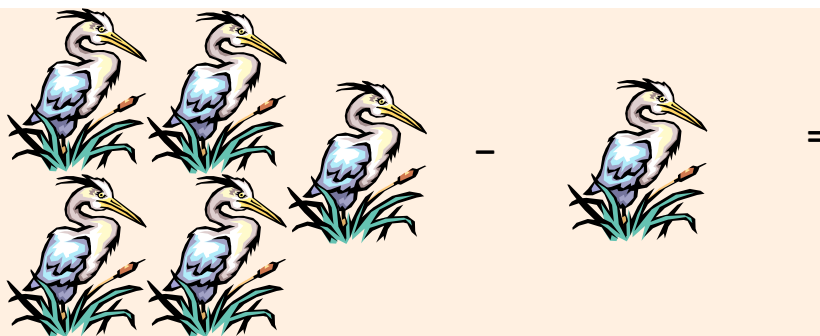
Састави текст задатка чијим се решавањем добија израз:

$$399 + (399 - 100) + (399 - 100 - 57)$$

Прилагођени домаћи задатак:

✍ Домаћи - Израчунај:

(Борка Миловановић, професор разредне наставе, ОШ „Стари град“ Ужице)

Пример 4: СРПСКИ ЈЕЗИК (млађи основци) / Наставна јединица: ОБРАДА БАСНЕ "КОРЊАЧА И ЗЕЦ" / 3. РАЗРЕД

Наставна јединица: Басна "Корњача и зец", Езоп / **Тип часа:** Обрада

Место: Учионица за рад у кругу и по групама

Опис детета: Дечак је на узрасу од седам месеци пао и задобио повреде главе због чега је имао и операцију. Прогнозе су биле неизвесне. Лекари се редовно распитују да ли напредује у школи, да ли зна слова, бројеве и шта може да упамти.

Сада је ученик 4. разреда. Има краткотрајну пажњу и концентрацију и веома је тих и повучен. Сарађује са учитељицом али са вршњацима осим на часу током активности ретко остварује комуникацију. Чита слово по слово и преписује краћи текст писаним словима лепим и уредним рукописом. Пише и чита бројеве до 10 самостално а уз помоћ учитељице и до 20. Рачуна уз помоћ учитељице и дидактичког материјала. Илустрације описује са неколико речи. На постављена питања одговара кратким реченицама. Повремено је преосетљив и нервозан, устаје и узима ствари од другова. Постепено усваја правила понашања у одељењу и школи.

Задаци:

- Укључивање ученика у групу, рад у пару – да га ученици прихвате
- Самосталан рад
- Постепено повећавање концентрације на часу
- Укључивање у рад, да учествује у разговору, да пише, чита, црта и боји
- Повећање комуникације са вршњацима и ван часова и школе

Материјали и учила:

- Наставни листићи – прилагођени (подељени по тежини задатака са цртицама за одговоре и илустрацијама које упућују на одговор или олакшавају решавање задатака)
- Илустрације, приче у сликама - писање на основу слика или записивање кратких реченица на основу слика
- Сажети лекција или делови лекција подвучени црвеном бојом
- Школски часопис – краће песме и текстови
- Рачунаљка, штапићи, жетони, бројевна права, математичка тела
- ПП презентације
- ЦД плејер, Звучна читанка, Музичка збирка

Провера знања:

Оцењивање тачних одговора а не грешака, диктирање одговора слово по слово како би ученик

свој одговор могао да запише, уписивање речи похвале и подршке.

Додатна подршка:

- У оквиру школског пројекта организују се часови допунске наставе тако да ученик ради домаће задатке уз помоћ учитеља
- Позив другова за игру ван школе, позив на рођенданске прославе

СЦЕНАРИО ЧАСА

Циљеви часа:

- подстицање исказивања личног доживљаја басне,
- уочавање особина ликова и поређење са људским поступцима и особинама
- подстицање стваралаштва и креативности деце
- подстицање деце да слободно износе своје импресије у вези са басном
- вођење аргументованог дијалога

Прилагођени циљ: /

Материјал: Читанка, листићи са задацима за групе, листови А4 формата за рад, фломастери, стрип за рад у пару

ТОК ЧАСА

1. корак: Стварање атмосфере за почетак рада

Ученици седе у круг. Час започињем реченицом: "Замолићу три ученика да дођу до мене". Шапнем им да треба пантомимом да представе басну "Цврчак и мрави". Први треба да oponаша виолинисту, други да трећем товари на леђа, тежак терет који ће да носи. После извесног времена други и трећи се одмарају у својој кућици, а трећи цвокоће од зиме... Остали ученици треба да погоде о којој басни је реч.

Прилагођавања: Ако се ученик не јави учитељица га позива да помогне. Он бира улогу коју жели.

Обновљамо знања о баснама, подсећамо се ликова из басни и њихових особина, да ли знају ко је писац ове басне и знају ли још неког баснописца.

Прилагођавања: Учитељица од ученика тражи да се сети неких ликова из басни које су обрађиване.

2. корак: Најава басне "Корњача и зец" и увођење у доживљај басне

Читам реченицу: "Још је спорија него што сам претпостављао, а кад само помислим да је уобразио како може да ме победи!"

- Које припадају ове речи? Знате ли неку причу о овој животињи? Каква је разлика између корњаче и зеца?

- Сада ћу вам прочитати басну "Корњача и зец".

Ученици прате уз замишљање онога што чују. Поново неколико ученика чита басну, а остали прате у читанкама.

Прилагођавања: Учитељица стоји поред ученика и заједно са њим вуче прст како би ученик могао да прати текст док други ученици читају.

3. корак: Разговор о басни кроз питања

- Зашто је корњача стигла на циљ пре зеца?
- Треба ли противника потценити у било којој борби?
- Које особине има зец из ове басне?

Прилагођавања: Питања су записана на табли, а ученик може да их види и сам прочита.

4. корак: Подела задатка по групама

Деца се договарају о раду унутар групе, бирају ко ће записати одговор, ко ће бацати коцкицу, ко ће лепити одговор а ко ће извештавати.

5. корак: Рад по групама

Сви ученици прво слушају све задатке. Учитељица обилази групе и појашњава тамо где је потребно.

Прилагођавања: Ученик ради у групи, учествује у разговору уз помоћ питања учитељице.

Задаци:

- Шта су се договорили корњача и зец?
- У коју своју особину се уздао зец?
- Да ли је корњача била свесна својих и зечевих особина?
- Зашто је корњача ипак прихватила овај изазов?
- Зашто је зец изгубио борбу?

6. корак: Извештавање група

Почиње група која је извукла питање са редним бројем један. Остале ученике позивам да пажљиво прате. Одговори се каче на табли испод наслова.

Прилагођавања: Ученик излази са другом из групе испред табле чита питање и лепи одговор.

7. корак: Сучељавање ставова

Поделити одељење у две групе. Једни бране корњачу а други зеца. Помажем ученицима у навођењу аргумената.

Прилагођавања: Ученик наводи аргументе уз помоћ учитељице.

8. корак: Стваралачки задатак за самосталан рад

Води се разговор о стрипу, одликама стрипа, које стрипове воле да читају. Деца имају задатак да у пару напишу текст за стрип. Читање стрипова.

Прилагођавања: Учитељица одређује парове. Ученик уз помоћ друга, уписује речи у поља за стрип и боји.

Домаћи задатак:

Ученици бирају задатак: 1. Писмено препричавање басне са проширеним садржајем.

Прилагођавања: 2. Преписивање реченица по избору и подвлачење имена ликова. Ово је задатак и за остале ученике који га одаберу.

(Милена Ђуковић, учитељица, ОШ „Бранко Радичевић“, Бујановац)

Пример 5: СРПСКИ ЈЕЗИК (млађи основци) / Наставна јединица: „Сећање на детињство“, Гвидо Тартаља (обрада) / 4. РАЗРЕД (одељење са 27 ученика, 8 ученика српске и 19 ученика ромске националности, 1 ученик ради по ИОП-у)

Наставна јединица: „Сећање на детињство“, Гвидо Тартаља / Тип часа: Обрада

Методе учења/наставе: Интерактивно (кооперативно) учење

Циљеви и задаци часа:

- оспособљавање ученика за тумачење књижевног дела;
- подстицање стваралаштва и креативности код деце;

- повезивање знања са предходним знањима из школе и живота;
- развијање говорне културе;
- подстицање деце да слободно износе своје импресије у вези са текстом.

Материјал: Читанка, листићи са задацима за групе, листови А4 формата за рад, фломастери, стрип

ТОК ЧАСА

1. **корак: Стварање атмосфере за почетак рада** - 5 мин

Час започињем реченицом: - Када кажем **детињство**, чега се прво сетите..

Ученици причају догађаје или асоцијације на реч **детињство**.

Обновљамо знања о аутобиографији. Проверавам да ли знају ко је писац текста „Подела улога“ и знају ли још неке текстове Гвида Тартаље из предходних разреда. („Зна он унапред“)

Прилагођавања: Ученика који се образује по ИОПу наводим потпитањима да се сети неког наслова текста који смо обрадили.

2. **корак: Најава текста „Сећање на детињство“ и увођење у доживљај** – 5 мин

- Сада ћу вам прочитати текст „Сећање на детињство“. Ученици прате у читанкама.

Прилагођавања: Друг из клупе заједно са њим вуче прст како би ученик могао да прати текст док учитељица чита.

3. **корак: Разговор о тексту кроз питања** – 5 мин

- Којим способностима се истицао песник у детињству?

- Када је Гвидо Тартаља почео да се бави писањем?

- Како је дошло до тога да песник почне да пише за децу?

- Какав је био однос између деце у породици Тартаља? На основу чега то закључујемо?

Прилагођавања: Питања су записана на великом папиру да ученик може да види и има довољно времена да сам прочита.

4. **корак: Подела задатака по групама**

Деца се договарају о раду унутар групе, бирају ко ће записати одговор, ко ће лепити одговор а ко ће извештавати.

ЗАДАЦИ:

1. група: Замисли да си новинар и да имаш 3 минута за свој ТВ коментар. Испричај овај догађај!
2. група: Сачини стрип – напиши текст за стрип.
3. група: Замисли и напиши један краћи дијалог са песником и одглуми!
4. група: Препричај текст у 5-6 реченица.
5. група: Поделите улоге и припремите се за драмско извођење текста!

5. **корак: Рад по групама** – 15 мин

Сви ученици прво слушају све задатке. Учитељица обилази групе и појашњава тамо где је потребно.

Прилагођавања: Ученик ради у групи која прави стрип, учествује у разговору уз помоћ питања учитељице, пише наслов, црта и боји уз помоћ осталих у групи који уписују текст у облачићима.

6. **корак: Извештавање група** - 15 мин

Почиње група која је извукла питање са редним бројем један или група која жели прва.

Остале ученике позивам да пажљиво прате. Одговори се каче на табли испод наслова.

Прилагођавања: Ученик излази са другом из групе испред табле, чита питање и лепи одговор.

Домаћи задатак: Ученици бирају задатак: 1.Писмено препричавање приче

Прилагођавања: 2. Преписивање реченица по избору. Ово је задатак и за остале ученике који имају тешкоће у учењу.

(Милена Ђуковић, учитељица, ОШ „Бранко Радичевић“, Бујановац)

Пример 6: СРПСКИ ЈЕЗИК (старији основци) / Наставна јединица: ВРСТЕ РЕЧИ (понављање градива) / 5. РАЗРЕД (одељење са 24 ученика, 1 ученик ради по ИОП-у)

УВОДНИ ДЕО ЧАСА:

Корак 1 (8 min): Подела листића за рад у пару, обавештење да сви раде у пару, да за рад имају 5 минута и ако им шта буде нејасно да подигну руку да бих им објаснила.

Наставни лист:

 Заједно са другом из клупе прочитај написане речи и разврстај их по заједничким особинама (како је започето): Мира, школа, пева, трчи, леп, лишће, грожђе, сева, два, црвен, камен, пет, ја, ужички, Миланов, он, седми, стоти, ви, ми

школа, _____
пева, _____
леп, _____
ја, _____
два, _____

Повратна информација: Сваки ред чита по један пар, а остали парови су контролни и пријављују грешку или потврђују исправност урађеног. Заједнички закључујемо да се у сваком реду налази по једна врста променљивих речи.

Најава циља часа и обавештење да ће сви радити у групи, да ће по неки ученик добијати своје прилагођене задатке где ће му другари из групе помагати, по потреби, и подела у четири групе.

ГЛАВНИ ДЕО ЧАСА:

КОРАК 2 (8 min): Подела наставних листића са задатком - именице и листића са прилагођеним задатком. „Напишите назив. За рад имате 5 минута“. (Обавештење за ученика који ради по ИОП-у да сличице може обојити.)

Наставни лист - именице:

 У датом тексту подвуци све именице и групиши их по врстама:

Весна је отпутовала са мамом на море. Летовале су у Бару. Плажа је била предивна: песак, сунцобрани, лежачке... Ту је био и мали бар где је Весна често пила лимуну. Вода је била бистра, дрвеће и цвеће свуда око њих. За децу је направљен и водени тобоган. Чак га је и мама Зора испробала.

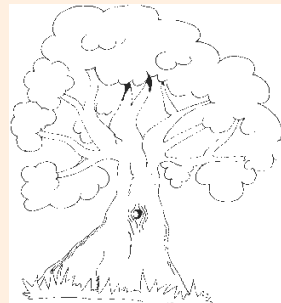
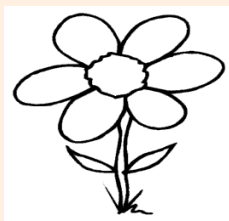
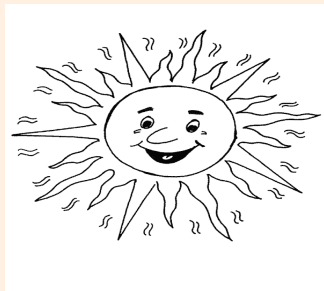
властите _____
заједничке _____

Збирне

Градивне

Прилагођени наставни лист- напиши назив :

☺ Напиши назив испод слике:

Повратна информација: Једна група чита записане заједничке именице, а остале су контролне групе, друга група чита властите именице, трећа збирне, четврта градивне и на крају понављамо које врсте именица смо учили и шта оне означавају, ученик са прилагођеним задатком чита шта је записао испод сваке сличице.

КОРАК 3 (8 мин): Подела наставних листића са задатком - придеви и прилагођеног са задатком - каква може бити бака, обавештење да за рад имају 5 минута.

Наставни лист - придеви:

У следећем тексту заокружи придеве и разврстај их:

Освануо је топао летњи дан. Црвенкасто Сунце је изашло и обасјало шарену ливаду и влажни земљани пут. На дрвеним сеоским оградама још су стајали петлови. Миланова бака је поранила и испекла свеже уштипке.

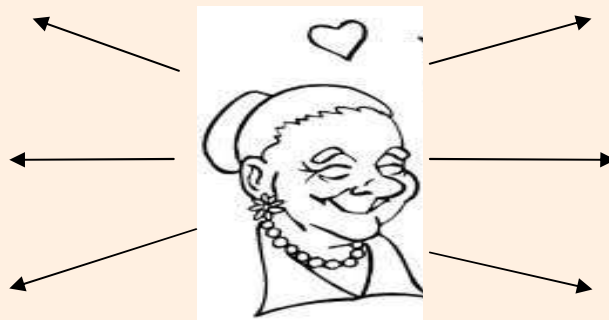
описни: _____

присвојни: _____

градивни: _____

Прилагођени лист - каква може бити бака:

👵 Каква све може да буде бака?

Повратна информација: Једна група извештава издвојене описне придеве, друга присвојне, трећа градивне, а четврта група је контролна. Понављамо шта су то придеви и које врсте смо

учили, ученик са прилагођеним задатком чита каква све може да буде бака.

КОРАК 4 (6 мин): Подела наставних листића са задатком - глаголи и прилагођеног са задатком - шта бака може да ради, обавештење да за рад имају 4 минута.

Наставни лист – глаголи:

✦ Неким глаголима није место у једној од ових колона. Пронађи их, прецртај и упиши на право место:

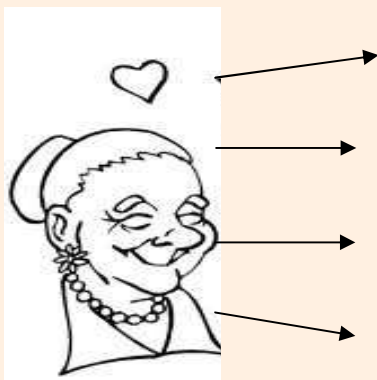
трчи
сече
свиће
пере
копа

дрема
спава
сања
грми
мисли

дува
пева
сева
снежи
облача се

Прилагођени наставни лист- шта све може бака да ради:

✂ Шта све бака може да ради?

Повратна информација: Прва група је контролна, а остале групе извештавају издвојене речи које означавају радњу, стање и збивање, понављамо шта су то глаголи, ученик са прилагођеним задатком чита шта бака може да ради.

КОРАК 5 (5 мин): Подела наставних листића са задатком - бројеви и прилагођеног листића са задатком - преброј.

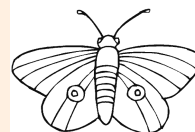
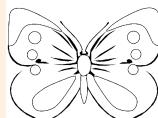
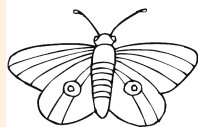
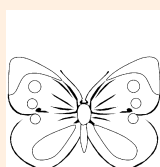
Наставни лист - бројеви:

✋ Маркером у тексту подвуци основне, а заокружи редне бројеве:

Ја сам ученик петог разреда. У одељењу има четрнаест девојчица и десет дечака. Пре пет месеци били смо на кросу. Дарко је био први, Никола трећи, а Димитрије четврти.

Прилагођени наставни лист - преброј:

✋ Трећег лептира обој:

На слици има _____ лептира.

Повратна информација: Прва група извештава основне, трећа редне бројеве, а друга и четврта група су контролне, понављамо шта су то бројеви, ученик са прилагођеним задатком чита колико има лептира и показује ког је обојио.

КОРАК 6 (5 мин): Подела наставног листића са задатком личне заменице, давање упутства да и ученик који је радио прилагођене задатке ради исти задатак и да за рад имају 3 минута.

Наставни лист - личне заменице:

Ў Допуни реченице одговарајућим личним заменицама:

_____ су се наљутили.
_____ је радосна.
_____ сам поносан.
_____ сте нас разумели.

Повратна информација: Свака група чита по једну реченицу, остале групе су контролне, понављамо шта су то личне заменице.

ЗАВРШНИ ДЕО ЧАСА:

Корак 7 (5 мин): Ученик који ради по ИОП-у добија наставни лист - лопта и пише због чега воли лопту, остали ученици добијају наставни лист који ће кући залепити у свеску на коме су исписане врсте речи и њихова класификација и исписан домаћи задатак, фронтално понављамо променљиве врсте речи.

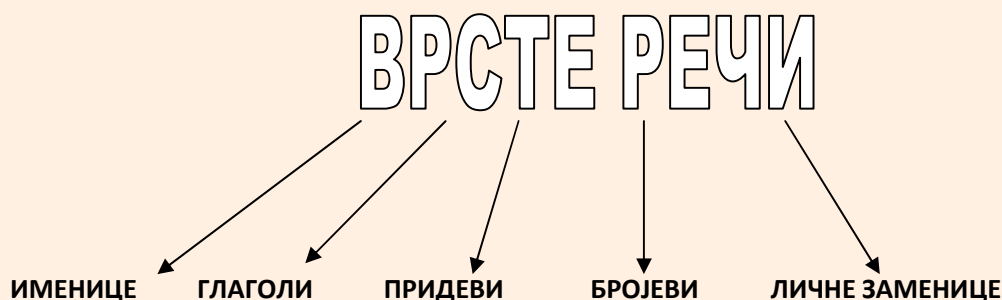
Домаћи задатак за ученика који ради по ИОП-у је наставни лист са сликом девојчице где треба да опише шта види.

Прилагођени лист - лопта:

✱ Због чега волиш лопту?

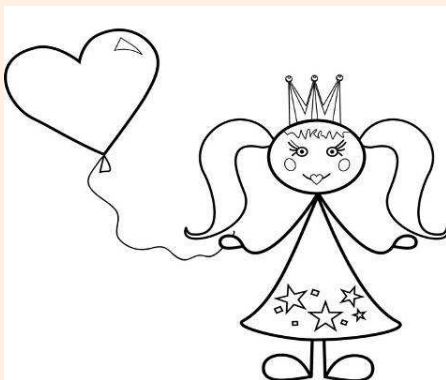
Наставни лист - врсте речи, домаћи задатак:

↓	↓	↓	↓	↓
властите	радња	описни	основни	(ја, ти, он)
заједничке	стање	присвојни	редни	(ми, ви, они)
збирне	збивање	градивни		
градивне				

Прилагођени домаћи задатак - девојчица:

✍ Домаћи: Опиши шта видиш на слици.

(Борка Миловановић, професор разредне наставе, ОШ „Стари град“ Ужице)

Пример 7: ПРИРОДНЕ НАУКЕ (старији основци) / Наставна јединица: ОБЛИКОВАЊЕ РЕЉЕФА РАДОМ СПОЉАШЊИХ СИЛА / 5. РАЗРЕД

ПРЕДМЕТ И ТЕМА: ГЕОГРАФИЈА - ОБЛИКОВАЊЕ РЕЉЕФА РАДОМ СПОЉАШЊИХ СИЛА	РАЗРЕД: ПЕТИ
ЦИЉЕВИ ЧАСА (знања/вештине које ученик треба са стекне) <ul style="list-style-type: none"> • Активирање претходно стечених знања о рељефу Земљине површине. • Уочавање разлика између облика рељефа насталих радом унутрашњих сила и облика рељефа насталих радом спољашњих сила. • Усвајање основних појмова везаних за процесе ерозије и акумулације. • Развијање способности систематизације знања и примене наученог у свакодневном животу. • Оспособљавање за коришћење различитог материјала. • Подстицање радозналости ученика, сарадње и групног, тимског рада, неговање осећаја за помоћ друговима који имају проблема у савладавању градива. 	НАЦИОНАЛНИ СТАНДАРДИ <ul style="list-style-type: none"> • ГЕ.2.1.3. ученик препознаје и објашњава географске чињенице -објекте,појаве, процесе и односе који су представљени моделом, сликом, графиком, табелом и схемом • ГЕ.3.2.2. ученик објашњава физичко- географске законитости у географском омотачу (климатску и биогеографску зоналност) и наводи мере за његову заштиту, обнову и унапређење • ГЕ.2.2.2. ученик разликује и објашњава географске чињенице - објекте, појаве, процесе и односе у Земљиним сферама (литосфери, атмосфери, хидросфери и биосфери)
ПРОЦЕС (кораци, активности)	ПОТРЕБНА ПРИЛАГОЂАВАЊА (у складу са <i>Планом</i> или <i>ИОПом</i>)
<p style="text-align: center;"><u>Уводни део часа (5 минута)</u></p> <p>Постављањем различитих питања и помажући у давању одговора, подсетити ученике на предходно стечена знања о настанку најкрупнијих облика рељефа.</p> <p>Шта је рељеф? Који су најкрупнији облици рељефа на Земљи? Које су унутрашње силе Земље? Како се деле планине по начину постанка? Када су настале?</p> <p>Истицање циљева и задатака</p> <p style="text-align: center;"><u>Главни део часа (35 минута)</u></p> <p>Наставник објашњава постојање спољашњих сила, њихов утицај на постојеће облике рељефа. Појмове ерозије и акумулације представља уз помоћ модела рељефа на коме је могуће приказати механички рад реке (како</p>	<p style="text-align: center;"><u>Уводни део часа (5 минута)</u></p> <p>Уз помоћ припремљеног модела ученик коме је потребна додатна образовна подршка (поремећај пажње и проблеми са понашањем) одговара на питање „ Шта је рељеф и који су основни облици рељефа?“</p> <p style="text-align: center;"><u>Главни део часа (35 минута)</u></p> <p>Како би привукао пажњу ученика и мотивисао га за рад у овом делу часа наставник ће га замолити да помогне око поделе задатака и потребног материјала. Сам ће изабрати групу у којој</p>

разара подлогу и где таложи разорени материјал).

Ученици су подељени у хетерогене групе (у оквиру једне групе ради ученик са потребом за додатном образовном подршком).

Подела задатака - свака група добија неопходан материјал, задатак и прецизно и јасно формулисана упутства за рад.

ПРВА ГРУПА

КОРИШЋЕЊЕМ ПРИПРЕМЉЕНОГ МОДЕЛА И МАТЕРИЈАЛА ПОКУШАЈТЕ ДА ПРЕДСТАВИТЕ ПРОЦЕСЕ КОЈИ СЕ ДЕШАВАЈУ У ПРИРОДИ.

У „РЕЧНО КОРИТО“ ПОЛАКО СИПАТИ ВОДУ ИЗ ФЛАШИЦЕ.

ЗАБЕЛЕЖИТИ КАКВЕ ПРОМЕНЕ ПРИМЕЋУЈЕТЕ.

а) СИПАТИ МАЛО ВОДЕ-ПОЛАКО

б) СИПАТИ ВИШЕ ВОДЕ- БРЖЕ НЕГО У ПРВОМ СЛУЧАЈУ

ЗАБЕЛЕЖИТИ ПРОМЕНЕ.

Одговорити на питања:

*ГДЕ РЕКА ВИШЕ ОДНОСИ И РАЗАРА СТЕНОВИТУ ПОДЛОГУ?

*ГДЕ РЕКА ТАЛОЖИ ОДНЕСЕНИ МАТЕРИЈАЛ?

Потребан материјал: модел планинског рељефа, земља, флашице са водом.

ДРУГА ГРУПА

КОРИШЋЕЊЕМ ПРИПРЕМЉЕНОГ МАТЕРИЈАЛА ПОКУШАЈТЕ ДА ПРЕДСТАВИТЕ ПРОЦЕСЕ КОЈИ СЕ ДЕШАВАЈУ У ПРИРОДИ.

НАПРАВИТИ ПУСТИЊСКИ (ПЕШЧАНИ РЕЉЕФ).

УПОТРБИТИ ФЕН ДА БИ ПОКАЗАЛИ КАКО ВЕТАР ИЗАЗИВА КРЕТАЊЕ ПЕСКА.

ЗАБЕЛЕЖИТИ КАКВЕ ПРОМЕНЕ ПРИМЕЋУЈЕТЕ.

Потребан материјал: картонска кутија, песак, фен.

ТРЕЋА ГРУПА

КОРИШЋЕЊЕМ ПРИПРЕМЉЕНОГ МАТЕРИЈАЛА И СОПСТВЕНОГ ИСКУСТВА ОПИШИТЕ И ЗАБЕЛЕЖИТЕ КАКО СЕ КРЕЧЊАЧКА СТЕНА ПОНАША У ДОДИРУ СА ВОДОМ.

НАПРАВИТЕ ПАНО- ЛЕПЉЕЊЕМ СЛИКА ПРИКАЖИТЕ ОБЛИКЕ РЕЉЕФА КОЈИ

НАСТАЈУ УТИЦАЈЕМ ВОДЕ НА КРЕЧЊАК.

Потребан материјал: припремајући се за овај час ученици су убацили комадић

жели да ради.

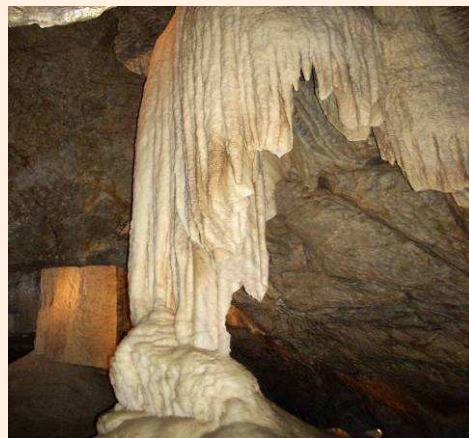
Ученик је изабрао да ради у оквиру друге групе.

Активно учествује у обликовању узвишења од песка (у постављеној кутији), а затим коришћењем фена (имитирајући ветар) помера и премешта песак... Изводи закључак да ветар помера песак и ствара нове облике рељефа.

Визуелно представљање градива, експериментисање, (смењивање различитих активности) одржава концентрацију ученика, а уједно олакшава и сам процес учења и утврђивања наученог. Уз помоћ вршњака обавља задатке у складу са својим могућностима. Биће укључен у рад, подстицан да самостално саопштава податке.

Приликом презентације рада групе чији је члан описаће експеримент који је извео.

креде у провидну пластичну флашицу са водом; креда, табла, слике, хамер, лепак.

ЧЕТВРТА ГРУПА
КОРИШЋЕЊЕМ ПРИПРЕМЉЕНОГ МАТЕРИЈАЛА НАПРАВИТЕ ПАНО- ЛЕПЉЕЊЕМ
СЛИКА ПРИКАЖИТЕ ОБЛИКЕ РЕЉЕФА КОЈЕ СТВАРА РЕКА.
Потребан материјал: слике, хамер, лепак.

ПЕТА ГРУПА

КОРИШЋЕЊЕМ ПРИПРЕМЉЕНОГ МАТЕРИЈАЛА НАПРАВИТЕ ПАНО- ЛЕПЉЕЊЕМ
СЛИКА ПРИКАЖИТЕ ОБЛИКЕ РЕЉЕФА КОЈЕ СТВАРА ВЕТАР.

Потребан материјал: слике, хамер, лепак.

Ученици реализују предвиђене активности.

Наставник прати рад у групама, даје додатна објашњења уколико су потребна, посебно обраћа пажњу на ученика са потребом за додатном образовном подршком пружајући му помоћ и подршку за рад. Ученик је изабрао да ради у оквиру друге групе. Активно учествује у обликовању узвишења од песка (у постављеној кутији), а затим коришћењем фена (имитирајући ветар) помера и премешта песак...Изводи закључак да ветар помера песак и ствара нове облике рељефа. Наставник наводи назив овог деловања „ветра“ – еолска ерозија и насталог облика –дина.

Након завршеног заједничког рада свака група излаже преглед задате теме пред читавим одељењем.

Презентацију рада сваке групе прати заједничка дискусија-коментари, постављање питања, допуњавање, тражење додатних информација....

Запажања остварена кроз експерименталан рад наставник бележи на табли, а ученици их записују у свеске.

Завршни део часа (5 минута)

У овом делу часа врши се кратка провера. Сваки ученик добија папир са називом неког од проучаваних облика рељефа који треба да повеже са одређеном спољашњом силом која је условила његов настанак. Ученици раде у пару или групи.

АЛУВИЈАЛНА РАВАН , УВАЛА, ВРТАЧА , ПЕЋИНА, КРАШКО ПОЉЕ,

Завршни део часа (5 минута)

На моделу рељефа који је користила прва група ученик показује и описује речно корито и речну долину.

<p>ЈАМА, ДИНА, КАЊОН, КЛИСУРА, СТАЛАКТИТ, СТАЛАГМИТ, РЕЧНО КОРИТО, РЕЧНА ДОЛИНА, АДА, ДЕЛТА, ВОДОПАД.</p> <p>Разговор ће бити прилагођен свим ученицима (поједини ће тумачити једноставне слике које виде, други резултате изведених експеримената, рад спољашњих сила...). Моћи ће да изразе лична искуства, сазнања и интересовања.</p> <p>Наставник похваљује ученике за успешно изведене активности.</p>	
ОЦЕЊИВАЊЕ (начин провере остварености циљева)	ПОТРЕБНА ПРИЛАГОЂАВАЊА (у складу са Планом или ИОПом)
<p>Уколико успешно остваре предвиђене задатке ученици ће:</p> <ul style="list-style-type: none"> • моћи да наведу спољашње силе које утичу на обликовање рељефа на Земљиној површини; • усвојити и користити појмове ерозија и акумулација; • објашњавати деловање текуће воде, ветра и растварачко дејство воде на обликовање рељефа Земљине површине; • знати појмове речно корито, речна долина, речно острво алувијална раван, увале, вртаче, крашка поља, пећине, јаме, дине и моћи да их опишу; • разликовати кањоне и клисуре; • препознати и разликовати на слици, филму или у природи облике рељефа настале механичким радом река и ветра; • посматрати, уочавати и описивати промене у окружењу. • Ученици описују облике рељефа настале радом спољашњих сила и именују силе које су их створиле. Препознају њихов изглед и показују их на постављеним паноима. <p>Наставник вреднује постигнуће ученика, њихово ангажовање, заинтересованост за рад уписивањем својих запажања у свеску евиденције, а оцене (појединим ученицима) у разредну књигу.</p>	<p>На паноу који је припремила пета група именује облике рељефа. Зна да су настали радом ветра и да се најчешће налазе у пустињама.</p> <p>Брисањем табле показује како вода раствара кречњак.</p>
<p>МАТЕРИЈАЛ ЗА РАД Посебан материјал за сваку групу: папир, слике, лепак, модели рељефа, земља, вода, песак, фен...</p>	

ЗАПАЖАЊА И КОМЕНТАРИ НАСТАВНИКА

- Примећује се задовољство код ученика, спремност да нешто и сами ураде, осећају задовољство што могу да помогну друговима, код наставника зато што је подстакао радозналост и жељу да постижу боље резултате у учењу...
- Ученик са потребом за додатном образовном подршком развија вербалне способности, коришћење модела и илустративног материјала. Уз вршњачку помоћ лакше постиже боље резултате у учењу.
- Овакав начин рада створа подстицајну атмосферу и ученицима омогућава олакшано савладавање наставног градива.

(Јасмина Видосављевић, наставник географије, ОШ „Милутин и Драгиња Тодоровић“, Крагујевац)

Пример 8: ПРИРОДНЕ НАУКЕ (старији основци) / Наставна јединица: ТОПЛОТНЕ ПОЈАВЕ - Топлотно ширење тела. Појам и мерење температуре (тип часа: обрада) / **7. РАЗРЕД**

ПРЕДМЕТ И ТЕМА: ФИЗИКА - ТОПЛОТНЕ ПОЈАВЕ / Топлотно ширење тела. Појам и мерење температуре (тип часа: обрада)	РАЗРЕД: СЕДМИ
ЦИЉЕВИ ЧАСА (знања/вештине које ученик треба са стекне) <ul style="list-style-type: none">- Да ученици знају како ће се тела понашати при загревању и хлађењу- Да ученици усвоје појам топлоте- Усвајање појмова линеарно и запреминско ширење тела- Да ученици схвате последице загревања и хлађења воде у природи, односно да познају последице аномалије воде и њен значај за живи свет и климу- Научити ученике да разликују појмове топлота и температура- Да знају да користе целзијус и келвин – мерне јединице за температуру- Да науче да мере температуру и да прерачунавају температурне вредности из једне у другу мерну јединицу- Развијање вештина групног рада уз поштовање правила и солидарности међу ученицима уз уважавање различитости	НАЦИОНАЛНИ СТАНДАРДИ: ФИ.1.4.2. Ученик уме да препозна инструмент за мерење температуре ФИ.1.4.3. Ученик зна да користи основну јединицу за температуру ФИ.1.4.6. Ученик зна да мери температуру ФИ.2.5.4. Ученик зна да унутрашња енергија зависи од температуре ФИ.2.5.5. Ученик зна да запремина тела зависи од температуре
ПРОЦЕС (кораци, активности)	ПОТРЕБНА ПРИЛАГОЂАВАЊА (у складу са <i>Планом</i> или <i>ИОПом</i>)

Уводни део часа (5 мин.)

Ученици су на предходном часу подељени у 4 групе. У једној је и ученик са потребом за додатном образовном подршком - прва група.

Питати ученике шта је топлота и шта су топлотне појаве. Подсетити их да су у нижим разредима говорили о топлоти. Којих се појмова сећају? На табли написати појмове које ученици наведу. Наставник затим истиче циљеве часа и обавештава ученике да ће кроз групни рад на овом часу дефинисати те појмове и видети како се тела понашају при загревању и како се мери температура.

Наставник подсећа ученике на основна правила групног рада: сви учествују у раду, свако даје свој допринос, међусобно се уважавају и договарају.

Главни део часа: (30мин)

Ученицима дати први задатак. Свака група добија различит задатак.

ЗАДАЦИ ЗА ГРУПЕ:**I ГРУПА**

1. Испитати како се понашају чврста тела при загревању и хлађењу.

Материјал:

- Гравесандов прстен
- Шпиритусна лампа
- шибица

Провуците куглу кроз прстен, како она пролази кроз прстен? Затим загрејати куглицу и покушати поново да је провучете. Шта примећујете? Зашто?

2. Материјал:

- 3 пластичне посуде
- Топла, хладна и млака вода у њима.

Ставите десну руку у топлу, а леву у хладну воду, држати 1 минут, а затим истовремено у млаку. Шта осећате? Објаснити.

3. Опишите термометар и објасните на ком принципу ради.

Измерите температуру воде и леда. Температуру претворити у келвине применом обрасца.

4. Јутарња температура ваздуха износила је 11°C .У подне температура износи

За ученика са интелектуалним тешкоћама на овом часу треба инсистирати на што више практичних активности, односно да учествује у извођењу огледа, да би на тај начин био у могућности да што боље упамти и разуме нове појмове, да осети да је део групе и да он такође доприноси раду своје групе. Пошто је тих треба му омогућити кроз активности да се опусти и искаже оно што мисли.

Ученик ради у првој групи, активно прати први оглед и може да донесе правилан закључак, да се повећала запремина кугле и да не може да прође кроз прстен. У оквиру другог огледа омогућити ученику да га изведе и каже шта је осетио. Ученик треба да научи из чега се састоји термометар, тако што ће покушати да запише шта види док држи термометар у руци, друг из групе или наставник му помажу да правилно дефинише делове. Након мерења температуре воде и леда овај ученик може да измери своју телесну температуру.

Он треба да зна да постоје јединице келвин и целзијус и да у свакодневном животу користимо целзијус, али не мора да зна претварање.

20⁰С . За колико се степени променила температура?
Изразити ту промену у ⁰С і К. Шта закључујеш?

II ГРУПА

1. Испитајте како се гасови понашају при загревању.

Материјал:

- флаша
- балон
- шпиритусна лампа

Поставите балон на флашу, а затим загревајте флашу шпиритусном лампом.Шта се дешава? Зашто?

2. Материјал:

- 3 пластичне посуде
- Топла, хладна и млака вода у њима.

Ставите десну руку у топлу, а леву у хладну воду, држати 1 мин, а затим истовремено у млаку. Шта осећате? Објаснити.

3. Опишите термометар и објасните на ком принципу ради.

Измерите температуру топле воде и изразити ту температуру у келвинима применом одговарајућег обрасца.

4. Јутарња температура ваздуха износила је 11⁰С. У подне температура износи 20⁰С. За колико се степени променила температура ?

Изразити ту промену у ⁰С і К. Шта закључујеш?

III ГРУПА

1. Испитајте како се понашају тела чија је једна димензија знатно већа од осталих при загревању.

Материјал:

- Справа којом се може пратити промена дужине тела чија је дужина већа од осталих димензија
- Шпиритусна лампа
- Шта се закључује?

2. Материјал:

- 3 пластичне посуде
- Топла, хладна и млака вода у њима.

Ставите десну руку у топлу, а леву у хладну воду, држати 1 мин, а затим истовремено у млаку. Шта осећате? Објаснити.

3. Опишите термометар и објасните на ком принципу ради.

Измерите температуру хладне воде и изразити ту температуру у келвинима применом одговарајућег обрасца.

4. Јутарња температура ваздуха износила је 11°C . У подне температура износи 20°C . За колико се степени променила температура?

Изразити ту промену у $^{\circ}\text{C}$ и K . Шта закључујеш?

IV ГРУПА

1. Испитајте како се понашају течности при загревању и хлађењу.

Материјал:

- Боца са цевчицом у средини, вода
- Шпиритусна лампа
- Шта се закључује?

2. Материјал:

- 3 пластичне посуде
- Топла, хладна и млада вода у њима.

Ставите десну руку у топлу, а леву у хладну воду, држати 1 мин, а затим истовремено у млаку. Шта осећате? Објаснити.

3. Опишите термометар и објасните на ком принципу ради.

Измерите температуру млаке воде и изразити ту температуру у келвинима применом одговарајућег обрасца.

4. Јутарња температура ваздуха износила је 11°C . У подне температура износи 20°C . За колико се степени променила температура?

Изразити ту промену у $^{\circ}\text{C}$ и K . Шта закључујеш?

Ученици изводе оглед према упутству које су добили од наставника, а наставник прати рад, помаже уколико је потребно. Затим свака група даје свој закључак и објашњење. Наставник уводи појам линеарног и запреминског ширења и заједно са ученицима дефинише појам аномалије воде и кроз разговор наводи ученике да схвате последице аномалије воде по живи свет на Земљи.

Следећи задатак је исти за све групе. Добијају 3 посуде са топлом, хладном и млаком водом. Треба да закључе да чуло додира може да вара и да би се дефинисао степен загрејаности тела уводи се величина температура и њено мерење термометром. Подсетити ученике у коју групу величина спада и која је мерна јединица за температуру. Пошто су два ученика добила задатак предходног часа да направе кратку презентацију о Келвину и Целзијусу приказати заједно са наставниковом презентацијом чији се слајдови полако пуштају пратећи ток часа и направити увод за мерење температуре и претварање једне јединице у другу. Описати принцип рада термометра, односно применити запреминско ширење тела. Дефинисати Келвинову и Целзијусову скалу и дати ученицима везу између ове две мерне јединице кроз формуле. Инсистирати на ознакама за температуру у целзијусовој скали и апсолутној температури у келвиновој скали. Дефинисати појам апсолутне нуле. Основни појмови су записани на слајдовима као и обрасци и ученици могу да их препишу у свеске. Свака група добија задатак да измери температуру топле, хладне, млаке воде и леда и воде, а затим ту температуру претворе у келвине. Наставник све време обилази ученике, прати њихов рад, помаже уколико је потребно, координира рад група, наводи их на правилне закључке уколико имају проблема са њиховим доношењем.

За завршни део часа (10 мин.)

Дати ученицима наставне листиће са питањима кроз које ће обновити најбитније појмове научене на овом часу.

Питања:

1. Када се тело шири у свим правцима кажемо да се шири.
2. Када се тело шири само у једном правцу кажемо да се шири.
3. При загревању се течности шире
4. Шта је аномалија воде?
5. Када хладимо чврсто тело његова густина се (смањује /остаје иста/повећава). Допуни реченицу, користећи дате појмове.
6. Температура је физичка величина. (основна/изведена)
7. Термометар је:
 - а) мерило
 - б) инструмент за мерење температуре

У завршном делу часа ученику дати посебно припремљен наставни листић прилагођен његовим могућностима. За њега није потребно да зна претварање целзијуса у келвине и обрнуто, али да постоје ове јединице треба.

За ученика коме је потребна подршка:

1. Који си оглед изводио у оквиру првог задатка? Шта сте закључили?
2. Који ти се оглед највише допао?
3. Чиме се мери температура?
4. Које врсте термометара постоје?
5. Која је мерна јединица за температуру?
6. Покушај да нацрташ термометар.

Заокружи тачан одговор.

8. Које врсте термометара постоје?

9. Која је мерна јединица за температуру?

10. Шта је апсолутна нула?

Неко од ученика да одговор, остали подизањем руке потврђују тачан одговор. Наставнику то помаже да добије повратну информацију о степену усвојености новог градива.

За домаћи задатак дати ученицима упутство да направе термометар (свака група добија упутство).

ОЦЕЊИВАЊЕ (начин провере остварености циљева)	ПОТРЕБНА ПРИЛАГОЂАВАЊА (у складу са Планом или ИОПом)
Оцењивање: Наставник прати активности, понашање, укљученост, заинтересованост, правилно закључивање, дефинисање појмова, начин изражавања. Своја запажања саопштава ученицима и бележи их у свеску у којој бележи податке о раду ученика.	Потребна прилагођавања: Ученик коме се пружа додатна образовна подршка добија повратну информацију о свом раду.
МАТЕРИЈАЛ ЗА РАД : Гравесандов прстен, стаклена боца, балон, стаклена боца са цевчицом на средини, инструмент којим се мери линеарно издужење, пластичне посуде, лед, вода, ЦД, рачунар.	
ЗАПАЖАЊА И КОМЕНТАРИ НАСТАВНИКА	

(Наташа Милинковић, наставник физике, ОШ „Милутин и Драгиња Тодоровић“, Крагујевац)

Пример 9: ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ (старији основци) / Наставна јединица: СТАРИ ВЕК - КУЛТУРА НАРОДА СТАРОГ ИСТОКА (обрада) / 5. РАЗРЕД

ПРЕДМЕТ И ТЕМА: ИСТОРИЈА - КУЛТУРА НАРОДА СТАРОГ ИСТОКА (тип часа: обрада)	РАЗРЕД: ПЕТИ
ЦИЉЕВИ ЧАСА (знања/вештине које ученик треба са стекне) - Усвајање појмова: Хамурабијев законик, Библија: Стари завет и Нови завет, алфавет - Упознавање са основним одликама културе народа Старог истока и усвајање основних појмова везаних за њу: паганство (многобоштво), Јудаизам, пирамиде, писмо - Усвајање и разликовање појмова једнобожачка и многобожачка религија - Развијање умења анализе историјских извора - Вертикално повезивање градива (упоређивање живота некад и сад)	ПРИЛАГОЂЕНИ ЦИЉЕВИ (за ученика који се образује по ИОП-у са измењеним програмом): - Ученик вежба читање и писање (подршка у овладавању ћириличним писмом) - Ученик вежба разумевања појмова: пирамида и Библија
ПРОЦЕС (кораци, активности)	ПОТРЕБНА ПРИЛАГОЂАВАЊА (у складу са ИОПом)

Уводни део часа

- Наставник, фронтално подсећа ученике на њихова стечена знања о Старом веку и Старом Истоку, кроз активирајућа питања (нпр. Како се зове период историје, који проучавају ове школске године? Од када до када траје Стари век? (обратити пажњу на појаву писма и држава); Како се зову прве државе, које су се појавиле на подручју Старог Истока? Ко ће на карти да покаже те државе?)
- Кроз фронтални разговор, наставник упознаје ученике са појмом култура и темом часа: Култура народа Старог истока

Главни део часа:

- Наставник предаје о староисточној култури користећи ППТ презентацију и програмирани материјал за индивидуални или групни рад. Ученици одговарају на постављена питања и развија се групна дискусија. Тематске целине су:
 - **I Веровања** (приказују се слајдови са сликама и питањима)
 - Након обраде деветог слајда, поделити им кратак **Херодотов текст** описа Кефренове и Кеопсове пирамиде (**Прилог 1**). **Инструкција:** Прочитајте текст „оца историје“ Херодота и одговорите на задатак: Подвучите у тексту, у чему се разликују Кеопсова и Кефренова пирамида?
 - Ученици читају текст и подвлаче у њему потребне речи (ради се индивидуално, у паровима или малим групама) и потом извештавају, по принципу добровољности.
 - **II Писменост** (приказују се слајдови са сликама и питањима)
 - Након обраде слајда о **хијероглифима**, ради се вежба у паровима (**Прилог 2**). **Инструкција:** на основу добијених знакова хијероглифа напишите реч КУЛТУРА. Питања: Како је лакше писати: ћирилицом или хијероглифима?; Зашто су хијероглифи тешки?;
 - Наставник **записује на табли** писма народа Старог Истока и најпознатија дела Старог Истока: Хамурабијев законик и Библија

- Дати прилику и подршку ученику да одговори на нека питања, самостално или уз помоћ вршњака (то важи за цео ток часа)

- **Прилагођен задатак** (**Прилог 1а** - слика пирамиде у Гизи): ученик треба да заокружи највећу пирамиду на слици и прецрта пирамиду у свеску и напише шта је то (пирамида). **Извести** ученика да на слајду покаже највећу пирамиду, а други ученици треба да је именују (Кеопсова)
- **Прилагођен задатак** (**Прилог 2а** - хијероглифи): ученик треба да заокружене знаке из табеле хијероглифа препише у свеску. Питање: Коју си реч добио? (ЧАС).
- Ученик преписује са табле речи које је наставник написао

<ul style="list-style-type: none"> ○ III Наука (приказују се слајдови са сликама) <ul style="list-style-type: none"> - Наставник записује на табли науке које су развијали народи Старог Истока. ○ IV Свакодневни живот (приказују се слајдови са сликама) <ul style="list-style-type: none"> - Ученици добију задатак да именују занимања људи Старог истока на основу слајдова. <p>Завршни део часа:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Домаћи задатак (Прилог 3) - поделити цедуљице и дати инструкцију • Ученицима се најави кратка контролна вежба за следећи час (Прилог 4) • Ученици оцењују час и рад наставника 	<ul style="list-style-type: none"> • Прилагођен задатак: Ученик треба да опише једну слику и да именује то занимање. <ul style="list-style-type: none"> • Прилагођен домаћи задатак (Прилог 3а) • Прилагођена контролна вежба (Прилог 4а)
ОЦЕЊИВАЊЕ (начин провере остварености циљева)	ПОТРЕБНА ПРИЛАГОЂАВАЊА (у складу са ИОПом)
Кратка контролна вежба	Кратка контролна вежба са прилагођеним задацима
МАТЕРИЈАЛ ЗА РАД :	
ЗАПАЖАЊА И КОМЕНТАРИ НАСТАВНИКА	

ПРИЛОЗИ:

<p>Прилог 1</p> <p>Како историчар Херодот описује Кефренову пирамиду, која се налази поред пирамиде његовог брата Кеопса.</p> <p>„И он (Кефрен) је саградио једну пирамиду, али је она мања од братовљеве, јер сам и ову лично измерио. Под њом нема подземне гробнице и у њу није спроведен канал као код оне друге (Кеопсове) у коју је спроведена вода из Нила кроз један изидан ходник и која у гробници тече око једног острва на коме, како причају, почива сам Кеопс.“</p> <p>У чему се разликују Кеопсова и Кефренова пирамида? Подвуци у датом тексту речи којима се та разлика уочава.</p>	<p>Прилог 1а</p> <p>Заокружи на слици највећи објект.</p> <p>Прецртај у свеску слику са њеним називом</p>
---	--

ПИРАМИДЕ

Прилог 2

Задатак:

1. Уз помоћ хијероглифа, напишите у свеске реч КУЛТУРА.
2. Уколико желите, смислите још неке речи и напишите их хијероглифима.

Прилог 2а

Обој знакове изнад слова како желиш. 3 аокружи знакове изнад слова: Ч, А, С

Прилог 3 - Домаћи:

1. Анализа историјског извора:

■ Школске невоље сумерског ђака

У архивима и библиотекама градова Месопотамије и Египта сачувана су и школска вежбања ђака. Невешто исписане знаке клинописа или хијероглифе учитељи су исправљали и чували да би могли да прате на предовање ђака. Један сумерски ђак је о својим школским обавезама забележио:

„Ово је месечни преглед мојих школских обавеза: Сваког месеца имам три дана одмора и три дана празника. То укупно чини 24 дана сваког месеца које морам да проведем у школи. Како су то дуги дани!“

На основу историјског извора одговорите у свеске:

Упоредите своје и обавезе сумерских ђака током месеца. У чему су сличности, а у чему разлике?

2. Истраживање (урадите најмање једно, а најбоље сва три):

- Потражите део о стварању света из Библије и запишите га у свеске.
- Потражите у енциклопедији и запишите у свеске мит о Вавилонској кули
- Потражите у енциклопедији и запишите у свеске мит о Озирису, Изиди и Сету

Прилог 3а - Домаћи:

Прочитај реченице и **одговоре** упиши на цртици испод питања.

У Египту су грађене пирамиде.

1. Где су грађене пирамиде?

Библија је најпознатији верски текст Старог Истока, који се користи и данас.

2. Како се зове најпознатији верски текст народа Старог Истока (Јевреја)?

Сумерци су пронашли писмо и точак.

3. Шта су пронашли Сумерци?

_____ и _____

Прилог 4 – Контролна вежба

Култура народа Старог Истока

1. На цртицама испод слика, напишите назив писма којим су написане:

(3)

2. Како се зову грађевине на сликама. На цртицама напишите њихове називе.

(2)

3. Наведене појмове распоредите у табели, под територијама којима припадају, где се јављају.

Хијероглифи, зигурат, алфабет, Јерусалим, Библија, Тигар, фараон, Нил, Вавилон, Јудаизам, клинасто писмо, Хамурабијев законик

Египат	Месопотамија	Феникија	Јудеја/Израел-Јевреји

Прилог 4а - Контролна вежба

1. Шта је приказано на слици?

Одговор напиши на црти поред слике.

2. Како се зове најважнија верска књига народа Старог истока?

3. Шта ради човек на слици?

Одговор напиши на црти испод слике.

--	--	--	--

(12*0,5=6)

4. Већина народа Старог Истока је веровала у _____ богова, само су Јевреји веровали у _____ бога.

(2*0,5=1)

Име и презиме: _____ Одељење: _____

Број поена: _____ Оцена: _____

Име и презиме: _____

Одељење: _____

Оцена: _____

(Весна Лучић, наставница историје, ОШ „Стари град“, Ужице)

Пример 10: ВЕШТИНЕ (старији основци) / Ваннаставна активност: РАДИОНИЦА ЗА УЧЕНИЧКИ ПАРЛАМЕНТ „ЗНАМ О ИНКЛУЗИЈИ“ / 5-8. РАЗРЕД

СЦЕНАРИО РАДИОНИЦЕ

Циљеви радионице

- Информисање и сензибилизација ученика о појму инклузивног образовања
- Повећавање вршњачке подршке у односу на децу којима је потребна додатна образовна подршка
- Повећавање спремности представника УП за ширење идеје инклузивног образовања
- Препознавање сопствених потреба и потреба других

Очекивани исходи радионице

- Представници УП информисани и разумеју појам инклузивног образовања
- Представници УП спремни да пруже вршњачку подршку
- Представници УП шире идеју инклузивног образовања
- Представници УП умеју да препознају сопствене и потребе других

ТОК РАДИОНИЦЕ

Уводни део (10 минута)

Подела у 3 групе разбрајањем

1.корак: Задатак: На плавим стикерима сваки ученик пише своју посебност, нешто по чему се разликује од других. То може бити особина, неко лично обележје (боја косе, очију...).

Извештавање група, лепљење одговора на постер са називом: Лична својства

2. корак: Инструкција: Нека свако од вас на жутим стикерима наведе 3 заједничка својства за све вас. Нешто што вам је свима заједничко.

Извештавање група, лепљење одговора на постер са називом: Заједничка својства

Уколико се не појави образовање, наставник подстиче ученике да дођу до појма **образовање** Коментар наставника са освртом на различитост, личну посебност и заједничка својства.

Централни део (30 минута)

3. корак: Свака група добија папир са одштампаним питањима и бира представника који ће извештавати

Питања за прву групу: Да ли је наше образовање доступно свој деци? Могу ли сва деца да иду у школу? Шта је са децом која имају неки инвалидитет? Могу ли они и како да дођу до наше школе? Шта бисте ви урадили? Наведите свој предлог и размислите коме би сте га упутили ?

Питања за другу групу: Да ли је за сву децу образовање доступно? Знате ли да ли сва деца иду у школу? (нпр: деца из планинских предела до којих нема превоза). Да ли је то праведно? Шта ради држава и наше министарство да помогне тој деци? Шта бисте ви урадили? Наведите свој предлог и размислите коме би сте га упутили?

Питања за трећу групу: Да ли сте чули за израз деца са посебним потребама? Објасните како то разумете и шта то значи? Могу ли потребе бити посебне? Наведите своје објашњење синтагме „посебне потребе“.

Извештавање група и повратна информација наставника

Наставник потом открива и појашњава постер са Масловљевој хијерахијом мотива, са посебним

нагласком да сви имамо исте потребе, али је начин и пут задовољавања потреба за сваког од нас другачији.

У следећем кораку наставник упознаје ученике са законском обавезом школе и даје информације о инклузивном образовању.

4. корак: Сваки ученик унутар групе даје одговор на питање: Шта ви можете да урадите, како би требало да се понашате да пружите праву, истинску подршку својим другарима којима је та подршка потребна? (одговоре пишу на стикерима).

Извештавање група и повратна информација наставника.

Завршни део (30 минута)

5. корак: Задатак: Индивидуално писање порука подршке, охрабрења за остварење потреба сваког детета

Саопштавање порука

6.корак: Израда заједничког постера подршке ИО, на основу израђених групних порука. Постер могу изразити и симболички, значи дечије поруке могу и илустровати.

Презентација постера 10 минута

Питања за дискусију:

- Које су ови постери намењени?
- Да ли бисте волели да још неко погледа ове постере и ко?
- Где би сте их изложили?

Ученици консензусом доносе одлуку о томе где ће бити изложени постери

7. корак : Напишите први корак, акцију, коју ћете ви као представници УП предузети у вези ИО. Наведите када планирате да реализујете корак, акцију, са ким и коме је намењена?

Подела радних листова.

Акција, корак (ШТА)	Време реализације (КАДА)	Реализатори (КО)	Намењено (КОМЕ)

Презентација група и повратна информација наставника

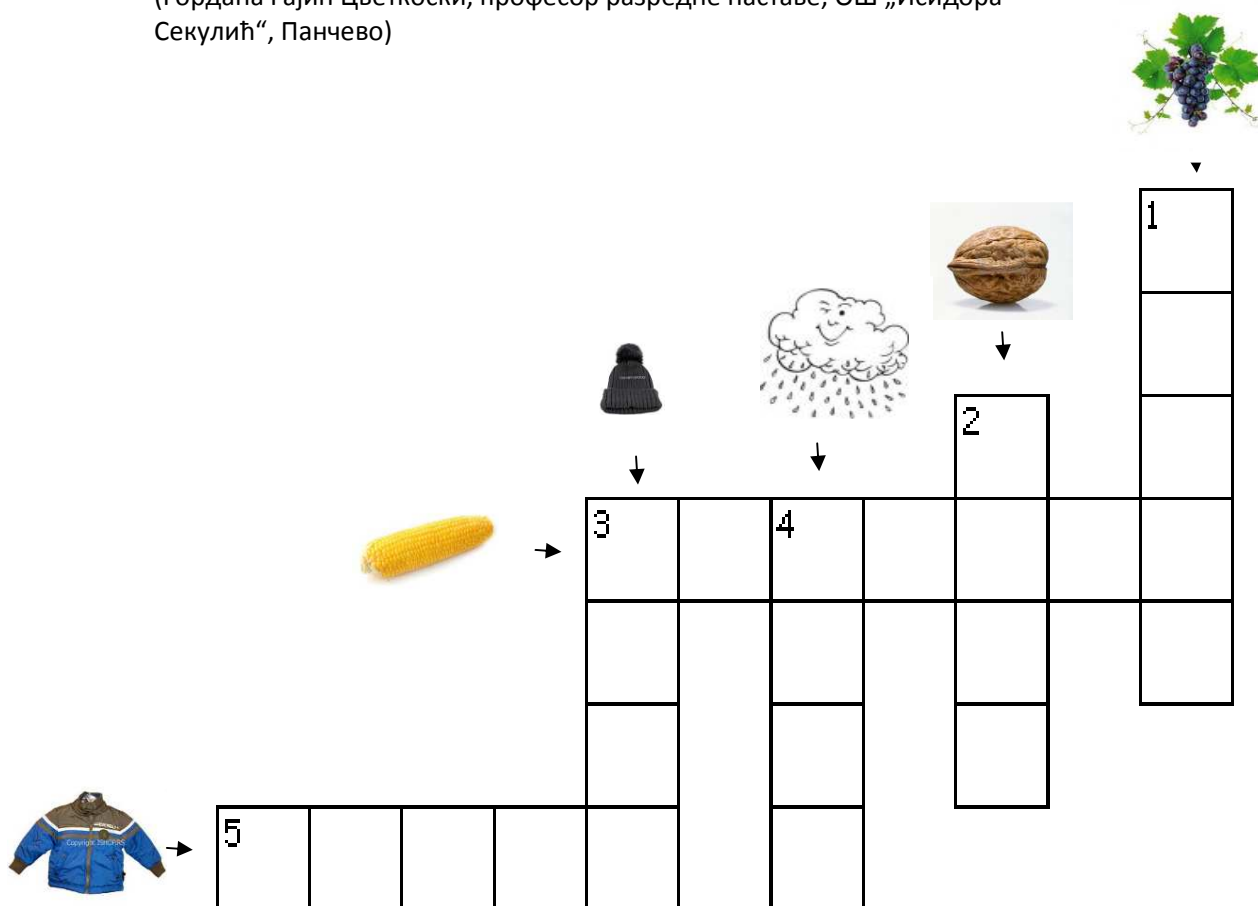
Излазна карта – Ученици процењу радионицу

Баш ми се допала	Средње ми се допала	Није ми се допала

(Зорица Димитријевић, стручна сарадница, ОШ „Стари град“, Ужице)

1. Игра „Реши укрштеницу“ / 2. разред ОШ (српски језик)

(Гордана Гајин Цветкоски, професор разредне наставе, ОШ „Исидора Секулић“, Панчево)

2. Игра „Прочитај – напиши“ / 2. разред ОШ (српски језик)

Правила игре: Сви играчи поставе своје фигуре на поље **Старт**. Играч који добије највећи број игра први. Добијени број показује за колико поља треба померити фигуру (као код игре Човече не љути се). Ознака значи **напиши** реч, а значи **прочитај**.

Победник је играч који први стигне до циља.

(Гордана Гајин Цветкоски, професор разредне наставе, ОШ „Исидора Секулић“, Панчево)

	 Биљана		 	 	
	 	 Тамиш		 	 ташна
 	 млеко		Циљ		
 ђак	 		 	 дрво	 осам
 		 доктор	 Панчево	 	
 књига		 пас	 		Старт

3. Игра „Асоцијације“ / ОШ (српски језик)

У мешовитом одељењу (2. и 4. разред), уводни разговор на тему именице, са ученицима оба разреда, започећемо решавањем асоцијације. Горње две колоне решавају ученици другог разреда, а доње две колоне ученици четвртог разреда. Заједно откривају коначно решење асоцијације: ИМЕНИЦЕ.

На крају игре следе питања: Шта су именице?; Које врсте именица смо учили у другом разреду, а које у четвртог?

(Драгана Торбица, наставница разредне наставе, ОШ „Десанка Максимовић“ – издвојено одељење: Горње Међурово, Чокот)

4. Игра „Математико, не љути се!“ / 7. разред ОШ (математика)

Групе су формиране од по четири детета приближно једнаких знања и двоје који су на нешто мало вишем нивоу. Деца добијају по једну таблу за игру и задатке са два нивоа (нивои се бирају према њиховим дотадашњим постигнућима). У групи се договарају који од понуђених нивоа ће решавати. Једну екипу чине три детета од којих двоје у пару решавају задатке, док треће дете надгледа противнички пар. Игра се по свим правилима за *Човече не љути се*, једино што се користи само један пион. Када дете стане на неко поље ради математички задатак (са понуђене листе) са тим бројем. Уколико га уради може да игра поново, уколико не уме да уради задатак враћа се једно поље уназад. Победник је она екипа која прва стигне у «кућицу» или избаци противничку екипу са табле. Игра је намештена тако да је играч број 1 у неповољнијем положају јер има више могућности да буде избачен са терена. (Када нека група добије свог победника ради преостале задатке заједно или бира задатке које не уме да реши да би потражила помоћ од остатка одељења или од наставника.) Игра обично траје 15-20 минута.

(Веселинка Станковић, наставник математике, ОШ „Десанка Максимовић“, Чокот)

5. Техника „Спојнице“ / ОШ (страни језици)

Ученик добија измешане, исецкане српско – енглеске речи на папиру у боји. Задатак је да направи мини – речник тако што ће правити спојеве речи.

Након што, уз наставникову помоћ, споји све речи, остатку одељења говори речи на енглеском, а они имају задатак да реч изговоре, а затим кажу њен превод.

(Зорана Буха, наставник српског језика, ОШ „Сава Шумановић“, Ердевик)

Како и зашто је настала Мрежа?

Повезивањем различитих специјализација и актера образовања = од МПН и образовних установа са развијеном инклузивном праксом, до НВО и удружења (стручњаци, родитељи и особе из осетљивих група) у циљу обезбеђивања:

- подршке МПН у осмишљавању и промоцији модела ИО и изграђивању капацитета институција
- довољног броја стручњака и практичара за едукативни, саветодавни и супервизијски рад са образовним установама
- директне подршке на захтев образовних установа, наставника/ца и родитеља.

Ко чини Мрежу?

Мрежу чине две паралелне, и на нивоу Школских управа међусобно повезане, структуре:

- Имплементациони тим за ИО МПН – 16 просветних саветника, именованих од стране Министра као ШУ координатори за ИО.
- Практичари, стручњаци и модел школе са искуством у примени ИО – 16 координатора Мреже,

Радом Мреже управља Савет Мреже.

Који су задаци Мреже?

Мрежа паралелно обавља две врсте задатака:

РАЗВОЈ КОНЦЕПТА ИО

- Израда пакета обука и приручника
- Разрада програма и стандарда професионалних услуга
- Обука стручњака
- Осмишљавање праћења и вредновања
- Предлагање мера за даље унапређење концепта и праксе

УНАПРЕЂЕЊЕ ПРАКСЕ ИО

- Промоција ИО
- Реализација обука
- Развој и ширење примера добре ИО праксе (хоризонтално учење)
- Пружање професионалних услуга установама и појединцима
- Праћење примене ИО
- Идентификовање проблема у примени ИО

Пружање подршке, на захтев установа и појединаца, обухвата следеће услуге:

- Давање информација и објашњења путем телефона или електронске поште и вебсајта
- Организовање посета установи или активностима/часовима, ради пружања подршке у
 - организацији рада установе, као и раду СТИО
 - прилагођавању наставе или укључивању деце у групу/одељење
 - изради ИОПа и оцењивању постигнућа према ИОП-у
- Реаговање на основу молбе родитеља за подршком или приговора о кршењу права детета, као и давање подршке установи / родитељу / ИРК у доношењу одлуке о образовању детета.

Коме се обратити за добијање подршке?

НА НИВОУ ШКОЛСКИХ УПРАВА

МПНТР – Имплементациони тим за ИО МПНТР и Координатори Мреже подршке ИО

ШУ Сомбор Ксенија Лишчевић so.emilli@neobee.net Бранка Бешлић 064 897 1634	ШУ Нови Сад Соња Миладиновић sonja.d.miladinovic@gmail.com Соња Париповић 063 458 179	ШУ Зрењанин Светлана Кочиш svetlana.kocis@suzrenjanin.edu.rs Снежана Кицин 062 273 443
ШУ Београд Љерка Ђорђевић, ljerka.djordjevic@mpn.gov.rs Светлана Комленовић 064 170 7998	ШУ Пожаревац Весна Милетић vesna.miletic@mpn.gov.rs Милена Васић 063 323 817	ШУ Ваљево Љиљана Рељић ljliljana.reljic@kolubarskiokrug.rs Љиљана Симић 064 258 7839
ШУ Чачак Слађана Мијатовић sladjana.mijatovic@eunet.rs Слађана Мијатовић 032 341 166, 032 311 327	ШУ Јагодина Дубравка Јовановић dubravka@gmail.com Вера Муждека 060 357 9133	ШУ Крагујевац Мила Тодоровић mdtodorovic@ptt.rs Душанка Ћировић 064 136 0425
ШУ Краљево (Нови Пазар) Миодраг Костић minikraljevo@ptt.rs Весна Шапоњић 064 200 8464	ШУ Зајечар Славко Николић slavkomps@open.telekom.rs Љиљана Стојановић 063 850 9473	ШУ Ниш Татјана Живановић cenus@nis.edu.rs Љиљана Радовановић Тошић 064 17 3 6074
ШУ Ужице Јелена Павловић skolskauprava@eunet.rs Зорица Димитријевић 064 166 8606	ШУ Крушевац Аца Лапчевић mpskrusevac@open.telekom.rs Војислав Вељовић 060 725 5460	ШУ Лесковац Лидија Нешић lines@sbb.rs Милена Маринковић 064 228 2177
ШУ Косовска Митровица Вера Смиљић ompskm@yahoo.com 028/424-359	ШУ Ранилуг su_ranilug@yahoo.com 0280/75-667	

НА ЦЕНТРАЛНОМ НИВОУ

Савет Мреже Милена Јеротијевић milena.jerotijevic@gmail.com 064 362 4405	Координациони тим Мреже Милерна Васић milena.dejan@open.telekom.rs 063 323 817
--	--

Чланице Мреже које су писале примере добре праксе

Ауторке и аутори	Установа	Место	Стр.
Аника Фаркаш, васпитачица,	ПУ „Наша радост“,	Суботица	10
Марија Бака, васпитачица,	ПУ „Наша радост“,	Суботица	84
Весна Францишковић, васпитачица,	ПУ „Наша радост“,	Суботица	84
Алаповић Андреа, васпитачица,	ПУ „Наша радост“,	Суботица	90
Ђекић Марина, васпитачица,	ПУ „Наша радост“,	Суботица	90
Бранка Бешлић, психолог,	ОШ „Соња Маринковић“,	Суботица	84
Драгана Тошев, наст. разр. наст.	ОШ „Душко Радовић“,	Сремчица	11
Весна Дмитриновић, наст. разр. наст.	ОШ „Душко Радовић“,	Сремчица	23
Мира Матовић, наст. српског	ОШ „Душко Радовић“,	Сремчица	27
Љиљана Дејановић, учитељица	ОШ „Мирослав Антић“,	Чонопља	13
Звездана Узелац, педагог	ОШ „Мирослав Антић“,	Чонопља	13
			51
			97
Вера Пољак, психолошкиња	ОШ „Мирослав Антић“,	Чонопља	97
Милена Кекић, наставн. српског,	ОШ „Мирослав Антић“,	Чонопља	97
Гордана Златковић, учитељица,	ОШ „Бранко Радичевић“,	Бујановац	18
Ивана Дукадиновић, проф.раз.наст.,	ОШ „Бранко Радичевић“,	Бујановац	90
Милена Ђуковић, учитељица	ОШ „Бранко Радичевић“,	Бујановац	128
			129
Весна Глишић, учитељица,	ОШ „Бата Булић“,	Петровац на Млави	19
			79
Милена Васић, педагог,	ОШ „Бата Булић“,	Петровац на Млави	109
Биљана Животић, учитељица,	ОШ „Бата Булић“,	Петровац на Млави	99
Маргарита Берчек, психолог,	ОШ „Здравко Гложански“	Бечеј	32
			87
Соња Париповић, учитељица,	ОШ „Соња Маринковић“	Нови Сад	34
Даница Коцевска, координаторка СТИО,	ОШ „Михајло Пупин“,	Ветерник	42
Снежана Милин, наст.српског	ОШ „Ослободиоци Београда“,	Београд	44
Раденка Веселиновић, васпитачица	ПУ „Дуга“,	Аранђеловац	48
			92
Татјана Клић, психолог,	ПУ „Дуга“,	Аранђеловац	48
Бранкица Милановић, васпитачица,	ПУ „Дуга“,	Аранђеловац	92
Љубица Јокић, педагог,	ОШ „Милан Мијалковић“,	Јагодина	56
Бранко Кокић, педагошки асистент,	ОШ „Мика Митровић“,	Богатић	63
Владица Тошић, учитељ,	ОШ „Десанка Максимовић“,	Чокот, Ниш	65
			94
			121
Весна Смиљковић, учитељица	ОШ „Десанка Максимовић“,	Чокот, Ниш	67
Валентина Вељковић Николић, наст. српског	ОШ „Десанка Максимовић“,	Чокот, Ниш	67
Драгана Леповић-Стефановић, педагог	ОШ „Десанка Максимовић“,	Чокот, Ниш	76
Аница Бреберина, проф. српског језика,	ОШ „Десанка Максимовић“,	Чокот, Ниш	76

Драгана Торбица, наст. раз. наставе, Веселинка Станковић, наст. математике,	ОШ „Десанка Максимовић“ ОШ „Десанка Максимовић“,	Чокот, Ниш Чокот, Ниш	159 159
Слободанка Јовановић, проф. Раз. Наст.	ОШ „Душан Даниловић“	Радљево, Ваљево	72 97
Љиљана Симић, психолог,	ОШ „Душан Даниловић“	Радљево, Ваљево	72 97
Љиљана Стојановић, наст. математике,	Средња техничка школа,	Зајечар	59
Гордана Гајин Цветкоски, проф.раз.наст.	ОШ „Исидора Секулић“,	Панчево	77 85 95 156
Драгана Малицан, разредни старешина	ОШ „Исидора Секулић“,	Панчево	89
Анита Ерић, координатор СТИО Татјана Павловић, психолог,	ПУ „Нада Наумовић“, ПУ „Нада Наумовић“,	Крагујевац Крагујевац	85 85
Душанка Ћировић, психол.-педаг., Даниела Вранић, проф. раз. наставе, Јасмина Видосављевић, наст. географије, Наташа Милинковић, наставник физике,	ОШ „Милутин и Драгиња Тодоровић“, ОШ „Милутин и Драгиња Тодоровић“, ОШ „Милутин и Драгиња Тодоровић“, ОШ „Милутин и Драгиња Тодоровић“,	Крагујевац Крагујевац Крагујевац Крагујевац	84 115 135 141
Стана Курчубић, учитељица и СТИО Борка Миловановић, проф.раз.наст.,	ОШ „Слободан Секулић“ ОШ „Стари град“	Ужице Ужице	89 122 130
Зорица Димитријевић, стручни сарадн. Весна Лучић, наставница историје,	ОШ „Стари град“, ОШ „Стари град“,	Ужице Ужице	154 147
Веселинка Мекларнон, родитељ Марија Савић, проф. раз. наставе, Бранислава Ољача, наставник српског,	ОШ „Сава Шумановић“, ОШ „Сава Шумановић“, ОШ „Сава Шумановић“,	Ердевик Ердевик Ердевик	86 86 92 100
Биљана Гавриловић, наст. математике, Гордана Павловић, директорка, Зорана Буха, наставник српског језика,	ОШ „Сава Шумановић“, ОШ „Сава Шумановић“, ОШ „Сава Шумановић“,	Ердевик Ердевик Ердевик	104 92 160
Андријана Јовановић, педагог,	ОШ „22. децембар“,	Доња Трепча	92 103
Катарина Јевтић, проф.раз.наст.	ОШ „22. децембар“,	Доња Трепча	92 103
Александар Станић, проф. физичког,	ОШ „22. децембар“,	Доња Трепча	92 103
Мелита Даниловић, проф.економ.,	Средња економска школа,	Сомбор	94
Ана Алтарас Димитријевић, професорка	Филозофског факултета,	Београд	97

Литература

- Brusling, C. & Pepin, B. (2003) Introduction: Inclusion in Schools: Who is in need of what?, *European Educational Research Journal*, 2(2), 197-202. <http://dx.doi.org/10.2304/eej.2003.2.2.1>
- Butterworth, B. (2008). Dyscalculia. A paper prepared as part of the Foresight Review on Mental Capital and Wellbeing, available through the following weblink: <http://www.foresight.gov.uk/>
- Vanäleinen, R. (2010) Training of Trainers on Inclusive Education and Individual Educational Plans. Trainer's Guide. Belgrade, Ministry of Education and Science, DILS Project.
- Веналаинен, Р. и Јеротијевић, М. (2010) Стратегије подучавања ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом. Београд, Министарство просвете Републике Србије, DILS пројекат
- Guidelines for Inclusion: Ensuring Access to Education for All (2005) Composed and printed in the workshops of UNESCO, France. <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001402/140224e.pdf>
- Dowker (2009) *What works for children with mathematical difficulties* which can be downloaded from: http://www.numicon.com/Assets/Downloadablefile/00086-2009BKT-EN_WEB-15868.pdf
- Embracing Diversity: Toolkit for Creating Inclusive, Learning-Friendly Environment (2004) UNESCO Asia and Pacific Regional Bureau for Education, Thailand. http://portal.unesco.org/education/en/ev.php-URL_ID=36994&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html
- Закон о основама система образовања и васпитања Републике Србије (2009) Министарство просвете и науке, Београд, Службени гласник РС, број 72/09, 52/11, 55/13, 35/15 и 68/15)
- Individual Education Planning for Students with Special Needs (2009) A Resource Guide for Teachers. British Columbia, Ministry of Education, BCSSA. www.gov.bc.ca/bced/
- Ивић, И., Пешикан, А. и Антић, С. (2001). *Активно учење 2*. Београд. Институт за психологију.
- Јањић, Б. (2010) Збирка примера инклузивне праксе. Београд, Министарство просвете Републике Србије, DILS пројекат
- Јеротијевић, М., Мрше, С. и Јањић, Б. (2009) Предлог функционалног модела инклузивног образовања у Србији. Београд, Министарство просвете и науке, Пројект центар.
- Јеротијевић, М. и Мрше, С. (2010) Инклузивно образовање и индивидуални образовни план. Водич за теренере. Београд, Министарство просвете и науке, DILS пројекат.
- Јеротијевић, М. и Мрше, С. (2010) Инклузивно образовање – Стратегије и поступци прилагођавања наставе. Приручник за теренере (1). Београд, Министарство просвете и науке, DILS пројекат.
- Jordan, R. (1999) *Autistic Spectrum Disorders: An introductory handbook for practitioners*. David Fulton Publishers
- Kluth, P. (2003) *You're Going to Love this Kid! Teaching students with autism in the inclusive classroom*. P H Brookes Publishers
- Крњајић, С. (2002). *Социјални односи и образовање*. Београд, Институт за педагошка истраживања.
- Mosley, J and Sonnet, H. (2005) *Playground Games: Cooperative Learning for Lively Children*. Positive Press
- Мрше, С. и Јеротијевић, М. (2012) Приручник за планирање и писање индивидуалног образовног плана. Београд, Министарство просвете и науке, DILS пројекат.

Olsen, J. and Cooper, P. (2001) Dealing with Disruptive Students in the Classroom. Kogan Page / Times Educational Supplement

Правилник о ближим упутствима за утврђивање права на ИОП, његову примену и вредновање (2010) Министарство просвете и науке, Београд, Службени гласник РС, септембар 2010

Raymond, H. (2000) Inclusive Education: Stories and Strategies for Success University of Alberta, Canada <http://www.quasar.ualberta.ca/ddc/incl/raymond.html>

Rogers, W. (2006) Classroom Behaviour: A practical guide to effective teaching, behaviour management and colleague support. Second Edition. Paul Chapman Publishing

Rose, J. (2009) Identifying and Teaching Children and Young People with Dyslexia and Literacy Difficulties. An independent report from Sir Jim Rose to the Secretary of State for Children, Schools and Families. Nottingham, UK: DCSF Publications <https://www.education.gov.uk/publications/>

The parents' guide to additional support for learning (2005) Enquire – The Scottish Advice Service for Additional Support for Learning, UK. www.enquire.org.uk

Hall, K. (2001) Asperger syndrome, the Universe and Everything. Jessica Kingsley Publishers

Walker, J. & Brooks, L. eds.(1996) *Dyslexia Institute Literacy Programme*. Staines: The Dyslexia Institute

Wing, L. (2003) The Autistic Spectrum: A guide for parents and professionals. Constable & Robinson